

АҢСНЫ
АШӘКӘЫҘҘЦӘ
РЕИДГЫЛА ИТНАЖЬУА

АЛАШАРА

АЛИТЕРАТУРА-
САХЪАРКЫРАТӘ
АУААЖӘЛАРРА-
ПОЛИТИКАТӘ
ЖУРНАЛ

3

Итытцуеит 1955 ш. раахыс

АРЕДАКТОР ХАДА
Аинар Цытанаа
*(аредактор хада
инапынџақаа назыгзо)*

АРЕДКОЛЛЕГИА:
Заира Тџаитцыкәпџа
(аредактор хада ихатџыуаџ)

Виачеслав Бигәаа
Вахтанг Апџазоу
Даур Начџьебиа
Гәында Кәытџниапџа
Зураб Цыапуа
Гунда Сақаниапџа
Дырмит Габалиа
Альбина Анқәабџа
(атџакзыџықәу амазаныкәгаџ)

АУААЖӘЛАРРАТӘ ХЕИЛАК:

Геннади Аламиа
Хана Гәынба
Енвер Ажьиба
Даур Ақаџба
Абзагә Акалгъба
Валери Бигәаа
Дифа Габниапџа
Алина Жьицџа
Руслан Қапба
Валери Касланџиа
Җаири Қәтарба
Октаи Чкотуа
Анзор Мықәба
Алхас Чхамалиа

Аредакция адрес:
384901 Ақәа
Ажәанба имҭа, 9.
Ател: 226-25-42
990-44-35

e-mail: alashara55@mail.ru

Ажурнал «Алашара» аредакция иаднакыло аматериалкәа зегъы кыпцхъзароуп PT SANS ашрифт ала. Егъырт ашрифткәа рыла икыпцхъу акгъы аднакылазом.

Анбанкәшәарахъ
ирытоуп 18.05.2026 ш.
Акыпцхъразы анапы
ацаоуп 23.06.2026 ш.
АФОРМАТ 70x108 1/16
Иныкәырцшу амехак
12,5 кыпцхъ бгъыц
Азаказ №
Атираж 500

Ареспублика Адсны
Ахәынткарратә наплакы
“Акыпцхъ Аюны”.
Ақәа. Ешба имҭа, 168.

Атехредактор:
Л. Амцпха.
Акорректорцәа:
К.Кәтелиацха
Л. Чамагәуацха,
И. Цьениацха,
М. Кәыпцниацха.
Компиутерла акыпцхъ
иаздырхиент:
С. Сазпха,
А. Акәспха

Аинар Чытәнаа. Иахьагъы уатцәгъы 3

АНАТОЛИ ЛАГӘЛАА ДИИЖЬТЕИ
65 ШЫҚӘСА ЦИТ

Анатоли Лагәлаа. Айыхәтәантәи
иажәеинраалакәа 6
Анатоли Лагәлаа. Ажәабжькәа 36

Заира Тхәитдыкәпха. Ипсы жәфанынтә
ишеишеиуеит! Анатоли Лагәлаа игәалашәара
иазкны аицкл 60
Сергеи Агындиа. Уанышәама узнымшәоэ хәыч-
хәычы... Анатоли Лагәлаа игәалашәара иазкны.
Ажәеинраалакәа 62

АГӘАЛАШӘАРАҚӘА

Геннади Аламиа, Даур Начкьебиа, Енвер Ажыба,
Махинур Папацха, Алхас Чхамалиа, Дырмит
Габалиа, Цьамбул Инцъгиа, Альбина Анкәабцха,
Саида Хәцъым, Гунда Азынпцха, Инал Гыцба,
Дифа Габниацха, Ламара Амчпха, Кристина
Кәтелиацха 66

ВЛАДИСЛАВ ГРИГОРИ-ИЦА АРЗЫНБА

Адуinei иақәлахарц ишаз.
Геннади Аламиа, Рушьбеи Смыр, Ирфан Аргәын,
Витали Амаршьан. Владислав Арзынба иазкны . . . 92

САМСОН ЧАНБА ДИИЖЬТЕИ 140 ШЫҚӘСА ЦИТ

Амилатә драматургия ашьатаркфы 97
Самсон Чанба. Адәыгба №6. Агәалашәара 100

Енвер Ажыба. Ажәеинраала ҕыцкәа 103

ОМАР БЕИГӘАА ДИИЖЬТЕИ 125 ШЫҚӘСА ЦИТ

Виачеслав Бигәаа. Омар Беигәаа ирәиаратә
тынха 117
Омар Беигәаа. Ажәеинраалакәа 139

Шамил Ақәсба. Икәаратцо амфәхәаста. Ажәабжь. 146

ИАСОН ЧОЦУА ДИИЖЬТЕИ 115 ШЫҚӘСА ЦИТ

Елеонора Коғониацха. Хәызмазам арәиаратә тынха.
Актиор, аитҭагаф Иасон Чоцуа игәаларшәара . . . 157

АҒАР РЫБЖЫ

Алмас Шьалашәаа. Ажәеинраалакәа 166

АПСАДГЫЛАЗ

Саида Хәцъым. Хамч ахьақәхоз хгылан, ахацәа
ахьыказ. Зураб Кәарциа иҕцәажәаракынтә 170

АТЦААРАДЫРРА

Валентин Кәағәаниа. Таиф Ацьба «Мап зцәикыз»
иажәеинраалақәак ирызкны 176

Шьазина Цьапуацха. Апсуа жәлар рытрадициатә
хәышәтәышәа азцәарақәак 190

Артиом Ахсалба. Арасазыхәа ражәақәа
цәакырадгылла (лингвогеографиала) атцәаразы
ажәақәак 197

ИАХЬАГЫ УАЦӘГЫ

Ажурнал «Алашара» 70 шықәса раахыс еипмыркъазакәа цсышәа-ла мацара итытцау литературатә журналзатәуп. Цабыргытәкьаны, ари ажурнал арәиаратә, акультуратә, ауаажәларратә цстазаараҕы атыц гәгәа ааннакылоит, инанагзо аус ахә ашьяарагы мариам. Избан акәзар, ианакәызаалак ажурнал «Алашара», иара ахьз ахатә ишахәо еипш, апсуа шәкәыџәә рзы илашарбагоуп, ихәыштаароуп, апхьяџәә рзгы даәа тыжымтак иаламџашьо саркьалуп. Апсуа милат литература цсра зкәым бакақәаны иагәылалаз хашәкәыџәә хатәрақәа рџымтақәагы рацхьазакәны акьыцхь ахьырбаз ари ажурнал адакьяқәа ркны ауп.

Анатоли Ианкәа-ипа Лагәлаа 22 шықәса инарзынапшуа алите-ратура-сахьаркыратә, ауаажәларра-политикатә журнал «Алашара» напхгара аитон, уи апхьягы шықәсырацәала аус азиухьан. Зыцста-заара зегьы ажурнал аматц аура иазыкыз апоет ицышәа ахьынзаха-ракыз, иахьынзатцаулаз иара идыррақәа, насгы, зегьы инархаданы, зеипш баџхатәра бзиаз илаз инысымџа унагәылапшыр еилыкка иу-бартоуп. Абартқәа зегьы инарываргыланы, Анатоли Лагәлаа еикәы-сыпхьазаз аказшьақәа инарытхамхазоз ауаџышьагы ааирпшуан. Иара кыршықәса дыздыруз ауаа ракәым, хә-минутк иадамзаргы иацәажәахьаз, илаф цхафыр захахьаз, илыжжуаз игәыбылра, ипхарра зхьысхьаз дарбанызаалак дунеихаан игәы итнымтцәо агәалашәара кәандақәа изынижьуан.

Алитератураҕы рацхьатәи зшьаҕақәа кәзтцоз аҕар хәкәзар, Ана-толи Ианкәа-ипа чыдала дхәхызаауан, еснагь илапш ххын, азәы хгәы нирхар хәа дшәаны еснагь «дыџуа» дхәштан. Хгәы кәзтцашаз иарбан лшара мацзаалакгы иаџижьуамызт. Анцәа имтаны, џымта хәычык ансымптытцлак, насгы апхьяџәә ирбартә акьыпхьра анаазгәагьлоз аамтақәа рзы, сыла траа, Анатоли Ианкәа-ипа иажәа сазыпшын. Избанзар, издыруан зегь рацхьягы иара шақәҕитцауаз, ишсыдиныхәалоз, иагу-иабзоуггы имзакәа ишсеихәоз. Арәиаџ қәыпш иапцамта ҕыц, имачыз, идууз, иара гәырҕаҕәхәашак иза-џызан, иакара ицнатон, мтәыжәџада ажәџан ахь дарпыруан. Сып-хашьяпхатцә сажәеинраала хәыцқәа сыманы санцәыртц инаркны Анатоли Ианкәа-ипа Лагәлаа сыгәцареикит, дсеигәырҕьаны си-дикылеит. Убриаахысгы исныруан сырәиара амџахәаста зака гәык-цсыкала дазыгәдууз. Ицәгьарахар, имтәыжәџа снытцаикуан, ибзиа-рахар – уеизгы игәыбылра чыда сахибаауамызт.

Җенак, сөйзә бәиә, әпәт Алмас Шәләшәәи сәрей дук хара им-
гакәә «Алашара» әредакцияхә хәиццарц еибәххәет. Хәымтә җыцқәә
нахгарц, насгы Анатоли Ианкәә-ицә хәаиәцәжәарц збаны хәицыр-
тцит. Илаф кәимәт, иҗцәжәара гәхәаганы хәкагәышәан. Адырәауха
Алмас әтел дысзасны әжәабжә хлымзәах исеихәәз ахәтәра уадафын,
аха зегь бәиә еицәхбоз әуафы, азәгы даназыцшзәмыз аамтәзы ари
адунеи аҗны ицстәзаара җәхтцәет...

Ацсуаа ихәуит хәтәашәа змәм ацәыз. Анатоли Лагәләә иеипш
иҗоу ахәтәра, хәипш имачу әжәлар лассы-лассы дырлахынтәахом.
Аха, Анцәә ицәышәаны, иҗоуп жәларык хәахәы зхәо, әпәт ицстәзаара
зегьы ззиыкыз әжурнал «Алашара», игәыбылра кәәндә наунагзә из-
зынхәз атыжыымтә аилазаара. Уаҗа әус рүеит шеишықәсә атыжыымтә
иазаацсо, әжурнал азы згәы былүә әуаа. Зегьы инархәданы, әрҗеафы
иахзынижыит ацсшәә здыруә цсыуак адунеи дықәнатцы аккахәә
ицәажәало, зегь раастә ихәантоу аамтәкәә рзгы гәыгра ләшәк
хәзтәло әрҗеамацкәә.

Апәт, әпрозаик, әпублицист, әжурнал «Алашара» әредәктор хәдә,
Д. И. Гәлией Т. Шә. Ацбей рыхз зху Ахәынтқарратә премиәкәә рләу-
реат, «Ахыз-Ацшә» аорден III аҗәзәра занашәоу Анатоли Ианкәә-ицә
Лагәләә иаалыркәаны ицстәзаара дәлтцит хәзтоу ашықәс жәабранмзә
15 рзы. Сынтәә, рәшәарамзә 1 азы, иарә 65 шықәсәтәи ииубилей
азгәейтәраны дықан, аха имәзейт...

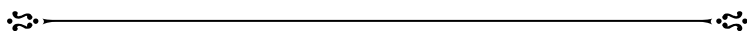
Ари әены ашәкәыфәцәә, әкультуреи ацәраазәрей русзуфәә,
иарә убас әжурнал аилазаара Анатоли Лагәләә анышә дахәма-
доу ашәтшытцәрақәә шытартцәйт. Уи ашытәхә әжурнал «Алашара»
әредәкцияҗы әпәт игәәләшәара ахызәлә аицыларә мәацган. Иубартә
иқан кыршықәсә Анатоли Лагәләә дыздыруаз, әус ицзухәз, ирҗеиарә
бәиә избоз иарә илымкаа әредәкцияҗы аказаара зака ирцәыхәантәз.

Агәәләшәаратә еицыларә иалахәын: Ацсны Жәлар рпәт Ген-
надә Аламия; ашәкәыфәы, әпәт, Ацсны ашәкәыфәцәә Рейдгыла
ахантәафы Вахтанг Ацхәзоу; Ацсны атцәарадыррақәә ракадемия
ахәдә Зураб Цәапуә; ашәкәыфәы, Ацхәынтшәкәтыжыртә аиҳабы
Даур Начкәебия, әпәт, әжурнал «Амцабз» әредәктор хәдә Гундә
Сақәниәцхә; ашәкәыфәы, агазәт «Етцәацәа» әредәктор хәдә Енвер
Ажыба; әпәт, Ахәынтқарратә бызшәәтә политиказы әусбартә аиҳа-
бы Гәындә Кәытцниәцхә; академик, уәанзәтәи әжурнал әредәктор
хәдә ихәтыцуә Валентин Кәәгәәния; әжурнал «Ашқоли Ацстәзаа-
рей» әредәктор хәдә Лиәлиә Чәмагәуәцхә; агазәт «Ацсны» әредәктор
хәдә Ахра Анқәаб, ААУ аинформәцией әмедиәкоммуникацкәей
рыкәшә анапхгафы Алхас Чхәмәлиә. Еизәз зегьы әпәт «Алашара»
уәанзәтәи әредәктор хәдә минутктәи әҗымтрәлә дыргәәләдыршәейт.

Аицылараҕы ирыцхьеит Анатоли Лагәлаа иажәеинраалақәа, иргәаладыршәеит иара идхәалаз ахтысқәа. Зеггы иазгәартон апоет иҕамзаара макъана ишанымшәац, абжъаапнеипш, дыххаччо уажәымзар уажәы даафналарашәа ргәы ишабо.

Ажурнал «Алашара» 3-тәи аномер Анатоли Лагәлаа игәалашәара иазкуп. Уи ианылеит апоет атдыхәтәанзатәи ифымтақәа, иара убас еицырдыруа ашәкәыфәцәа, атцарауаа, кыршықәса аус ицзухъаз ифызцәа-икәлацәа изыркыз агәалашәарақәа.

***Аинар Чытәанаа,
ажурнал «Алашара» редактор хада
инапынҕақәа назыгзо***

АНАТОЛИ ЛАГƏЛАА

Айыхəтəнтəи иажəеинраалақа¹

Исымбацыт апхыз хəа шəызфəу уажəшьта хымыз,
Зыцсы җоугы иҗсхьоугы иаха избеит сызтахымыз!..
Азныказ иансыхəапш, маҗкгы иаапхаршьеит,
Уажəыгь сыцсы ахьтаз даараза иҗьаршьеит!..
Шəшьапқəа срыграгылома, нас иарбану ихьаажəго,
Сара анцəа иоуп, дысхылацшуа саазго!..
Нак инаспыртцит исхəоз җабыргымызшəа, иҗасызшəа,
Зегы ишырбоз ркышəқəа ахəапқəа сыртасызшəа!..
Сара саҗьал анааигəахо, азəымзаразə сизфьхуам,
Дасу илахьынтəа илахь иануп, иузаныхуам!..
Шəаргь азə нырцə, азə аарцə шəнаган шəзыргылаз,
Макьана сирццакуам, сымфəа шəаҗгылаз!..

01.01.2026 ш., Ақəа

¹Анатоли Лагəлаа иҗыхəтəнтəихаз иажəеинраалақа ишфыз еиқəырхоуп, иҗсахзам.

Устәкъя хмызындаз, устәкъя хмызындаз,
 Җагааит хәа хамтәацт хазгалакгы!..
 Ауафра бжамзындаз, ауафра бжамзындаз,
 Егьырт зегь хынхәып, иахьцалакгы!..

Амышқәа цандаз иниасны ашышыхәа,
Ицәгъахо иалагеит урт рыхгара...
Анкъа уи ахатца дықан азәы хәа,
Уажәшьта акгыы даанамго дықәхеит ара...

Аразкы ицәхьамтцит, ахшарагы иоуит,
Аоны дымтәакәа дағын кырыхара...
Аха инасып кыағын, ачхара амоуит,
Уажә акгы даанамго дықәхеит ара...

Аеыкѳтѳара акѳым, агѳратѳѳья акышыѳа
Ззымдыруаз ажѳа ирѳтом иара!..
Зныкгыѳа саапсеит хѳа, изымхѳацыз оф, гѳышыѳа,
Уажѳа акгыѳа даанамго дыкѳхѳеит ара...

Нас аамта аума абри зегъы зхароу,
 Ма иаабац ракэымкэа рыгедыршашьо ауаа?!
 Изыкэныкэатэу здыруада, иарбан цкароу,
 Атак уахауазар, ухатцоуп утцаа!..

7

Ацэгъагъ абзиагъ иаакъымтцкәа ирызхәыцуа,
Зегъ хшачхауаз адгъыл уажәраанза хайкәхеит...
Ацара зыцрытцуа, ацара иацрытцуа,
Даара иахтахымзаргъ, агъама батәхеит!..

Нас нкылашыас иамои, хәхдыррагъы къалеит,
Уи ацшаара цстазаарак нақәзны ицауеит...
Абар, акгъы хәгзам, абар уажәшьта ххалеит,
Аха уи амца иахәхаша, асеипш изытуеит!..

02. 02. 2026 ш., Ақәа

АИАША ИАЦӘНЫМХОШӘА ҚАЗТҚО ИАХЬ...

Уцсы талоит амра уцәылар,
Аха зныхгъы айқәатцәа уфәуеит...
Усышьтамгылан, сацхъа умгылар,
Шьта усзынкылом, усхьыфәруеит!..

02.02. 2026 ш., Ақәа

Шьоук цәыртцуеит амра аныцхауа,
Тызшәакгъы рлымха иамаҳароуп...
Хәлаанза ацара зырхауа,
Аныхәла цшәаала рыцсқәа ршьароуп!..

Шьоук ыцәоит амла ишакуа,
Зынзак ирцылазом рыцхзаша...
Ицәылеит амшбаапс, нас ақәа,
Аха уаха ирмоуит гәыргъафәхәаша...

Ихьантоуп ацстазаара цәгъашәа,
Хәымпалтқас сархәеит сыгәра умгозаргъ!..
Истахым, абри ақара агәы ансыхшәа,
Ухылпажә ақәтқан исутозаргъ!..

03.01.2026 ш., Ақәа

Апсра сацәшәом ихәоит иара,
Идыруа цыишьоит уи закәытцәкьо...
Ишәартамызтгы абылра,
Идырцәозма амца анхәытцәкьо?!

03.02.2026 ш., Аҗәа

Сажәеинраалақәа тцаазом:
– Хкыпцхьра узыгәагыуоу, уҳацәшәома?!
Сажәеинраалақәа ирхәазом:
– Нас мышкызны хзыругома?!

Сажәеинраалақәа ирзыцшу,
Дара рхалагы ирдыруеит...
Сгәы анхытхытуа, сгәы аншу,
Аеы бзиеипш искәадыруеит!..

03.01. 2026 ш., Аҗәа

Иҗан акәицқәа, иҗан акәицқәа,
Аха амцатцәкьа мицқәа,
Амцатцәкьа мицқәа,
Ицәеит дара!..

Ибасхәеит сымхәыцқәа,
Ахәаақәа сырхымтцқәа,
Иртасымкт ахыцқәа,
Бгәы цызжәаша убра!..

Исырцәеит снапала,
Амца анеицрала,
Исымоуп агәала,
Излазжәагәои шыта?!

Исзымхәеит гәтыцгыҗала,
Бсафс, нас, иахьала,
Бымгәаан ганкахьала,
Ибмырцәгьан блакта!..

Зэыр дыкоу дрымблыцкэа,
Зэыр дыкоу дрымчычыцкэа,
Ех, урт акэицкэа, ех, урт акэицкэа,
Ус ицазом!..

Уцэажэар умхэыцкэа,
Уртытыр ахыцкэа,
Иурцэоит акэицкэа,
Аха ибылзом!..

04.01.2026 ш., Акаа

Хгэылацэа ыыца игеит ааигэа апсцэаха,
Дышцааири, сеидру, арахь уажэшьта уаха,
Схэыцуеит сахьтэо!..

Ахаан икасымтац идырны гэнаха,
Ак игэаламшэо дыкоума, сеидру, иаргь уаха,
Ичаала шытыхны данцо!..

Аха абзиа иашьтоу уи хьаасгы имкзозаап,
Ианааитаху урт рэгьы иаразнак дназозаап,
Икаимтдозаап еилых!..

Амца дахыкэу даакэымтцкэа дхэацэозаап,
Иимгац ахыкоу иафстаацэа ирбозаап,
Ирымазаап ркэых!..

Устцэка сгэы кажьны сицэшэатцэкауа цымшьааит,
Иамуазар ичаала макыак нафеишьааит,
Иахиааиуа даабап!..

Ибжы мыргазакэа ажэлар ргэы тишьааит,
Арахь усс имои, апсцэахажэ, иеишьааит,
Ишьтахька дцап!..

05.01.2026 ш., Акаа

Зегьы-зегь ириааихьоу дыкам азэгьы арака,
Ус анцэа ихакэитцеит, хэфыз шыта агэафра,
Хакэытцып агызра...

Аха хгылоуп хәа ихалухи ҳафызаха атәәкәа,
Ҳада лыцсаа дамоугәышьяаит Акәа,
Ҳапылап ацсра!..

05.01.2026 ш., Акәа

Бцашья зынзаскгы иснатазом таха,
Уи сазыцшзамызт сара...
Уажәшьтак сара исымазам арака атәаха,
Сафызәауеит шытак абылра...

Зегь зхароу иара акәушәа ашәгы ағьефхәа,
Икыдыбкьеит ба банцауаз...
Сфы ааихысхит, аха ажәакгы иееиу хәа,
Сабакахыз уака изхәауаз...

Уаха ак ҳзеиламкәа астәкья ҳаипырцру,
Ахы ҳтанарпарцу агәаг!
Мачзак беикәызкша ажәа сызхәыцру,
Бгәаг иахазыршәша акәараг!..

Сажәакәа уаха ба бахь акы мнеит,
Ибыдкьян ахьхьахәа икацсеит!..
Исылшауааз уаха, баша сгәәтеит,
Шьхарц дук сыхәназшәа саацсеит!..

Сеидрума, иаалыркьян астәкья бзызгәааз,
Уи амаза ҳамаз итаршә!..
Устәкья игәамтцны ғәнатуамызт ианааз,
Иажәызар калап ҳа ҳафнашә!..

06.01.2026 ш., Акәа

Шәарта дуззак арахь хәыцы-хәычла иааигәахоит,
Ахата аабартам, цьаргы ихәытфәуам абжьгы...
Ҳағеимшхара, уа ауаа мачымкәа итахоит,
Ицсы еикәымхаргы калоит зынза азәгы...

Нас, дарбану, уа зыхшыф атра иткяз,
Ааигәа дгылазар камлои, нас, итазыртәо!..

Шә-ңсык ихазаргъ, деикәхом ацакьа ианкьаз,
Шака дтынчуи, ауаф рыцха мгэарта данто...

Шэарта дуззак арахъ хэычы-хэычла иааигэахоит,
Мчык анцэырымтц, даара ишэартоуп хара хтэы...
Ацэгъеи абзиеи зеифымсытцэкьо иааивахоит,
Сеидру, сеидру, рыуа итахауа абга акыркы!..

08.01.2026 ш. Акәа

Нас, исхарои, сара интэаша, нас, ибхарои, бара интэаз,
Гэыграк ыкан, арахэыц еипш, ихамбазар ианыптэаз?!

Ихазгэамтеит, ихазгэамтеит, апырпырхэа мцак шхацраз,
Бара ғыбымтт, сара ғысымтт, хаихаткачма ианхацрас!..

Хфызцэа хрыцын аенынтэарак, атцытцындра зыкэшэауаз,
Банду ғылтун даакэымтцзакэа, иаалырхэлазаап дышшэауаз!..

Уи амфэхэаста хэыч хазнылаз, нак ақатцахъ хагазеит,
Ха хазцызгы анхацэкьала, уинахысгы ихамбазеит!..

Бнапы сыбтеит бара цшыаала, быччапшы хаарагы аасфаччеит:
«Сах, сумырзын, абнаршэыраф!» – акыркырхэагы бааччеит!

Инасытцэан саргы гэыткьарак, бзара инакэсыршеит снапы,
Ах, исымам сара харак, ах, хазгэамтанда блакы!..

Хьаца бзиах хнатцагылеит, абгькэа ииатцэкакараза ишэтхьан,
Уаха исзышьтымхт, снапкэа аангылеит, аха скышшэкэа қэацахьан!..

Быткы бнахэапшт, икэычызаап, бара абракагы бэырбоит:
«Сах, аратцэкьа иумгэагыроуп, ара атцарақэа харбоит!..»

Аха еихымсыгъзеит урт рашэа, ихаакэакэараза игон,
Мачзак иццакуаз ба бгэеисыбжь, афныка ишыхынхэтэыз хнарбон!..

01.09.2026 ш. Акәа

Амш иадыруеит хэлаанза иалшо,
Уаха ианзымцо, иахынтцэо...
Апстазаара иазымго, иамшэо,
Ма махэѿак еипш, ианыптцэо...

Мчыла иахзымназо иаѿалом,
Атцх ахэаакэа рѿы интцэоит...
Амш зтэым игэатца изталом,
Изтэу, шэахэахаак ихьнагзоит!..

10.01.2026 ш., Акэа

Апстазаара ииасны ицоит цъара агэгэахэа,
Цъара азыхь иеипш, инытцхэраауеит тынч...
Уаха аеыццышэқэа рықэтэара сгэахэом,
Уаха снанагом исылышэшэаз сымч...

Апстазаара агэра уанахо, ианузхэыцуа,
Аехыцэгъеипш иутцкъан баша имцазеит...
Икоуп насыпк, бла иамбауа, имызуа,
Сазыразуп, уи сахьнагзеит!..

10.01.2026 ш., Акэа

Ицеит сара схэаакэа, аха рышьтақэа аанрыжът,
Уашьтан ианыхынхэуа имѿашьарц...
Даара иртахын, аха срызкамыжът,
Уаха акгы сылымшо сдыргэашарц...

Аха атцлагъ анкахауа адацқэа еиқэхоит,
Уашьтан зны иахылтцуеит аѿа...
Иуцзар агэыгра, уиакгы узхоит,
Ишацу еипш ахэымпал иара ахѿа!..

10.01.2026 ш., Акэа

Зеипшыкам, зеипшыкам, мышкызны ханыкам,
Ламысла адэы икэын рхэар...
Хаззыказ, хаззыкам, шыта еилаххуа акгыкам,
Уахь хгэагкэа зегь хацины хамцар...

Шэа шэыда сзыпсой хэа анапкэа шытыхны иахцылом,
Иахханаршэыр калоит акэараг!..
Ижэдыруз, ижэдыр, адамра хтанаргылом,
Азыхэашь иафызоуп агэаг!..

10.01.2026 ш., Акэа

Рацхэа цшыаала иумбазакэа, иумбазакэа,
Икэадахоит ушыамхкэа...
Нас иахыутаху умгазакэа, умгазакэа,
Ицоит угэтаккэа...

Ус ушыпшу, имшазакэа, имшазакэа,
Лашыцарак ухатэоит...
Уаха ажэакгы мхэазакэа, имхэазакэа,
Униасны уцоит...

10.01.2026 ш., Акэа

Зынзак ианымшац, иантынчразоу знык,
Ахауа аныхэыроу сдэылтцует шыжык...
Ацаракэагь рашэа анцэыррымгац уа,
Атытэкьагы кьууа иандэыкэым ыытуа...
Амза пхашьацхатцо атыцахь ианцо,
Адашыма агэеипш ажэфан тэагэа ссирк антцо!..
Ишшатэкьауа иакэгэыгны арбагь анфенатуа,
Азгаб лыпхыз даназхэыцуа дзытуа...
Етэацаа, ацэашы анбылуеипш, ианкацсо,
Агэыла ианидыруа игэыла дзыпцоу...
Згэы ыыгыз ахьча иеипш, ацша аншэышэуа,
Цытыбжык аагаргы ала ахухэа ианшуа...
Азэгы ианизымдыруа изыпшытэкьо, ицеипш,
Ажэфан анаххагылоу акэаб ду ахфеипш...
Макьана ишахэшахэуа ианыцхо хцэартакэа,

Ихааза ианҳахәацшуа игәыку алактақәа...
Исзымхо санықәхо аҳауа хәычык,
Зегь ацәа ианало, иантынчроу шыжык,
Ағыц ныкәа сиеипшуп сдәылтцны санцо,
Сеидру, анцәа дицу, аныкәашәа зтцо?!

12.01.2026 ш., Ақәа

Дабакоу издыруа адунеи ду ахыцо?!
Шьта шытыхшыас ихамои ахьаа гәгәа хазтцо?!
Акьашыгы җитүеит, ижәдыруз сшыцкьо!..
Ахага дҗазхәо иоуп зыцшаара цәгьо!..
Амат аоны ианыфнало иршьзом...
Аха ашәартара анааиуа, ижәдыруз, җнатзом...

12.01.2026 ш., Ақәа

Иабакоу амш, ацстазаарахь исыхаз,
Исыцны иаауаз?!
Сангәаната, ихаакәакәараза иҗыхаз,
Изымхәаз ауаз...

Исынатау ус баша сара агәыгра,
Сыцшларц стәаны...
Шьоук аҗуп иаакәымтцзакәа сцәа схыхра,
Цьанат сганы!..

Иабакоу амш, амтцәыжәфақәагь ирмеигаз,
Хара сцырларц?!
Са слымхәҗы ахьтәы еимхәыцқәа зырхьейфаз,
Есымша игаларц...

Итәаху цъара урт апстхәақәа рыбжьара,
Ма иху амшын?!
Уи знык избар, исутцәкьон сара ачара,
Сыцшын, сыцшын...

Иабакоу амш, аешьратцэҥагы саҥэызхыз,
Сшэақ еитцан...
Ишсабаңым сазхэаз сара изқэыскыз: –
Ус ҕаумтцан...

Слахынтца санаалароуп, ус стэазааит,
Уи амш интэаз,
‘Еазы иразҕы иахэозар, ицазааит,
Ицаз, ицаз!..

13.01.2026 ш., Аҕаа

Аинтернет иуанахэоит зегы,
Иҕалаша заа,
Амш кыдыбгоу уатцэҥы,
Ма иарҕефуюу атца!..

Амра каххаа ианыцхо,
Ма адстхэақэа анхыло,
Ариабжыарак амш закэхо,
Закэ аамтоу иуцыххыло...

Аинтернет иуанахэоит зегы,
Иахыҕоу иреигу адэҕанқэа...
Уҕама бзиязар уаргы,
Иааухэазом агэамқэа!..

Закэ машыноу узықэтэо,
Закэ таксиу иааиуа...
Иарбан тыпу уахьдыртэо,
Иарбан блету узиааиуа?!

Ма уеимхэозар ишакэым,
Ма гэатцэыхк уакызар,
Илхугзар улшоит утачкэым,
Чмазарак азэы иулыркызар!..

Аинтернет иуанахэоит зегы,
Дзакэ хэынтқару иахтаауа...
Уимоу, иадыруеит иахагы,
Трампыцхэы дангэаауа!..

Аинтернет зегъ уанахэоит ара,
Ианцэажэогъы иуазырзом...
Амала, анцэа ицъшьан хэґхэара,
Убриак анааиуа аздырзом!..

16.01.2026 ш., Аґаа

Ахэыхэқэа реипш хашықэсқэа цшыаала ицхъарылоит,
Иқэтэоит цлакы!..
Иґан абзиабара, уи апхъа исыргылоит,
Ихацралон мцакы!..

Ус имариамызт ба бааигэара анеира,
Быгэшэамшэа ахэара!..
Бкьатеиах цнатэон сара сгэатеира,
Сара сбылра!..

Бфызцэагъ игэартон мацк ишахбырґьоз,
Мацк бкэаратцон!..
Ирдыруан бахыпыруаз, бымтэыжэоақэа аныбґьоз,
Аха ирзон!..

Ашэтқэа ибызназгоз брацэажэон аччахэа,
Сыбхарштны сара!..
Иакэым сумырхэан, анцэа ду сыхъча хэа,
Сихэон убра!..

Дымцацызт зґабкґы ус аламала,
Сахаршэны лнацэа!..
Зынзак акґы усмыхэеит, уаґа са сгэала,
Усцырхаган рацэа!..

...Урт ашықэсқэа абаґаху, уи анбатэиу,
Шьта егъхагым, хажэуеит!..
Ашьхыцқэа еизырго шэтыцу, матиу?!
Руакы иахыпсаауеит!..

17.01.2026 ш., Аґаа

Иамузеит, иамузеит, сажьозаарын баша,
Сгэы схымхэыцкэа итыцраан ицон...
Зны алахь еикэын, зны иаанакон гэыргъафэхэаша,
Уажэык зынза изт, аеазеит...

Азэы иоухэар духыччап, иубазар са сгэы хэа,
Аенышыбжьон сашьтоуп сыфэка!..
Иахэоз зегь кастон иаахэлаанза акэкэыхэа,
Иабаци, атдыхэа сфэка!..

Зны ашьхақэа ирхалоит, зны агака иқэлоит,
Зны иаман ицахуеит ахықә!
Исзыцшаауа цысышоит, сашьталан сдэықэлоит,
Сзаалоит амшын ду афықә...

Цхэысеибак лашта итахуп игэрымуа,
Илазцаауеит: «Мэыла беикэшэоу?»
Илпыртца цыушьома, иаанхоит аелырдыруа,
Ласбоушэа «атдыхэа» рышэшэо!..

Иамузеит, иамузеит, сажьозаарын баша,
Сыбжы тхаан сафуп афытра!..
Сгэылацхэыс лкалт иантэалт аеыроашьа,
Аенышыбжьон иацсахт атра!..

19.01.2026 ш., Акәа

Шьоук ушьтоуп уара реырцэгъан, уатэамбо,
Ирытцуеит афэахэа рхапыцкэа агэаг...
Рнапкэа ирнызтгы асакаса узларго,
Ма уфэахэаны уркызтгы уеикэпах...

Уцсы ахьтоу убри акара ирпырхагоуп,
Ачара руан, ирбазтгы уцсра...
Абзиа уны азы иазтауа дхагоуп,
Убри азоуп узыртахым уара!..

Уцсыроуп нак, рыкышьрақэа убаанза,
Хагeimшхара, арака абзиа ианага!..
Дабакоу апсцэаха, урзычхауам уигаанза,
Аха зны-зынла убригь импыткьоит ақэнага!..

20.02.2025 ш., Акәа

АЛАМТЦ

Ижъоит зегъ арака ицъыхароу, изааигеоу,
Уи цхас икаитцеит итцъырытцъыруа амц...
Ухъыцуеит уара, нас, абри зегъ абааиге,
Дышпеипшу иара, зегъ ирыкътэауа аламтц!..

Икамлеит изхара, уи иблыша ацара,
Нтцэара зкэым апрокеткэа ицсы рызмыртэит...
Мыцхэ уафы дибазом, изхоит ицацара,
Мыцхэартак азэ иимбац уа иааиртит!..

Уи мышкэак игэра ргоит, дзакэытцэкьоу рбаанза,
Дназыкътэаша ца тыцк ицшаауеит уи дымгэамтц...
Аха ишшэартоу жэдыр, изакэу агэражэгаанза,
Шьхыцу цышэ, шэхэы ишэцэакэтэар аламтц!..

20.01.2026 ш., Акэа

Егъа аамтэкэа еишьталан ииасны ицап,
Егъа абахэкэа еимахап агэгэахэа...
Убранза хназап, ца шыацакгы кхатцап,
Ираххэап, инхаз шэыгешэыргэгэа хэа!..

Ацакэа итцхэраан азыхэкэагы иилап,
Харфыхэалап уака кэапеила!..
Ашэа иазказоугы ашэа жэыцлап,
Ажэаказгы шэмыцэан, шэгэатеила.

Ацсракэа зегы ратцкыс еицэоуп уи ацсра,
Зыцсадгыл зтииз – днацхафуп!..
Ахааназ ибжазуам арака ацафра,
Ара здацкэа гэгэазоу – дынхафуп!..

Рыхкэа ыкэтцаны ицэоуп, хацсадгыл зыхчаз,
Ахчнызеипш иахныруеит ргэацхарра!..
Хцеицыка иаграгылан, зыцсыжэкэа згаз,
Ахааназ иргэагышам Егры арра!

Ртыхэа шытакысуа цака асаара,
Еижэхыслан аеыцкэа цалароуп!..
Амарцакэа, ифымцэааит ара ххэыштаара,
Наххынза ишахэшахэуа ицхалароуп!..

22.01.2026 ш., Акэа

Ашықәсқәа ааскыацыпхъаза ҳқәыпшра наскыоит,
Хәыңы-хәыңла иааиуеит агәхаштра.
Ақәаршәы абақаху, уажәшьта ихыкәкәоит,
Еималеит афарқәагы рышьтра...

Агәалашәара аацәыртцуеит аарла ипхашьо,
Аха иацуп макъана апхарра.
Анасың ҳамазшәа ҳааиуан ҳхы жьо,
Ҳараапсеит, цымхеит, акәарра!..

Сеидрума, акрыкоу ҳара ҳзыхъаз,
Итцегъ ҳнаскыарцгы ҳтаххеит!..
Ех, шақа умзанрои, апстазаара, интәаз,
Ҳажәра анааи, ухаахеит!..

22.01.2026 ш., Ақәа

Икалоит ихнымхәыр сара сәара,
Икалоит бара бқәыпшрагы цазар?!
Быпхызқәа тынчмызт ахаангы бара,
Уажә издыруада бхъаақәа хыжъжъазар?!

Уахыкгы ҳнымхацызт ҳара тәымцъара,
Ҳафнықа ҳаауан, амәа ҳақәын...
Ахаангы иахтамызт атәымуаа ржъара,
Есымша иахжъоз ҳа ҳхакәын!..

Ҳаңбал нахъхыза ипшызаап цъара,
Арахъ азы леихъеит, изыруам!..
Ҳнышәнап ахыкоу ҳдыруеит ҳара,
Ҳлахъынтца ахыкоу ҳаздыруам!..

22.01.2026 ш., Ақәа

Угәы ҫкааны уцсадгыл ахъаа уакымзар,
Ма умхәәуазар убызшәа анумаҳа...
Малла уеихбаала уқаз, атахызар,
Абицарак ирызхаша апара ду рха.

Уцсуп сара сзыхэан, адсшэагы уасхэом,
Атцла уафызоуп, здац дукэа хѳааз...
Сгэы зегь рыздууп, уи авара цасхэан
Икамхарц уи атцла, зхылтцшытракэа ааз!..

23.01.2056 ш., Аќаа

Аамта зегь аќэхажьеит, уи акгы ахарам,
Ицэгъазаап аныќэгара араќа ауаѳра...
Ацсуара ззымдыруа зынзаскгы уаѳ дхалам,
Аха Ацсуара уадаѳзаап ара!..

Мчы еикэатэак ааиуеит азэггы ихамбазакэа,
Абжы мыргазакэа инхалашэкэа ицоит...
Зынзаск хмыртэазакэа, зынзаск хмыргазакэа,
Хафнытцќа ихагралан иатаху канатцоит!..

Шьта ихалшауеи, ѳахтит хэа алеипш хара хууны,
Ханытцгэышьеит амѳа хазгауаз хара...
Ханишоз зегь хайтеит анцэа дхазгэдуны,
Иахытахыз атыцаѳ ихазнамгеит хара!..

23.01.2026 ш., Аќаа

Иаххысыз анацэхыцќэа харкуп хрыгэгэаны,
Хрымпытытырц шахтахугь даара...
Иахьагы рацхьа ихаргылоит хусќэа рханы,
Хабацо?! Хазустада?! – Азцаара...

Уи атак хара ахаангы иалан хшьа,
Иахаштны иќаломызт бицарак...
Нас, цсахшьас ихамои ацсуа иќазшьа,
Ари аамта хэгэамцхозаргь даарак?!

Хадгьыл ханыќэны иќахтцозар шыаѳак,
Хашьтаќэа анхалоит агэытцэкьа...
Хамрагы тамшэац иахќэымцаќэа хѳак,
Гэышпыла хрыхьчоит хазтахутцэкьа!..

Зны-зынла ицәыртцеит ҳа ҳазтиуа,
Ижышуа, иқымқымуа рыцсыжәқәа...
Рышьтақәа дырзуеит ара итәитцәиуа,
Иашьтоуп амал, акасыжәқәа!..

Аха высшьас иамои ацсуа идоуха,
Иалшой ҕа мчык уи аҕацхьа?!
Икьало зәыр дықазар, иаххәо урха,
Ифым, аха узхымцаша уацхьа!..

Иаахгаша акызатцәык ыкоуп ххаҕны,
Шәарахтцас хҕамлароуп хзызымкны!..
Ркәышреи рымчреи цьарак еизакны,
Икахтцароуп хажәлар тацкәымкны!..

24.01.2026 ш., Аҕаа

Интәеит ҳа хабжьара амра ибжьацхоз,
Иахдылазом уаха шәахәала...
Анкьа есышьыжь бышьта зырхоз,
Уажә амфа сықәуп са схала!..

Слафқәагь абакоу, италеит рытра,
Быччацшь хаакәакәарагь бналеит!..
Атрышәгьы сасуам, саҕәытцт аҕытра,
Сеидру, лацшыцәгьак схалеит!..

Икалеи?! Икалеи?! Быблақәа ирхәоит,
Ус дара мсааит, егьрыздыруам!..
Стәы мыжда зны-зынла инытцакны ихәхәоит,
Зык иецынхалеит, изыруам...

Изеицәаазои хҕыцьягьы, ҕазә иахь бхы бырхеит,
Зны бытцакны бнеигон имтцәыжәа!..
Азныказ уа снашәыхьзарцгьы стаххеит,
Ғыстит: «Ма сыблақәа хыжәа!..»

Икан абзиабара, нас шыта иахтәахрым,
Саблып, исыхьрызеи уаха!..
Салазап, изури, уи сазгарым,
Исымпытцтәраан ицаз акалмаха!..

25.01.2026 ш., Аҕаа

Избоит зынза иузыгәағуам сыла атацшра,
Уеиталгахит уск еитцакәакәан!..
Иаразнак уатиуеит уара уцшра,
Ма узымтысуа уқәнархоит тәакәан!..

Ацәгья уанашьтоу даара иузоит,
Зегь рышәкәа аауртуеит ачарахәа!..
Аха агәнаха уашьтуам, мышкызны иухьзоит,
Атцлеипш укәнажып агәарахәа!..

25.01.2026 ш., Ақәа

Иахзеибымхәоз ықан, хадхалеит даара,
Уи хгәатцағ цъара итцәахын...
Быблақәа исыртон иаакәымтцзакәа азцаара,
Сгәы итаз еилкааны иртәахын!..

Егья изцәабазаргь, изури, сақәшәеит,
Сыгәтыхақәа сымч дмырхеит!..
Сакәшауа, сакәшауа, Ацсны зегьы сакәшеит,
Нас быда сышхәартам сдырхәеит!..

26.01.2026 ш., Ақәа

Адуinei ду инацәкьыс инахаршәны,
Ихьархьаруа ицацхеипш игаларц,
Аиашагь ахтатцәкьа итаршәны,
Дағушәа хирбоит ихәаларц!..

Дызцәажәомызт устцәкьа дыгәгәамзар,
Иахьитаху ағьефхәа дықшоит!..
Аха уи имч дугьы аблақәа ахамзар,
Ишнеиуа атәыц иахкьашоит!..

26.01.2026 ш., Ақәа

Мышкызны, мышкызны, адуinei иатаххахыр,
Ацсуаа зегьы-зегь Ацсны еизнагарц!..

Мышкызны, мышкызны, анцәа игәпҗахыр,
Шәыпсадгьыл зегь ықәыртәан шәынхароуп ихәарц!..

Мышкызны, мышкызны, сыбла иабахыр,
Апсуара иаиааиуа мчыкамкәа ара!..
Мышкызны, мышкызны, слымҗа иаҗахыр,
Зехьынцәара апсшәа шахытцәо Апсынра!..

Нас, итахызар, апсцәаҗагь дысмеигзааит,
Дааиааит, икәакәа икәтца ичаала!..
Сара гәыкала исхәо сажәакәа хейтцааит:
Ара шыта цәанатуп, цәаханымка уаала!..

26.01.2026 ш., Акәа

Амшқәа реырдагәан иниасуеит цшәаала,
Иаххәо рмаҗауашәа картцоит...
Урт зегь ирымоуп инымтцәазо агәала,
Аха җара иахдырдырзом, ирзоит!..

Ауаатәыфса ирыхәо аканхзыкамтца иахьала,
Хгәатцаф итцааршәуеит, ихьтоуп...
Амшқәа иахдырдырзом рхьаа цәара акала,
Уртгы ауаа реипш рыцсы тоуп!..

Уи зегь зызгәамто иоухәои, уицыртцуеит,
Аха хьаас икоутцашт угәафы...
Амца ацралазом, аха алфа ахылтцуеит,
Амщцәгьа иартцәыцсыз амфы!..

26.01.2026 ш., Акәа

Бақәытц, ибымхәан, җа җабжьара зны иказ,
Имазазааит макьана иара...
Уи апсатцла иадыруеит бара са сшыбзыказ,
Агәархаауан уи җа хбара!..

Ба бакәым, ани амзагы иабоз акгы амхәеит,
Аетцәакәа баша игьазкит!..
Ачнышқәа зымпырц рымтцәыжәоакәа җархәеит,
Азыркәиқәа амца ддыркит!..

Баќытц, зны иахзымхэыцуаз ҳагәқәа рызгәаара,
Ҳшыапқәа хырҕьякыан ханцоз,
Бзиа иаабон арџаш хагақәа ртаара,
Ацсызқәа рыбызшәа зтцоз!..

Ибгәалашәо, санақәымшәаз уаха быгәзышья,
Сыхцәқәа неилабыжәжәан бцеит!..
Ах, шака иссирыз, игәыпжәагааз быцшышья,
Быччацшь сҕарцхашьягы бтцеит!..

Ҳгәалашәарақәа амҕыркәареипш адәышкәағаз ицәыжылан,
Зны-зынла ҳгәаан ҳдауеит!..
Баќытц, урт еитах ҳара ҳагәқәа иртабмыжылан!..
Аха урт зегь антаҳца, ҳажәуеит!..

27.01.2026 ш., Ақәа

Икоуп ҳазхымцо, ҳазтымсуа,
Уаџ ибла иахьамбо цъара...
Нас, дарбану ара згәы зацымсуа,
Нас, дарбану иахымцац иара?!

Риашашья змам ҳәа акгыкәам,
Уи зегь ианаамтоу уахьзар...
Ушьтахька иаанхаз, уфныка,
Уа уда ишхәартам умзар...

Иугәаларшәа ахәеиџхәа ишхысыз,
Уарцысны уара уаниуаз...
Уижьтеи узцысыз, узнысыз,
Шакантәгы иухәазеи ауаз...

Уажәит, ушазыцшыз гәырҕаҕхәаша,
Уцстазаара убас ирххоуп...
Тыпкаҕ еизытцәоит аиаша,
Тачкәымтцас иузаамыртуа игәгәоуп!..

28.01.2026 ш., Ақәа

Дыкоуп цъара, издыруеит уи зны-зынла цшыаала,
Уафы димбазакэа, тыцкаф дсызхэыцуа днатэоит...
Исныруеит сара, уи ахаангы илныцшуам лказшыала,
Ргарт анылмоуа, лнапқатцэкагы лымаза рхэоит!..

Дыкоуп цъара, гэымзар, азэ ибла дабашам,
Уи апшаашыа адыруеит, ианыруеит дахыкоу лара!..
Адунеи зегы уакешаргы, ушыамхы уеаургеит ауп ус баша,
Лара уанылзааигэаха, иалагоит угэы агэгэахэа абылра!..

28. 01. 2026 ш., Акэа

Уи ауха бара акалашэа быцшзан,
Ианбатэиу, аха исгэалашэоит уажэгы: –
Икалатцэком, еазэ иганахыгы бмыцшзан,
Еазэ лганахь сыцшуа ббашарым саргы!..

Аха ихабто быкахызма са схэатэы,
Еазэ иахь зны-зынла иныбжыаршэны быцшуан...
Шьюuky израптои хара хазбахэ рххатэны,
Сбыхэагэышыон, сеилыбкаарц быблақэа сыртацшуан!..

Аха зных, бара ибхаштызшэа бчабра,
Ма бшабозшэа, азба бакызшэа кабцауан!..
Ба базымхэыцт, ишымариамыз са сжъара,
Баакэымтцзакэа, уи иблақэа рыгэра бгауан...

Уи шсызхымгоз, бықэигалеит кэашара,
Бзара тарсны инапыхэымгақэа иркын...
Исыхьзатцэкеит сара убрака сгазара,
Срылалатцэкеит уа икэашоз са саапкны!..

Сыззымдыруаз шьюук ыказаарын, исызцааит: –
Ихы зникыо деиликаама ани агэак?!
Сыздеархэалоз тынха бзиагы дрыцшааит: –
Дхампытцапсаанза дахдырганы дугароуп нак!..

Уи ауха бара акалашэа быцшзан,
Аха ибыцкэашоз данызбоз сеилашуан!..
Уи икынтэи зынзатцэык ба былацш бзан,
Асы илахаз ашыабстеицш бысзыцшуан!..

30.01.2021 ш., Акэа

*Хатыр дузза зкәу ҳаҳәшә, Елчын Азынҗа! Бара даеазныкгы
адунеи иабырҳаит аңсуа жәлар Аңсны ишаңшәймацәоу, дара ишыр-
шәму, ршәла ишырыхъчаз, рбызшәеи рыңсадгыли еихау мал шры-
мам! Бара бажәа, Аңсны Раңхъазатәи Ахада Владислав Григори-иңа
Арзынба иажәақәа реиңи, Аңсны аҗоурых иҗаҗаза ианхалойт, убри
азы иҗашәатәзам, аңсуа поетцәаггы рмуза зҗыхаз, ражәеинраа-
лақәаггы бара быгәаҗра, бҗәышра, бфырҗхәызбара изазыркуа!..*

Ишәаҳама иҗалтцаз Елчын,
Агәырцъқәа ирхылҗеит уаҗа ачын!..
Итәан рзамҗақәа дырчын,
Ақыртқәа абаҗаз, рымч хәычын,
Даахәны дахәамцшит рчын!..

Ашъхаруаа ахынтәааз, изакәқәоу,
Аңсны җәаҗәа ду ишатәқәоу,
Ара Женева ишаахъоу,
Арт зустцәа хәа иштәахъоу,
Аңсуа иажәа шраҳахъоу!..

Елчын иралхәеит еилыхха,
Хажәлар шгылаз ианатәхха,
Здацқәа ҳалапахъаз зны,
Хаҗацәгъа дшықәырцаз Аңсны,
Иахъа ишыҗоу дара аҳны!..

Аңҳаражәхәаҗ лажәа ргәацхеит,
Шьоукгы иҗьаршәан, еимдырххеит!
Аиаша еилыркаар ртаххеит,
Аха изеитамтца иаҗахеит,
Елчын иахәтаз зегъ уаҗа илхәеит!..

Зны дцәыртхәан Арзынбагъ ахҗеипш,
Ахыц ианакыз ҳа хҗеипш...
Адунеи зегъ иалсны ибжъы раҳаит,
Аишьцәа дуззақәа ирҳаит,
Уаангыл захъыз зынза имаҳаит!..

Еитах уажә днықәгылан ахәы,
Елчын илхәеит жәларык хҗахәы!..
Еита ицәқәырцазаап ҳара хшәа,
Адунеи узахысуама еикәжәа,
Ирбеит аңсуаа рҗазшәа!..

Апсны зааӕрылазом, ижӕбоит,
Уи аӕба еипшуп, ицӕӕырцоит!..
Ауртӕа дӕыцӕлахъеит хрыцӕӕарц,
Хазгос ахызатӕӕа тдырӕӕарц,
Ианаму, ацаӕацшь ханӕарц!..

Аха, ишыжӕбо, урт зегъы хрыцӕцеит,
Иахӕагылоз амчӕа рыцсы рзеит,
Иахытӕеит ажӕабжь Егры, Цсоу,
Уаашӕык ахырцар ирыцсоу,
Азынцхак ӕылтит: Сара соуп!..

Ишӕахама иӕалтӕаз Елчын,
Агӕырцӕӕа ирхылӕеит уаӕа ачын!..
Итӕан рзамӕаӕа дырчын,
Ақыртӕа абаӕаз, рымч хӕычын,
Даахӕны дахӕамцшит рчын!

31.01.2026 ш., Акӕа

Сеидру, иахзыцшу, ха хацӕал анааиуа,
Хаман иахыцо...
Дарбану зылахъ иану иаиааиуа,
ӕымдыр ӕазцо!..

Сеидру, иӕахтӕаз абзиараӕа хцылоу,
Ма иртӕахуоу?!
Ишӕартагӕышыоу амӕа хазныло,
Хахӕа ахӕархо?!

Сеидру, иизбо апсцӕаха знап иафо,
Ицӕгьоуп иӕазшьа!..
Ианлеиуа азыхӕашъ ембах-ембафо,
Утамлан, уцсшьа!..

Сеидру, хашьхаӕа ргӕыцжӕара рхытцхьоу,
Ирбаз хъантоуп...
Амшынгъы иазымчхакӕа шаӕантӕ ихытцхьоу,
Аха атра итоуп!..

...Издыруада, ашӕшьыраӕ аламыс аины
Итӕазар аекаршӕ?..

Ауаф икәышратцкыс игазара аиааины,
Икаимтцар шыапҕаршә!..

01.02.2026 ш., Ақәа

Анцәа ҳаха анимам апсцәаха дыфны дааиуеит,
Али-пси рыбжьара ҳаихәәеуеит, даҳиааиуеит...
Ҳа ҳазҕыз абеиго, иара изы ихъантәзаап,
Уи азы ҕазә дааиуеит, дара рҕы ус иахәтәзаап!..
Нас, дызуста устцәкәа итцызхуа ҳа ҳдацкәа?!
Ҳа ҳаигеит...
Уи ахәра зынзагғы имҕацкәа?!
Уи Агәхаштра ихъзуп, ишьтыхны зегь игозаап,
Аха игәғәоу, ихъантыцъу ҳзыкәтцар – инхозаап!..

06.01.2026 ш., Ақәа

ИРЫЛКҢАЗ АҒЫЗ

Исымбазшәа кәстцеит, аха избеит зегь убра,
Иаразнак амцапшь бхы-бҕы икәлеит бара...
Ауаа рацәа брылкәан бцарцгғы бызбеит,
Убри аены аеырыҕраҕ бышгәаазгғы збеит!..

Сыдраргамеит сыблақәа, изхароу урт роуп,
Са сзыхәан сзықәшәаз зегь иҕыцу аартроуп...
Иаразнак сышгәыргъаз рамхахәеит урт,
Иабардыруаз иасраны ишыкәаз аурт!..

Еибаххәаз схаштит, бсымбазшәа кәстцарц,
Башьа ҕыргәааф зынзаскгғы симбарц!..
Ажәлар снарылапшны саахынхәны сцарц,
Сзышьтәтцәкәаз ба шбакәу зынзагғы исцарц!

Аха уи ҳа дхәзжәозма, игәеитәит зегғы,
Анцәаикынтә иаразнак дхәбжәамлеит азәгғы.
Ихала хәычы-хәычла мацк ихыцсааит,
Узышьтәдаз арахь ҳәа иаразнакгғы дтцааит.

Сашьеитыб дысцэызит, – амц еикэсыршэеит,
Аехыцэгьакэа андэықэла дрытцашээр хэа сшэеит...
Икалап зынзатцэкагы имгазаргы сыгэра,
Аха мацк ишицэыцэгьахаз гэастеит сыцшра!..

Икьаасуан аеыѳцкэынцэа апхьахэкэа згоз,
Уара уеы абакоу, илацэкэысуан сызбоз?!
Башьагы иихэара изымдыруа дыкэхеит убра,
Игарызу-имгарызу исхэаз агэра?!

Аеырыѳра ныхэоуп, еилоугаргы ипцшам,
Ибзиан узхэыцыр, Апсуара иатэзам!..
Дсымбакаа дабацоз, сашьа хэа сызфыз,
Аха дарбан изырыхнхэуа ирылкьаз аеыз!..

07.02.2026 ш., Акэа

АЖЭФАНИ, АДГЫЛИ, АУАФЫ...

Зегьы-зегьы збартоу хыхьынтэ иаапшны,
Шаkantэ ихэахьоузеи еилахкаартэ иаартны:
– Анцэа адунеи анишоз саргы сишеит,
Адгьыли сареи хайкарахарц хайшэеит...

Хѳыцьягы ихайтеит ихазхашаз мчыгэгэак,
Иаххэо еицахамхэо икамларцазы хуак,
Уиаахыс анцэа ду иихэо кхаттоит,
Адунеиаѳ аиаша мацара лахттоит...

Азэызатцэык иаххымхэыцуа уа уоуп, ауафы,
Хара амра ханашьтоу, иутаххоит ақаршѳы!..
Асбымбыл ласышьтыр, хыхьтакит хэа ухэхэоит,
Иахьынтэаауа сеидру, мчкэак иудырхэоит!..

Иудыруеит, са исымоуп амчкэа игэгэазоу,
Са исычхауа аѳыза дабакоу излазо?!
Ианыстаху адыд адунеи арбгоит,
Ианыстаху амацэыс иахьыстаху икшоит!..

Ауафьтэыѳса, иузеиѳуп ихоутцар ххэатэы,
Адунеи уқэахтеит ухы-угэы зегьы ртэы...
Адгьыли ажэфани хабжьара уахны,
Иуахтеит алшара харт даара иахтахны...

Шаҗантә еибашьхьоузеи уижьтәи ауаа,
Ирзыҗамтәит уаха ирзеигъу алкаа...
Ауафы мыжда иоухәои, ихы дағоуп,
Аха ажәфани адгъыли рычхара гәғәоуп!..

08.07.2026 ш., Аҗәә

СЫҢСЫЗКҢЫ, ИҢЫҢШУҢ СА СДЫРҢАН!..

*Сгәы лакәуп,
Сгәы мшынууп,
Сгәы җаулоуп
Амшын еиҗи.
Аңсыз еиҗи
Уа аҗан
Дысҗәызит сыңсызкҗы.
Заира Тҗаийҗкәңҗа*

Сыңсызкҗы, сыңсызкҗы, уңсызкәә еипхьиттеит,
Сычхара абаҗоу, зынзак ихыттеит,
Сдырҗан ду ианутцар сҗахуп укалмаха,
Аха иамуитеи, угәнаха ззымгаша уаха!..

Арбағҗкәә җыртаанза уркыщ урхиеит,
Уандәықәла хәцгәеиқәатцәә гәыргъан ииеит,
Лагәлааи Гындиеси рфырҗанкәә тдыркәкәеит,
Аныхәәҗа рмоур хәә ушәома, ирыҗшааит!..

Сыңсызкҗы, игәғәоуп уара даара «урывок»,
Аха иумыртҗысыроуп зынза упоплавок!..
Аҗәатәи амшын зынза игазазам,
Аңсызкәә зегь тыган иугар аҗахзам!..

Сдырҗан ду, сдырҗан хәыч, ачҗахәә исыршып,
Амла иакытҗәҗьоугъы маҗзак даапшып!..
Ссызбал уаркалеиуа, аххыла иарганы,
Очамчыратәи абыста цхатҗыпхатҗәуа иуны!..

Ха хәоуп, нас, иахьыҗоу ара абарақьат,
Амала иануфо цқәа абаҗкәә гәат!
Агындиа идыруеит урт рмаана,
Аңсыз дуқәа рҗыхәала ифоит зегь наанаа!

Ианижәлак дарцәажәоит, нас, сеидрума, иңеипш,
Еилкаара цәгьоуп уи Бродски иңәәхәеипш!..
Хҗырцъан пашәа иҗоуп, аха атцахь иаууп,
Ижәдыруз, убри итоу зегь лбааздо, ддауп!..

Хәпсызкы, ухаманатц иахуеит хара қыаф,
Иаххәоит хсамаркәыл, иаххәоит хара алаф!..
Сдырган хәыц, сдырган ду, аччахәа шәышла,
Хҗәылацәагь Ажыба иаштахь шәаапшла!..

09.02.2026 ш., Ақәа

Иҗан иашак ҳа хзыхәан иңшәаз,
Издыруеит агәнаҳа ишзацәымцо хазжәаз...
Бжы-шыхакгы ирхысуеит, ируеит азгы,
Дахьмырхәыкәа дааннажъзом азгьы!..

Иреиҗыыз хадгьылқәа назыхәлабга изгаз,
Имиц хәпшқацәа рхәы нықәхәа изфаз...
Акгы җамлазшәа ихәлоит, нас ишоит,
Аха, ижәдыруз, уи агәнаҳа қшоит!..

09.02.2026 ш., Ақәа

Жәеинраалала схәақәа схәышәтәуан,
Сгәырҗацәгьақәа иаразнак сыриааиуан...
Уажә иҗам, исцәызт, избауам,
Скарыжма, сыздыруам исзааиуам!..

Уажә аамта зынзак даҗакхеит,
Узықәгәыҗшагы мацзахеит даарак...
Иабаҗоу, уажә иааг, иахтаххеит!..
Иалымшоз иҗааз жәеинраалак?!

10.02.2026 ш., Ақәа

Ацсны икоуп итатцааху мчқаак,
Гэанылагь исныруеит ишхьамтца.
Сара есымшагь исылцаауеит дак,
Издыруеит ишшэартоу иантқаацуа...

Гэырѡак сыграгылан сашьуеит,
Сыцсаанзагь испьртцны ицазом...
Шьоук рнапаларпан сыцсадгьыл рхэаеуеит,
Изустцаоу зынзак иубазом!..

10.02.2026 ш., Акэа

АДУНЕИ ЗЫРШАНХАЗ!..

(Хьыбла Гьерзмааңха илыхьзынѡылоуп)

Адуanei иазыкамтцеит емырха,
Данцэьртц уа Дэрыцшьтэи атыцха!
Зынза иазымдыруаз уаанза,
Игеит лыбжы ссир хааза!..

Ираҳаз даара иргэацхан,
Акацкацқэатцқа шанхан,
Ашьхае тыцкае еизыѡуан,
Уантэи изыѡза изырѡуан!..

Хьыбла дцэьртцт ахэан ара,
Амра акэьтцит ацхара!..
Адьыл уи зегь агэацхон,
Акэа дталан илырцхон!..

Азэгьы еиѡымгакэа ицсыц,
Ашэа иацыз зыкъ насыц,
Ишазызырѡуа идыршон,
Аразки анасыци ашон!..

Ацэа ҳалызхыз шьыжы,
Ах, ишпахаау уи лыбжы!..
Ус хэычы-хэыцла инаскьеит,
Адуnei иахьтцэан ашэахэа акьеит!

Ашәахәафцәа дуззацәа збахъаз,
Урт рыцшзара иаршанхахъаз,
Азәгы еипшымкәа уи лыбжы,
Ах, иалшазәеи Ацсны хәычы!..

14.02.2026 ш., Аҗәа

Дшәартоуп даара иацы игәахәыз,
Иахъа амал зымпытцашәаз...
Зыхдырра мчыла иаазырхәыз,
Здацкәа ирыхан итцызжәаз...

Нас, итцалазеи, стцаафуп,
Их иара дацшәымазар?..
Уи акгы иацәыпхамшьо уафуп,
Аламыс ғас имазар...

14.02.2026 ш., Аҗәа

УА ШӘЫШЫҚӘСА ИНЕИША, АҢИ!

Аепиграмма

*(Апоет, академик Владимир Зантәриа
даныхәыңыз хызышъарас Аңи хәа иархәон).*

Дрызнымкылеит шахеи дачи,
Дааит ақытакынтәи Аңи!..
Дрышьтамлеит адуи амаңи,
Изирхеит азыххәааи ахәтаңи!..
Зны дышьтнапааит ажәеинраала,
Пыткгы днеит иеанраала!
Ирацәазаны ашәкәкәа дрыпхъеит,
Аха нас аполитикахъ ипхъеит!..
Икалеи, абри акара узгәаңи?!
Ажәлар ғыртит, уааироуп, Аңи!
Ицәыртт амитингкәа еишьтагылан,
Икаитцоз, нас, драпхъагылан!
Иахъынзауаз, шәаагыл хәа еикәикуан,

Шьюукгы жэылон, шьюуку бнеикуан!..
Изымычхайт, дрылтдыр акэхеит,
Аполитика – илахёыхым лакэхеит!
Дабарыхэоз, урт ддыргэашеит,
Аиашеи амали рцэеилафашьеит!..
Ихы даназтцаа, уи инатеи, Ачи?!
Фоба затёык, агёыхи ахарцы!..
Аполитика кьякёууп, иарматурууп,
Иара итэытцёкья – литературоуп!..
Иабейтаху ажёылара, адавка,
Дипхьар еиғзыами, нас, Кафка?!
Иахья игёгёоуп уи илшареи игёамчи,
Ажэра абакоу, уи иёацхья иамчи?!
Апоезиеи апрозеи еипшны инеигоит,
Аграф ду Толстои деитеигоит!..
Ишитаху далоуп хдоуха еиужьра,
Начкьебиа дахёом ишэкэкэа ртыжьра!..
Мап ицёыркуам, иаартуп ргёашёкэа,
Илира ихнахыз ахёса пашёкэа!..
Улаф хазынакэа зурмачи?!
Уа шёышыкёса инеиша, Ачи!!!

15.02.2026 ш., Акда

АНАТОЛИ ЛАГЭЛАА

Ажэабжьқәа

ШЪАЗИНАГЫ ИЛТАХЫН АНАСЫЦ

*Аапын аҥлақәа зегы раҥхәа аҳәаса шышәтуа
еиҥш, уи ләызцәа зегы раҥхәа дышәтит. Нас...
нас, – иара аҳәаса алахынҥа, – лынасыҥ ирласны
иисит. Аха аус злоу – аапын анааиуаз апаткәыр
хәычқәа раҥхәа илнырит, игәалтҭеит.*

Уи азҭаб жәибжь шықәса данырталә, ихааза лцәа ианыруа иа-
лагеит зны-зынла икылкааны илыхәацшлос ачкәынцәа рылацш.
Лара лхатә хамтак инеицынкылан чкәынак дихәамцшзацызт.
Зны-зынла абри дычкәына кәышуп, дычкәына цқьоуп, цытраамтак
сихәацшландаз хәа лгәы ианлытцанахәозгы, лылақәа тәымуафык
илацш иараргамар хәа дшәаны ирцәылтцәахуан. Лара уи ашықәсан
Гәдоутә ажәбатәи акласс даналга хқытә школ ахь диасит. Арака лан
лахәшьа дрымән, уа даанфәсуан. Насгы, разкыс илоуз, уи ашкол
дазааигәан дынхон, уи леицш иказ азҭаб ныкәгыла-аакәгыла ақа-
лақь кәзшыақәа затә ирласны икалымцсарыз, иахагы дрытцәеырбо
иынкәылгон. Уи лыччапшь убас лкышә икәылхуан, зны-зынла илаф-
суаз, иагәа дычкәына гәатцәажәпазаргы, игәы амца аатамхәмаркәа
дызлывсуамызт. Лыхцәы еикәатцәа лыжәахыркәа ркынза акәын
иахынзалықәпсаз, ицшзаны итцырффан. Урт есымша ицазамкәа
ус илыкәын, лыхәда тқәашааи лыжәахыркәеи амра-цара аблақәа
ирцәырыхьчон. Лыблақәа ахәыс аблақәа реицш есымша иразын,
лзамфә цшзақәагы, рыгәтақәа рфы, ачкәынцәа дахыпцшзацәаз
ақынтә шәыга кәпшык рнацәкыс иахышьны илцәахыршыызшәа,
нак-аакгы ф-кәацк кәпшыза нацәкыс тыцк, нацәкыс тыцк иака-
раны иакәгылан. Лгәышпы есымша итыган, лышколтә форма тқы
ахала иахәон ишхәыццәахәыз, лара дыштыпцхау уажәшьта. Еиха-
ракгы ачкәынцәа еилазгос лшыапы цшзақәа ракәын. Избанзар, лара
шамаха ақалпацкәа лышьалтцәазомызт, урт рыпцшзара ртцәахыр хәа
дшәозшәа. Насгы, урт лшыапы цшзақәа, зны-зынла ацхын мышқәа
хьта хәычык анаарфәлалозгы, идлыршыцылахьан. Аныхәақәа, ма
уахынла аклуб афы акиносахьақәеи акәашарақәеи раан данныкәоз
ада, абжәаацны лышколтә форма тқы кәаф лшәын. Уи атқы ларгы
бзиа илбон, еихаракгы ачкәынцәа, избанзар, дара атқыкәагы
разрыла иказар, убри акара иразын уи, зны-зынла лгәылеанзамкәа
данаашьтыцалоз, мамзаргы данаахырхәоз, ачкәынцәа амацәыс

еипш рылапш ттар налхыырыгзон. Урт рахытэ азэызатцэык бзиа дылбон. Уи ачкэынцэа излардыруз – иара ашкол афы даныкамыз дтынчзамызт ларгы, лыблакэа агэашэ ахь икыдхалон кыраамта. Ачкэынцэагы, уи ачкэынгы зегь зыцшэоз зфы дыказ лан лахэшыа лакэын: ллейшэакэа цэгъан, даагэааргы ахэагыла дазытцкэон, лыргэаара згэагыадаз акэымзар. Убри азыхэан, зегь ицъаршыоз, убри леипш иказ азгаб аупшэыл ан лахэшыа хэа ауафы цъбара дахылымаз акэын. Уи илхэоз, илуаз лажэа дахыпар каломызт. Лара Шьазинагы, уи лыфны дыканатц, ахахэ икэиауаз ашэт гэкы еипш илызхауан. Аха нас... лара илхэааит зегы.

– Батал, Батал! Иахыагы амра сахэапшуеит уара уда, уара улымкаа, иаахэлаанза, сдырцхарц иафуп уара узамфакэа ирхыымсуа ашэахэакэа. Урт ракэызма, Батал, уара иухьчоз, абас ипхаза, ихалалза, ажэсан акынтэи апстхэа хышэашэакэа ирылсны, хара ахыта хамкырц, хдырцхарц зыкекынтцаны иауаз ашэахэакэа. Урт ирымбазеит, Батал, уа уахь инеиуаз ахы. Иаххэап, ирбангы ихэхэазар, фыртзар уара улымхакынза урт рыбжы зымнеизози? Аха уара ушгэааз, агэагкэа зегы рхы науэкны абылра иналагон, нас ахчнызеипш ушуан. Ускан акгы уахэомызт уара, ухы мацара акэын узацэажэоз, угэы абжы мацара акэын иуахауаз. Знызатцэык урзызырфырауааз урт ашэахэакэагы, рыгэра угарауааз. Издыруада уи аены иушытаз ахы дара ахауафы ирблыргы, мамзаргы иара еитцазтаз, абцъар итазтаз, икылцшыз, иатцхаз цъара акала игэы дырцшаазтгы. Иархэарауааз ауафытэыфсагы цстазаара затцэык шакэу имоу, гэызатцэык шакэу изтоу. Уи есымша бзиабарала иштэу, ишазхауа, иара душыыр абзиабарагы шыцсуа. Батал, апша ауп илашэу, атцлакэа хызыжэжэо, апсаатэтракэа зырбо, рыкэтагь хэычкэа цызеуа, рыбзиабара зшыуа, азыркэикэа рымтэыжэфакэа цызытэтцэо, апстхэакэа тцэыца-тцагатцас еидыкшалан, ицены, нас акэа азыруа, абахчафы ашэт цшзакэа хызыжэжэо. Аха ауафы? Агарашэа иартцысхыоу, агэыпцхэыхш иаазахыоу, зан лыбла разкэа ирхыпшылахыоу, урт рыхалалра хааза илбааздахыоу. Убри дфэагылан нас ауафы дишыырцу? Икалап уи дуафымзар, хымпада ус машэырны иааихэеит ауаф ипшра, исахыа, инапкэа, ишыапкэа, амала игэытцэкэа изтазамкэа. Агага деипшны, ауаф икаитцо зегь кэзцо, ииуа зегы зуа, аха ахаангы иуафымхо, изымцэажэо. Нас урт агагакэа абри акэара ауафы ишицныкэахыоугы, ишаапсахыоугы, даргы ауаф иеипш ауафра анрылымтц, ауафы итцашыыцуазар, нас иеихсны дыршыуазар... Ааи, Батал, хымпада игэааит агагакэа ауафра ахырылымтцыз азы, ауафы иахыиеицэахаз азы. Зегь гагак-гагак хэцуп, дасу шака изычхаз, шака ирласны имтцашыыцыз, апстазаара хэхнамбааз убри акэара ихараны хцоит. Аха сара стэы амра ташэаанза ауп, Батал, нас са сымацара аргэаара салагоит, апсы тысхуеит, сахыччоит, иара саагылазаргы ишсыцугы, уаха иахыуафымхаз азы, ашэшырафы иахышэо азы, алашыцарафы иахызуеи, амра аныпхо затцэык скалт иахыахынхалои рзы...

Амала, уара арматәа унаалон, Батал. Иааушьтыз упатрет мышкы хынтә иреитдамкәа сахәацшуан. Уи амла исзафызоуп, знык санахәацшлак кыраамта ишыкатцәкьоу сыла ихгылоит, нас иансыцәцалак еита «сымлаго» салагон, сеитахәацшыр акәын. Рацхәа кыраамта сылацш ушыцылазомызт, уи уматәакәа сара избац, издыруа уакәымкәа цъара акала уарфьщырц иалагеит. Угылашьаггы уцсахит, ус уиашахәатцәза, унапкәа удцсалан сыбла уагәалашәазомызт. Нас апшаара салагеит сара иаха исзааигәаз, иаха издыруаз, ма унапкәа шудуцсалоз, ушьапкәа ирыргылашьаз, аха исзымпцшаазеит. Амала, нас игәастеит уччацшь, уи сара ахаанггы исыцәфашьазомызт, ажәфәан акалт иалашәу ашәацшь иафызоу, икацшьцәамкәа, ихаацәамкәа, арахь иузгәамтазакәа угәы арцхауа. Уччацшь аныздыр сеигәыргъеит акәымзар, зынза арра сцеит, са счынуафуп шыта хәа хара иахтәыз, уара узрахцәымфашьоз зегь уцәурзыр хәа сшәон. Учынуафымкәа, аибашьра уара инукылон, ақәаршфь амра ашәахәакәа ишныркыло еицш! Амала, ухцәггы ықәырхит, ара уаныказ улахь иштацсоз. Уиак ирласны сзамышыцылеит, избанзар, ухы-уәәфь уи сара иаха бзиа избон, мазалаггы сарччон. Амала, усқан уара иумырбазакәа акәын сшыччоз, ус сара схата сгәы ианыыртә имазаны, схы-сфь ианмырпцшзакәа, ус сгәазы мацара... Уи ауафь ихы-ифь иатәымыз ччацшьын, агәадура зцыз, хыбаара хәычыкгы зныцшуаз. Избанзар, уажәы ихутцәахьеит, аха ус иахьыказ азы ауп, сазгәыкны ауп изуасхәо, уарма бла ахакынтәи ицоз ухцәкәа егьи уаргъа бла интахауама ухәо рьыладыркәит, аанда знапы хырхәхәан ашәыр згьычуа ахәыч иеицш. Сара уи бзиа избон, сгәы сырфьхарц, сгәыргъарц аныстахыз, уара иумырбазакәа, мазала срызхәыцуан атцәакәа фьзхырц инеиуаз ахәыч инапкәеи ухцәкәеи.

Батал, уара иуцәытцәахны исыман, уара арра уцаанза акәын, ани хәхьеикәшәалоз азлагара афадахьы, ашыцрафь, апслымзракны зышьта хбалоз ахәычы дзызнейуаз, икаитцоз. Амала, уара умгәаан уажәраанза иахьуасымхәацыз, убриак затцәык акәын уара сгәәфь иузымдыруаз мазас итаз, егырахь, зехьынцъара утастцахьан сгәы, сымазакәа зегьы ркасқәа рфьхны урфасырцшхьан. Уи иара ачкәын ихата ианитцыздыраа, дсыхәеит уара уахь исмырзарц азы, нас сыпхашьаны сызцәыртцзом ихәеит, иара са иансеихәозггы изамфакәа акацшьхара рфьқәлара иафьын азы ирласны сипьртцит, зынза деибакаанза, нас сцәыпхашьара далагон азы. Уи ашыцрафь хәхьеикәшәоз аматқәа амазаарын, Батал, иара ачкәын ахьзымхәакәа хәа акәын ишихәоз, аха уареи сареи ихаздырзомызт, ихамбазацызт азы, ачкәын хәычы ихәарақәа дрышьталан данаалоз ибахьазаарын. Аха уи днахадгылан ихаихәар, нас уареи сареи мазала хшеикәшәоз шидыруаз итацхуан азы имхәазацызт, ус есымша афны ирыцәзаны акалошжәкәа, амагәжәкәа ааганы ибылуазаарын. Урт абылффь иацәшәон азы, уинахыс акыраамта иқәлазомызт уи аганахь. Уареи

сарей хабзиабара иахызыоз хэычыкгы дыказаарын, Батал, иара абзиабара ахата закэыз ззымдыруаз, аха ашэкэы шыбзиоу дырны, иану шизеилымкаауагы, изблырц згэы итаз ирымцаан иаганы изтэахыз, еикэзырхаз иеипш. Уи ахэычы итэы уашьтан итцегь уасхэап, Батал, уажэы исгэалашэаз, уара арра уанцоз ауа хафны уахьнеиз ауп. Сара усгы агэалашэарақэа рыла ауп сыпсы штоу, урт рдэы сыкэуп, адэы аантэар нас тышоуп, дара рхэаа иахьахыстэу, иахьеилагатэу, назазатэи агэхаштрахы. Убри азыхэан урт нтэар хэа сшэаны, гэаныла есымша еитасхэоит. Изхысхэаауа, уи ауа хара хэы унеит, рапхьа сан лахэшьа лоуп узбаз, хэычзакгы ижэны указар акэ-харын, аматуртахь убжы ахьсахауаз, сара издыруаз, азымжь акара итынчыз, илакэыз абжы акэзамызт иухаз, сыхьз уакэыггэацэаны иахьухэоз азы, азымжь иалцо апсызқэа реипш, уи егырт ажэакэа зегы иуцэрылцон. Сан лахэшьагы абжыаапны ллейшэакэагы цэгьан, аха уи ауа илыхшэаны дыкан, афныка уааи хэа улкит. Аха уара иануму, шэара аштафы шэеидгыланатцы, сара акэасқьахь схаланы, ауаткеи, ацынцыхэеи, арасеи узылбаазгеит. Уара, ахатца наза иеипш, уажэакэа зажэ-зажэза хауныхэеит, нас са сахь уаалацэкэын, сан лахэшьа лыччапшь иалагзаны, анасыц бзиагы сзеигьаушьеит. Ускан анасыц сашта италан икан, исзымгэагыт хэа, ус шухьуаз здыруазтгы, асервант афы ацынцыхэакэеи арасакэеи реипш устэахуан, уафы уимбо, уимахауа, са сыда, азэы ацапха имамкэа, изаамыртуа! Сан лахэшьа ак хатылдыраар, акы лнырыр хэа сшэаны азытра сафын сахьгылаз, уара урт зегь акгы усс имкзакэан уцэажэон. Аха, анцэа икынтэ, уи акгы лгэы иаанамгеит, амала уара хашта утытцны шыафак кауцацыпхьаза, акэаркэашь аныттра иафэу арахэыц еипш, ухэычхо-ухэычхо мацара, сгэы аныттра уафызаарын. «Анцэа унаигзааит, ухшара бзиоуп» хэа ғаалтит сан лахэшьа. Са сахьгылаз «Амин! Амин!» схэеит гэаныла, избанзар, уи шамаха, ус ауаа лы-рехэазомызт, илныхэаргы ирыхэоит хэо сгэы иаанаго, еихаракгы, лара лахэшьа, уара уеипш ихымхэац рзы. Нас иузыпшыз амашьына асигнал акатцара ианалага, уара уажэа агэтафы уаангылеит, аха даара угэы итцхоз акы ацутцар утахын, нас ахэара ушахьымзоз удыруазшэа. Аха сан лахэшьа дгыланатцы уи узхэазомызт азы, сара сгэы атзызаара иалагеит ак уамхахэар хэа сшэаны. Нас енак асигнал картцеит, уи акэхеит – ани, сара уара азэгы узлаиласмырфашьо, исызгэакьаз аччапшь ала уччеит. Сара уи уанца ашьтахьгы кыраамта сыбла ихгылан, исхаштыр хэа сшэон, нас уи сгэы иштыхоз ауа апхызгы салалеит. Асы аура иафыхуп ахэылыхэылыхэа, уара сапхьа угылахуп, дэык хақэуп, снапы санкны уцоит. Хаграпара еимапсаанза ххынхэыроуп акэымзар, нас асы еикэнаур хзылсзом, ауртгы гэгэаны иасырц икоуп ухэеит. Сара ускан ицбасшьахит, иара иеипш саргы избоит асы аура ишафэу, аха цытрак ашьтахь аурт шасуа иалидыраауеит хэа. Ус, цытрак хнеихьан еипш, асгы иаха имацхеит, амрагы иаха илакэ-

хазшәа апхарра ааигәаны иахнырит. Ус, ихазгәамтазакәа, шәымтаказ, пшак асра иалагеит, илеиуаз асгы еиланарфынтит, ахытагы афалеит. Ажәфан снатцапшызар – амра шәтны икыдызшәа, апша иасуаз уи ашәахәкәа ракәымкәа, ашәтбгыцкәа ракәны ихәкәнапсозшәа сгәы иааснаҗеит. Ашәтгы ақәыцкәа змаз амахәкәа ақьон, аха апша иалалазомызт, иалалозаргы иачхауазар акәхарын. Батал, апша ажәфанаф ашәт иазнауа убоо, ирыцхауп, уацхраан еиқәырха хәа ухәара салагеит. Аха уара уаакәымтцзакәа уччон, угәы иалымсзозшәа апша ашәт иазнауаз. Нас, пытрак хнаскыхан еипш, апша уи бзиа иабоит, аха ашәткәа раткыс иара ауп ирыцхау, бзиа ишабо иампытцапсуеит ухәеит. Нас уара снапы ргәгәаны икны уцон, сгәырғон сааигәа уахыказ, ицбасшьон шака угәгәаз, шака удыруаз. Ус апша атәыуабжә хәхзеит, уи ашәткәа ғырпны иалгахыз акәхарын, бзиа ишабоз ианампытцапс, аеашьуан. Уи хашьтахька ишаауаз сцәа иалашәеит, аха схәапшырц саналага иумузеит, хәцхьака ииасыр иахбоит, уахь быцшла хәа. Нас даҗа пытрак хнеихан еипш ихәфкьон иаргы, аха хара изымцакәан ихынхәуан, нас еитадәықәлон, нас еитахынхәуан, цъара икәыхк анкаимыжә апсы дныжыны изымцаз ауафшьфы иеипш. Убаскантәкәа сгәы шәазызарак талан, уара снапкәа ааукәыршан ускын, уахәара салагеит асы шлакәу, ажәфан ишеитанахәо, адгьыл уи ишазызырфәуа, аха нас уи алакә ду кыраамта ианнымтәалак амра аацәыртцны ишарзытуа, алакә агәы ахшәозшәа. Иара алакә иалоу афырхацәа, асцырақәа зегы шыпсуа. Аха, зегьакоуп, уи аитахәафцәа: ажәфани адгьыли, нас хара азызырфәцәа – уареи сареи – хшынхо. Уи хара мазала ишырзеитаххәаша пхнынза ацәа иалоу азыркәикәеи апарпалыккәеи. Нас ацәа саалтцит, азба сшакуаз мацара.

Ажәфан марқьафтра ду уаха дара рзыхәан фыгак тәмкәазшәа, аңстхәакәа зегы аакәымтцзакәа рыбгыц дуқәа рғы азы аңштәала абзиабара иазку ацәахәкәа рыфәуеит. Ақәа цәыкәбарқәа анлеиуаггы, уи рыңсы иахдырзаазом, нас уара уазхәыцла, афнхыбқәа ирацәажәо рыбжәала закәытә ашәоу ирхәо...

Уажәытцәка, Батал, иузеитасхәап ани ачкәын итәгы. Уи абылразы иааигаз акалошжәкәеи амагәкәеи анынтәа, резиналыхс афны иаанхаз иаб аибашьрахьтә даныхынхә ишьаитцалоз амагәкәа ракәын. Аха уи иара иаб даныцсгы, итаацәа иматәакәа зегы еиқәырханы ирыман, еихаракгы урт амагәкәа ахыглаз ауатах ағы днеилозаарын есымша, гәаныла драцәажәозаарын, саб дахьцалакгы ицыз ифыза гәакьақәа хәа ишьаны. Хәхьеиқәшәалоз инеигоз, аматқәа рыршәаразы ибылтәы анынтәа, игәи илагырзи шеилатцәоз, урт иаб «ифызцәагы» рышьхәакәа ифархыкны ицыкканы игеит. Нас урт былны

данаа, инхаз рацэажэара далагазаап, шэара ахырқахара иахагыи
ишэнаалоит, апшагыи ахэхэахэа ишэтаслап, насгыи азын уажэшьта
шэа ишэхытцэартэ асы леизом, папа ишыапкэа реипш сшыапкэа анду-
халак шэсышыастцалоит хэа. Аха цытрак ашытахь, урт иибылхыазгыи,
рыффы апша ианрыхнаца ахызымхэакэа еитацэыртцыр калон азы, урт
ахырқахақэа ахькэагылаз дныфналан, ишыеитцеит, дрыланыкэеит,
иаб дызланыкэоз амфакэа ргэалаиршэеит. Урт иара ицэдугэышьян,
аха, зегьакоуп, даргыи дыкэныршыазомызт, иаргыи ишыап хэычкэа
ахэынтцэара мчыла илигозшэа ишытихуан! Зегьакоуп, рыланыкэара
гэыхаарак изацын, цкэа изеилмыргартэ ихэашьяз, игэтартцэы-
уага-гэыкатцагас насыцк далан. Иара игэы инатцахэон уртгыи шыта
ишгатэыз былра, икалап усқан иаб ифызцэа дымцхэафушэа, дып-
сахфушэа дрыпхыазозаргыи, зегьакоуп, убранза ирылацатэын, уа
инагатэын, нас игэы еикэхэаланы, илақэа хфаны амца диркыр акэын.
Урт рыффы анрахлак ахызымхэакэагыи, рышхам ахыкэыртцоз
ахахэқэа рфы ирхаштны, рыпсахэагақэа рыманы ицон. Дара анибыл
ашытахь, кыраамта еикэыртцакны днелуазаарын уи ашыцрахь, аха
усқан драцэажэазомызт, дзацэажэоз хэагыи икэзи, ианибыл убри ака-
ра реетцаргалеит, дара рхатақэа угэалазыршэоз акгыи нымхазеит,
ахэа апштэы еикэатцэара ада... Ах, Батал, уара иаха-иаха уааскэоит,
уааскэоит, нас зынза уаазмышытуа закэи, зны-зынла убри акара
уааигэаны сыбла ухгылоит, уи узлоу апхыз саркэа аафэны апсык
уалтцрашэа. Уаацэыртцрашэа, зны атэартафэи еикэу атэакэа ушалтцыз
еипш. Уи амш сара ахаангыи исхаштзом, згэыргэеи зылабжыши еика-
раз амш. Сан лахэшыа ақалақь ахь дықан, тагаланын, аэны мэышан
азы ашкол ахыгыи хныкэазомызт, акэыткэа апш фырпны ишырцтоз
афнашытахьала уаахалеит уара. Исгэалашэоит, шэкэык утахын, уи
шсымамыз ануасхэа, усгыи атэартахыи каканкэшэара сцар акэын
саргыи, хаицеит. Атцла ақэларазы аеш уафызан, уқэлеит, акакангыи
бзиан иуэкэыбеит, икалап абыгькэа рыда акгыи нумыжьзар. Исгэа-
лашэоит, пшь-жыымжэак ахардан жыи уфытцакны аратцла илбааугеит,
аха ирацэаххыраха еикэатцэан. Урт апшыбагыи сара исутарц уалагеит,
уара хыхь уахыкэыз ирацэаны иуфазшэа, угэы акызшэа сжэаны,
сара издыруан сапхэа уара агьама шумбоз. Нас акаканқэа еидкыланы
ипуеэеит, ажь ашытахь акакан уамашэа ихэаны иахфеит. Ханасып
еилахтцаанзагыи уара агэра сургон, арра уцаны уаар Акэа цэара тца-
рак уштало, сара уара ухынхэаанза азэгыи сшимыхэапшыша. Сара
сыхэмарны, знык арра уцар усхаштуеит, санхэычыз сзыпхыахыаз
ашэкэқэа реипш, уи атцкыс умцан хэа уасхэеит. Уара ихэаза уччеит,
иудыруан ушысхамыштуаз азы. Нас сара акаканкэшэара саналага,
уара исымбазакэан уи авара игылаз атэакэа унаватэан, уеутцэахит.
Сара издырит цэара цэиккрак угэы иштоукыз, аха нас цытрак уа-
нысымба, сгэы уршэеит, иуасхэаз уаргэааз цышыаны. Скаканқэа
зтаз амакэан хэыч ааныжыны атэарта снылсуан еипш, узлааз сым-

базакәа, атәакәа уаалтцны, сышытахьала уаасыхьзан, сылакәа укит. Нас слымҳақынза ухы уааханы, – Цыит кастцоит, цыит кастцоит, амба сасырц бацхьа сцоит, – ухәеит. Сылакәа анаауужь – аратцла ашьа-пахьы уоны удәықәлеит. Саргыы исымбазакәа гәырғарак насытцасын, уацхьа уи ашьапақынза снейн, кьанц азызурц сёынаскеит. Уара ибзианы уоуан, аха азсашьа здыруаны азгыра данналаха иамышьтуа иеипш, атәа рхны иахьышьтаз уанылала, ушьапқәа ирхьынҳалан уннакылон, сара уи ангәаста, амфәхәастала сдәықәлан, уацхьа снейт. Нас уааигәаны усәапшуа уаагылан, сара зегь ратцкыс зтәккәтцара сацәшәоз азтцара сүтеит, сылакәа ибархәои хәа. Улакәа сацхьа кьанц ахьырзыкамтцаз азы игәаан икоуп схәеит, уаха акгыы анс-фамшәа. Мап, Шьазина, сара сылакәа ирхәо зынза аеакуп ухәан, снапқәа аанукылан, уа уахь унасыхеит. Сара уи акара сузааигәан сымгылазацизт, уцсып цха исәасуаз, исызгәамтазакәа, сыхлахатц аргьежьра иалагеит. Ускангыы сцәа иалашәахьан сара, ацкәын ипсып анузхымго, умч анулнаршәшәо, аеынкылара ухарштны ушагоз акара. Абжьаапны узыцәшәо, узцәыпцашьо зегьы апхьыз хаахьы ишиасуа... Ишухаштуа уара макьана азгабра, аеырбара иалоу зегьы узхара ишумбац, ишумнырыц...

Урт абзиабара злоу ажәакәа ануахауа, ухата иузгәамтазакәа ихааза уцәа алалара иалаго ахәычрей атыпцхареи рхәааф, уаф илапш итцамшәо, аха иаалыркьаны ицәыртцуа, ахәычра ахьынужьуа азын акәу, мамзаргыы атыпцхара ас угәуеанзамкәа уахьналало азы акәу, ихаау, аха ипцашьаны ицәырымтцуа ашәазызара акәа итаршәу ацәа-ныррақәа. Урт уажәраанза уцәа-ужьы ианалатәоу рцәыртцра акәым, ус дара ирызку азәы акы анихәалакгыы иахагыы ипцашьаны реыртцәахуеит. Узамфәкәа ааскьон иаха-иаха, улакәа иааигәазаны сырхыпшылон, уцсып сахәаеуан, издыруан акы шхәатәыз, икоутцо мап шацәктәыз, аха урт ажәакәагыы схаштит. Нас урт ажәакәа анысгәалашәа исхәарц сёы ейхысхит, аха издыруан урт сара исымхәаргыы уара ишудыруаз, аха иахьхәатәымыз азы мацара ишумхәоз, уцәаныррақәа ажәакәа раха шурымтоз. Сара уара сузхәыцырц стахын, схы сазхәыцырц стахын, ххәычра, хқәыпшра, хтцара зегьы срызхәыцырц стахын, аха ушыцәоу пхьыз баапск баны, уи шыпхьызу анудырлак уалтырц шутахугьы, ушзалымтцуа еипш мчыла акы сагон. Хәычы-хәыцла уи апхьыз алтцра саналага ицъасшьон атәаффы иааигәаны ас иахьсахауаз, адгьыл ахьааигәаз, уара сыварафьы уахьықәиаз. Нас ашәымтаказ урт зегьы еитасхаштит, сыхшыф сара сызхәыцра иакәытцын, сцәаныррақәак аерыланарзит, агәра згеит ацәаныррақәа ахшыф ишазнымкылоз, амч шрықәымхоз, ахшыф шзыхьыз, амч шхәычыз, ацәаныррақәа шзиасыз, урт дара иртаху, рыпстазаара цакыс иамоу акалара ишафыз.

– Ах, Батал, уара сқәылаф хәыч! Уара зегьы угәагырц угәы итоуп уеырхатцаны. Умыццакын, хара макьана хазгабра хара иахтахуп. Уи

сфызеи сареи еимахдо атцкы пшза еипшым, иугар иузырхынхэзом. Аха, ус схэеит хэа, мап скыр сан дыпсуазар, исымкыр – саб. Уара – сгэымбылцьбара, уара – скэылаф хэыч, уазхэыци? Аха усқан уара зеггы урызхэыцхьан, нас сара ахэыцра саламгазеит, знык уара апхьа уазхэыцхьазар ихазхоит схэан. Схэыцрақеи сгэаанагарақеи зеггы уара иумаздахьан, ианутаху ишутаху урызныкэаларц. Уи уарггы иудыруан, избанзар уара уцэеи-ужьи иалалахьан, уара иутэын, нас уара иутэыз, иахьынзауаз хатырла уазымныкэоз. Мап, Батал, сара уи аеынтэи азы суқэызбарц стахзам, сыхггы сақэызбазом. Уи уара иухаразамызт, хыыцьяггы амца хцэеибакит, аспычка дшалахэма-руаз абна амца зцэылалаз ахэычы иеипш. Аха уи аркьатара азэггы хэхьымзазеит, ишцьяхшыоз, ишлакэахшыоз, харантэи хэхьыпшуаз ишахгэапхоз, нас ааигэахара ианналага ханацэымшэа, ианхацрас, иара шакэыз хдырит, аха усқан хзахьзамызт. Анасыпггы арамтцан, ҫыц ирхны икажьыз атэаффы хааипш, ишааигэахэхьаз збон.

...Хыхь апша злахэмаруаз аратцла амахэқэа анеинкьалак икапсон абгьқэа, ихакэпсон, ихааза хгэы хазмыргоз абжыы ссирқэа рхылтцуан. Сара афныкаггы сгэы тынчзамызт, аиахэаҫы афы еиларфонттэын, уиггы ашра иаҫын, азы аагатэын, ақалмышь злахаркуаз абанкақэа зэзэатэын, ашымха ҫыхтэын, ахьурзы кнахатэын. Саб иахэшьаггы ақалақь ахьтэ лаара митэык агмызт, уиггы илпылатэын, леидарақэа лыцаагатэын. Аха урт зегь нақ сырнахеит, уажэы-уажэы сыбла ишихгылозггы, сгэы шьидмыртынчуазггы, макьана анасып салазарц стахын. Икалап уртггы, акрураггы-акырхэараггы насыпқэазтггы, аха уажэтэи са сынасып иаҫырпшны урт зеггы хэычқэан, ирласны иухаштуан, апсызқэа андухалак ианеитцаз изтаз рызкэытцэа хэычқэа шырхаштуа еипш. Батал, сара уара узоуп, ханасып азоуп, мчыла урт афнусқэа, саб иахэшьа даныкамыз сызрылымтцуа сызхэаеуаз, зысхасырштүаз. Уара цьара акала угэы уагар хэа сшэон, зны-зынла исылымшозггы уара узы исылсыршон, изхыпцатэымызггы сахыпсон. Аха зегь мазазар стахын, уареи сареи иаххымсуа, ҫазэ ила ихымцало, еилыргатэыс, лацэажэатэыс имоуа. Уарггы уи азы убзиан, итарзны иутэахуан, афнытцкатэи ахьаа адэахьы уаф дахьамырцыркьуазы ишубо еипш, ихараны уареи сареи халапш ада лапшы иаҫырхасыр-тамкэа изымнеиуа. Усқан уара сгэы уладухон, мазала суеигэыргьон, хапхьакаггы, хара хапцстазаараҫы ханасып сазхэыцуан. Издыруан уи анасыпггы шцэыртцуаз, аха иааигэахоит анысгэахэуаз сгэы атзызаа-ра иалагон, ишахэтоу сзазымхэыцкэа, ак сцэагымхакэа сзапымлар хэа сшэаны. Уи апьлара сарггы фнытцкала сҫазыкастцойт, Батал, уара сгаза хэычы, уара иаха убылуаз цьушьон, иаха амца учраз цьушьон са сатцкыс. Уи амца сарггы исыцран, сарггы анасып агьама салхэдам-зарц стахын, аха хаипыларақэа рҫы исынсырпшзомызт, иахьынза-сылшоз иуцэыззон. Ажэакала, сгэы уталейт, нас исызгэамтазакэа, уара иухэоз ажэакэа иара ахата исанахэо иалагеит, сгэы утатэаз-

шәә, уара уакәызшәә ицәажәоз. Уара зегъы улшон. Батал, зныкала сырғәырғарагы, сыртәыуарагы, сырччарагы. Сангәырғоз уара анцәә икынза ухазгалон, нас гәаныла умтданыхәара салагон, уара уакәушәә зегъы зшо, зегъы знапафы икоу, сынасыцгы уамеигзарц, ухы сатәаушъарц. Сантәыуозгы унцәан, ускангы анасыц, аразкы уара унапафы иукын, сгәы сахацужәошәә, смыргәаккәә исумтарц утахушәә збон. Аха нас сурччон, скъатеиах путцәон, иумызбоз икази уара, исоухәон апстхәакәатцәккәә кәашацәоушәә, аха азгәбцәә реипш ипхашъаны, азәи-азәи шынеицәхасуа, ақәлара шырзымгәагыуа, адыд-мацәыс адаул ду ишаслак, азәгы изымцшыкәә ацкәынцәә еилкәакәә реипш ақәыршыфкәә шаакәлоз, иагышыкәашоз, рнапгы шеиныркьоз. Ашъхәкәагы цкәынцәә цхашъафцәоушәә, иаагылазар адәы цшзақәә иреицырбошәә, адәкәагы урт бзиа ирбоит, аха ашъ-хәкәә шъафәк катцаны дара рахъ иахъзымнеиуазы дара рацхъа ак рымхәошәә, ак рхәаанза хәә ицшуеит. Урт алакә хәыцкәә уара убри акара уцсы рхатцаны иухәон, саргы уа уахатыраз мацара рыгәрагара салагон, шака сдырччоз, шака рыгәра згоз акара, убри акара ирласны уара афыцкәә ухәыцуан. Алакәкәә ирытроушәә уара угәы, аха урт анырацәахалак абзиабара сахыбаауа салагон сара, уи атыц мацны иазынужыызшәә угәафы, алакәкәә иаха ирутазшәә. Аха уи ускан ма-цара акәын, нас сгәаанагара ирласны сахъхәуан, агәра згон абзиабара иаха ишырацәаз угәафы, ақәаратцкыс амшын иаха ишырацәоу еипш адунеиаф. Уара сатоумтан, Батал, ус сгәы иахъаанагаз азы, уара сеил-каа. Сымш, уара ахаангы уеыргәацны уеыкоумтацызт, ахәычы ифы ухәычын, аду ифгы ахзыргара уацәыцхашъон, иутахзамызт. Иуеи-хабу есымша афә иуталар итахын, ианажътәымзаргы ианажуан, избанзар, ибзиарақәеи ицәгыарақәеи еидшәалан урызхәыцуан. Иб-зиарақәә анеихахалак еибаургар ауеит ухәон, амала, жәытә цкарала: ашә хәычны абыста рдуны! Сара издыруан уара сан лахәшъа Татагы дыцбарацәоуп хәә агәаанагара шумаз. Уа саргы сукәшахатуп, уи илыгуп апхәыс лказшъа хаа, анцәә аказшъақәә анишоз, ахәса ртәы анизымха, хатца цьбарак итәы иамхалытазшәә! Аха уи сара сын-ызбазом, дара лашьцәеи лахәшыцәеи шхәыцкәаз рани раби анцсы, хфык аишыцәеи цшьфык аиҳәшыцәеи лара дреихабын азы, агәыцә-маккәә иқәылхит, илаазеит. Нас урт зегъы цъара насыцк рлахъынцә ианылаанза лара дцәытцасуан, зегъы дрыхъзар акәын, зегъы ртыц иқәылтцар акәын, мамзар лара лгәы ртынчны лхы дзашьталомызт. Урт ауадафрақәә данрылтц, лахәшыцәә хатца ианца, лашьцәә цхәыс данаарга, ларгы лхәы талмыжъларц лтаххеит, дагыцеит хатца. Аха уи лхатца рацәак дызлывамгылеит, дтахеит аибашърафы, хшарагы лцәә даламшәеит. Убарт зегъы иаха лгәы ааигәаны икыдыртцеит, ддыраапсеит, ддыркареит. Саргы ашкол саналга, аинститут саныз-тамла, еаанынза слывагыларц стяххеит, лыжәфа апсы азыршъаша еидарак лымыздарц, лыцсы лсыргарц. Батал, уара скәыш цкәын,

датоумтдан убриггы, икалап угэы зырхэанчаша цъара жэахъантак уалхэахъазар. Уара учкэынан, уи ирласны иухаштуан, уаиааиуан, аха лара атак анламхахэалак леидарақэа ирыцымлоз. Сара истахзам уи дахьиашамггы аалфэаркларц, уи лара лхала нас лцэа иалашэоит, даргэакуеит, адырфэеынггы уи ауп лылахъ зеикэыло. Уара урт зеггы еилумкаауази, Батал, иумыруази, арахъ иумхэозарггы. Уи ауп аус злоу, иуныруан, уара указшъа ацъыка алаупсар итцаахо, ашъақар алаупсар ихаахо икамызт, указшъа указшъан, уара иуцихъан, иутэын. Амала, угэы иаанамгааит сарггы сухыбаазомызт хэа. Икан ахыбаараггы мацк, аха уи наф инаскыаганы сгэахы итцаахын, уара улацш ахыимнеиуаз, гэфара ахыумоуаз. Уара учкэынан, нас ицша, фазэ бзиа дшубоггы, азгабцэа уанрылахалак, асаат умгатцан азы узаалар ишта-ло иафызоуп, рыччацшъ угэафы имнеир аузом. Угэы иаанамгааит сарггы ускан схы угэаласыршэарц уацхъа сиасуан, ма ак стахушэа шэыккласс сыфналон хэа. Аха сара издыруан уара азэггы лфы ус шумамыз, ф-жъак шумкуаз. Амала, иуцэыззазом, урт уанрылагылаз иахаггы сгэы уахэон, ирбар стахын уара ушразыз, ушкэышыз, алаф хааза ишухэоз.

«Уи сара стэы иоуп, шэара шэыблақэа дрызыхзом, баша, башаза!» Аха уара кыраамта урыдгылазомызт, са избон уанаарывагылалак дара шгэырғоз, рхы-рфэа лашарак шрықэлоз, зны сгэы уздухон, зны сухыбаауан, нас уарггы дара урылагыланат ахэаера уафызшэа схы агэра асыргон. Исхарои, Батал, сгэы ууршыцылахъан, угэхъаа-нагон, са схата сыфсыртынчырц аныстахызггы, аквариум итоу апсызқэа асаркыа ишкыдсыло еипш, уажэақэа сгэы инахысуан: «Бара сыпсы быцуп», «быгэхъаазгоит», «икалап сеилагар ба быда». Урт уара азэггы илоумхэазацызт са сыдаггы, санырзызырфэуазггы избон ифыц-фыцза угэафынтэ ишаауаз, апхарра шрытцаз. Урт сара рыпхарра еилыскааит ишфыцыз, убас ихааза иумхэазтггы ускан угэра згазомызт, фазэггы илоухэахъаз цысшьон. Уара ускан амца уахагылазшэа укапшьеит, угэы итаз зеггы узымхэазеит. Сарггы уаха стахзамызт иухэарц иутахыз еилыскаарц азы, уи сызхон, уи иснатоз агэырғара зеггы ирцэытцаахны изгон, нас афны саннеилак, кыраамта ауатах ашэ ааркны, уафы сахымбоз стэаны азхэыцра салагон. Ускан сара гэаныла урт зеггы ртакқэа кастон, икалап уара угэы хытхытуа урзыпшызтггы, аха рхэара цэгъан, угэы иаанамгааит сара ус усыргэақырц стахны апшра уқэсыршэазшэа. Насггы сара уара имачны уздыруан, уааигэара исзымхаит, указшъақэа, ухъаақэа зеипшраз сыздыруамызт, срылахэымызт. Амала агэра згон ақалақь цкэын, ақыта цкэын хэа ишеилыхтэымыз, аламыс зцэызуаз ицэызуан усггы, абри уара иутэума хэа чабратцас ишьтыхны азэггы ииркзомызт. Убри азоуп, Батал, сара скынтэ уззыпшыз ирласынггы изу-махаз, уара сгэафы узлааиуаз амфала сарггы уа угэафы снейр акэын. Насггы, разкыс иказ, уи амф уарггы сарггы азэггы ханымлазацызт,

амѡахытдыртаѡа ахьахзымдыруаз азы хэибажъазомызт. Уаѡа агѡѡа раѡын зыгѡра гатѡыз, хзыпхьахьаз абзиабаратѡ романѡѡа ирзеитахѡазомызт абзиабара закѡытѡѡьюу, ихархѡазомызт ианах-зааиуаз, азиас апсызѡѡа ишранамхѡо еипш азы леираны ианыѡюу. Нас хгѡыхѡанзамѡѡа хашьтнахит, уи ус иахьиѡалаз иахагыи еигьиин, избанзар, са сапхья ишьтаз уск изакѡызаалак аказы аѡазыѡатцара есымша исѡѡымгын. Сгѡысеанзамѡѡа ауп бзиа ушсамхабаз, Батал! Нас идьасшьеит, ура сыпстазаараѡы уажѡраанза уахьѡѡырымты-цыз, сгѡы исанахѡон ура схѡыѡаахыс сывараѡы ѡѡара иааигѡаны угылазшѡа, еиѡѡахзауазшѡа, уимоу, иѡегьи санмаѡыз аѡалаѡ акны амшынталара ханѡоз уаргьи ухаѡызшѡа, азсашьа анахѡоз ихаѡутѡоз-шѡа. Нас иѡегь уанеихахагыи сывараѡы уахьгылаз исызѡаѡыпѡьяза иузѡауан, сыхѡѡ аѡаха ѡапшьѡѡа алатѡаны ашѡол ахь сандѡыѡѡа уаргьи ушѡыра хѡыѡы шьтъыхны удѡыѡѡеит, амел шѡѡакѡѡа шьтъых-ны аклассѡѡѡы анбанѡѡа тухит. Аха уи сара исызгѡатазомызт, сѡѡа иалашѡазомызт, арахь ухѡыѡаахыс ура сара сахь аара уѡѡын, саргьи ура уахь снеиуан, ашѡол аѡы ханоурыжьлак хѡѡнѡѡа ххы рыѡѡкны хшаауаз еипш. Ханеикѡшѡагьи, хымѡада, бзиа хаибабар акѡын, избанзар, уазхѡыѡи, Батал, ура са сахь амѡа уѡѡеижьтеи итѡуаз. Уии уии рыбжьара шаѡа ѡѡа, шаѡа сы, шаѡа аапны? Шаѡантѡ ишѡѡи ашѡтѡѡа, шаѡа еишьтази еихьиымзо амреи амзеи? Урт зегьи хашдыршанхоz ихамбазакѡѡа ххѡыѡра хѡысит, нас иааиуан арѡысра, атыпѡара, убарт ашыѡѡѡѡагьи иртыстѡын.

Ускан аамтҕа аатгылеит. Нас иабанзацоз уи-
ггы, аддэыҕбақәа реиңш, иамоуп аатгыларақәа, ауаа
ахьақәйуа, иахьақәло, иахьеибаңшаауа, назаза иахьеи-
ңырйуа. Ускан аддэы иқәсуа уи «аихамџа» аддэыҕба ықә-
гылоуп, ауаа зынзаск хьаас иамазамшәа, рынасыңқәа
рныкәгара агдэы ақдэыңйәдэзшәа, нас ашьацаагага
анаулак, аихамџа анышьтәнайалак, арйәаахәа атрышә
иасны иддэықәлоит. Ауааггы иахьынзарылышо иџны
иашьтәлоит, зынасың зызтәгалои изызтәмгалои
еиқараны.

Зны-зынла, Батал, абрака усзыпшыны утəушəа схы агəра асыргоит. Нас гəанылагыы узгəара салагоит, абри зегыы иахырырхастаныз еицылартас изалихи хəа, уаха тыц изымцшаазеи хəа. Аха уара җутзом, уи уҗымтрала иухəарц утахушəа хəанбанзахтцəахуеи, уажəшьта изтахугыы хайбааит, уафгыы дахдырхагамхааит хəа. Уаф дахдырхагазам, Батал, уара урзымхəыцын урт абзиабара згəы итамлац, икалоит нас зны игəианны иарцхаргыы, ускан еилыркаап, ирбап. Уанза урт игəагыны ирхəалааит иртаху, уазхəыци, урт шака рылшар ауа, знык аиреи апсреи аныргəагы. Уи хакəытцып, уи атцкыс зны иузеи-

тасхэап хэ хэхь аапын ааира ишафэу, анапы нахысуа атцлакэа зеггы шышэтэу. Азиаскэаггы макъана рыцсы тоуп, итабар хэа ишэозшэа, иаакэымтцзакэа ашьхакэа асы ырзытны ирзылбаарышьтэуеит, уара арра уахыкэаз сухаштыр хэа сшэаны ашэкэкэа шузынасышьтэуаз еипш. Ажэоанггы зны-зынла анакэ хылалоит, аха абжеихан ицкэоуп, апстхэакэаггы нак акалткэа рахь мпахышьтэас икнахауп. Иацы сиасны санауаз уашьа дцэагэон, адггыл иахынзатахыз азы ажэит, уажэшьта ацэкэаггы цыбаада иргоит, амала, ари ахкаара шыкэсык акэара апсы аршьатэуп, иаапсеит, ихэеит. Адггылггы аапсозаап, Батал, сара ацэагэараан ацэкэеи ауааи рымацара ракэыз цыышьон иаапсоз. Уи апсшьараггы шыкэсык, фышыкэса атахызаап, иааипмыркыза-кэа кыраамта аеафра антуга, мамзар ахыза тцага ахьта шалсуа еипш аапсара алсуазаап. Уашьа идыруеит уи апсы шаршьатэу, уара дуетцбуп аха. Иахьа зеггы ахаара рыкэнуп, сарггы сгэыргэоит, Батал, уарггы угэыргыала. Факггы уасхэоит, амала узырфла ибзианы, сара издыруеит уи уара угэы ишахэо. Иахьа ашьыжымтан азы шаазгоз агэашэ аасыртырц ауедра анаасыргыла – сцэа далашэеит! Уи ишьапышьтыбжь сахаит сара, шыафа хэычык кайтцазшэа, аха аилыргара цэгганы...

«Шьазина, ажэоан салалоит, Шьазина!»

Уаагыл зны, Батал, зны цкэа исырхэа, уи акалэшэа икалеит, агэын-кылараггы цэгганы, ахэараггы цэгганы. Амала, сара издырит уи иара шиакэыз, уара уансыцэца, сара есымша мазала сзызхэыцуаз, уара утэы, уцкэын! Уи ихы сирдырит, иарггы цыара дшыкэаз, апстазаара ахьалаго дышгылаз... Сара сгэыргэон, слымхакэа кыдыстахит, аха уи знык акэын сара адырра ситарц аниахыз, нас ишьапышьтыбжь имыргаеит. Нас сышнеиуаз саатгылан, тэтцэабжык сазызырфэуазшэа, сцэа-сжыы азызырфэра салагон. Аха уинахыс рацхьатэи абжыы афыза уаха исмахэеит, амала, сфашьо цыумшьан, уи иара иакэын, уара умсааит иара шиакэыз. Ахэычы, уара утэы, Батал, уара!

«Шьазина, аїеи диуеит, аїеи, бгэыргыала!»

Сышцэамгэыргэо, Батал, уи акэымзи уарггы иутахыз. Мшэан, уара узыргэыргэоз, уара угэы шытызхуаз сара зныкыр мап ацэыскхьаз-ма? Уи акэымзи сзышьтаз, уара иухэоз, уара иууаз мацара. Насггы уи сара шака дыстэу акэара убри акэара уарггы дутэуп. Батал ица дшыкэашаз рхэап, дшышэахэаз рхэап, дышгэыжэлаз рхэап. Икалап ускан сара зынза сырхаштырггы, уара ухьз мацара акэхап ирфакхо. Уи сара ускан иахаггы сеигэыргыап, азэ дсызтцаарггы, иабггы ус акэын дшыкэаз, иаб итэы ицэымзит схэап. Нас ишца, уаха ишцасхэо, уара ус акэын ушыздыруаз сара. Есымшаггы уласын, Тата илхэалоит еипш, умцацшьын, алаф уфэан, укэышын, уаггыкэашон, амала аеы

уакәтәо усымбацыт, аха убракагы ухәы таумыжыазар акәхарын.
Учкәынгы уара уеипш ауп дызбарц шыстаху!

*Дауны, дгаргалашьымкәа,
Дкьаҕны, дпалтыксамкәа,
Деиқәаны, дсамсалымкәа,
Даңшьны, дуарцеимкәа.*

Баша уагыамырччан! Уи сара акгы игсыжызом, бафлашалеи тдысхшлеи дсызмырчаргы. Аус злоу, дуафыз, есымша абзиара дашьтаз, ифыза игәырфа ицейишартә дыказ, егырт зегы нас дара рхала икалоит. Аиеи, нас, дара рхала изыкалари иара икаимтцо, иара агәабзиара аниоу, зегы дырхымзо, инапаҕы иаимго. Уара уканатц узыхьаз каумтцей, азәыр идужьлама? Убра уахыказгы дгылк ухьчон, адгылгы анасып иафизоуп, изманы изымыхьчо ыкоуп, ирыцхраатәуп рымацара рымч ақәымхонатцы. Мшәан, адгыл зныкыр иахаштхьоума ауафы ихалалра, ауафгы изихьчо, дзықәаарыхуа, нас ианаапсалакгы аҕсы заиршьо убри азами. Уртқәа зегы еиликаауа дкамлои уи учкәын, убри ауп са истахугы. Сара анра сызныкәымго цьумшьааит, уара сгаза хәычы, усзызырфеи, са сакәым, амшәтәкьа аҕацәа аазоит, аныкәашьа, акрыфашьа, гызмалрыла агычшьа инаркны зегы днартцоит. Саргы исыртцари, нас, ауафра иатаху зегы, са сырцара итахума, иара ихалагы имтцо, имбо ауаа бзиақәа икартцо, ирхәауа. Ус схәеит хәа, ауафра ртцазом, ауафра рылалоит, аха иламло, нас, иаргы. Угәы иаанагеи, мшәан, иаби иани ирпхашьап хәа укоума?

«Шьазина, бара бкәышцәахеит».

Мап, Баҕал, сара сгәы иґоу ауп исхәо, сымгәырґои, атцей даниуа ишцакартцо, нас, имгәырґакәа. (Сылаґырзқәа уара усгы иубазом.) Пытрак ашьтахь ахысыбжькәагы гозар акәхап, ахабла ирылафып, «Баҕал, атцей диоуит, шәлеи ачарахь» хәа. Амала дызґабхаргы калоит, ус схәеит хәа! Уи цәґьоума, азґаб лами ашәт еипш иахагы уашта зырцшзо. Лыхцәы аґарцалыкькәа алатәазшәа абырфын цахақәа алатцаны ашкол ахь дсышьтлап. Нас, азґабгы даныбзиаха, ачкәынцәа баапсқәа хфык дрыпсами. Шәара хә хауп хә мацара шәыкоуп ахацәа, адунеи шәа шәыжәфа иқәгылоушәа, шәа шәыла зегы рыцсы тоушәа! Икалап ус акәзаргы, сара уа ула сыпсы тамзи, иаґьтами. Зны-зынла сазхәыцлоит уара уи ашкол аґы атцара умтцозтгы сара схы злақәскуааз хәа. Ускан икаларын даеа лахьынцак, даеа мфакы. Аха сара издыруеит урт амфакәа зегы акы сгәы азтаны сшанымлоз, сырныларгы аимдара салагон, уара узбаанза. Усымпшааи, Баҕал, уабанзацои, са сылапш иаґа ипхашьазаргы, иаґа

мазала иушътазарггы, уара уахы́каз адыруан. Икалап уажэггы хара
усыщэцаз цыушьазар, уа иахаггы имариоуп анеира, амала макъана
уакэымгэыгын, сызхара угэы цызжэашт, усырпшышт. Избанзар,
арахь уаны́каз ацшра укэсмыршэазацызт, хаипыларақәа рёы есым-
ша уа уацхьаггы са снейуан, уара уакэын зны-зынла иагхалозггы.
Сара азгаб лныкэгыла-аакэгыларақәеи ачкэын мыцхэы ихоужьра
ахьатахымы ахьагсыжьюаз ы́кан. Урт зеггы уажэы ара иухтыз-
гашт, уаха егьсылымшарггы, цытк ацшра укэсыршэап! (Ах, сгэы,
исурхэакэо закэызеи, излаулазозеи?) Хара абцар зкымггы, арра
и́кам хмеибашьюа цыушьоума, мамзарггы ихахьчо хамамкәа ҳакоу-
ма? Халамыс, ҳапату, ҳауафра. Урт абыржэы инаркны ауп иахаггы
рыхьчара анатаху, ианрыцкляпштэу. Уи сара издыруеит, исымдыркәа
нас ишца, арт амфақәа алағым хэыцқәа реипш иагьацъара иагьа
шэартара рыцоуп. Урт зеггы урхампалакәа, иахьынзауа урафсларо-
уп, уцалароуп. Уара уаны́каз зегь дэыцшзан, имариан, уимоу, убри
а́кара укэгэыгра салагеит, сара сзыхэан зны-зынла уара ухэыцуан.
Избанзар, сгэы утатэазшәа иудыруан са истахыз зеггы, сзызхэыц-
уаз зеггы. Зеггы уара урылахэзар стахын, мшэан, са сзыхэан уара
унахэашьмызт-уаахэашьмызт, исумырхэар умуазар, уара са схатца
уакэын! Сара ари ажәа уара уа́кара бзиа избон, уашьтан зны сфы-
зцәеи сареи ханааикэшәоз сгэы уздуны ирасхэалар стахын, абри
сара схатца иоуп, шәеибадыруаз хәа, ма лыгажэык автобус дааталар,
уицхраар, дтоугалар, утыцаф дуртэар, гәаныла иасхэон уи сара схатца
иоуп хәа, мамзарггы стаацәа рёы ханнеилак, саб сааисны дыскуан
схатца дсыцны смааи, шәаазом, шәаазом шухэоз, иахзушьуеи уаха
хәа. Нас ауха сан лааигәа сахьышьтаз илзеитасхэарын уара узакэыз,
аламыс шумаз, ахаан сгэы сшаумыргацыз, сара уара уёы анасыц
шсыгмыз. Санггы лацәааихьшь камтцазакәа атх агәазынза дысзызы-
рфларын. Иласхэарын, санхәа, уара уан, са сзы дшыбзиааз, аусурахь
санцоз есымша ахэыцқәа лара иаалыджьылан сышцоз, рыгәшәа кны
ишылаазо. Сабхәа дышуаф бзиоу, ипхэыси сареи иматцурта шхаи-
бамто. Сабхэындацәа афыцъаггы атцарақәа ишыртюу, нас сабшала
ианааилак хреигэырған уарггы сарггы ацарақәа шрахто. Уазхэы-
ци, усқан ша́ка исеигэырғарыз стаацәа, Батал?! Аха уи зеггы сара
уара иуаецнысхэарц акәзам истаху, ус анасыц ахаара саназгэыхәуа,
агьама збарц аныстаху, уареи сареи хаицынхозшәа, хаицынтцуашәа
азхэыцра салагоит. Уи убри а́кара сәасыршыцылахьеит, сшазхэыцуа
мацара амцхә санагэыланахалалак, саапсаны саалтцуеит, иаахны́кәа-
зеи уареи сареи, мамзарггы ачарафёы ҳахы́каз иаахкәашазеи хәа
ицъашьо.

«Шьазина, сарггы бысзымхэыцын, уарт җазэггы, бара макъана
бзымгара дызустада?»

Ах, Батал, уара сгаза хэычы, уара ушысхагылоу, уара хатцас ушыс-
моу, нас җазэы сишьталома сара. Уи җазнык ажәоуп хәа ианухәа суз-

гэаауеит, даеа цытракгы арахь сықәларым нас. Ма иираны икоу уца уизхәыцыр, уа ухьз зху, ушьа злоу, дсытцарцало тәымк ифны. Уи шыта уаха иухәазом, уалацәажәазом ус ами? Уи атцкыс усзызырөлеи арахь, жәаха сахьнықәиаз, исызбаз узеитасхәап. Уареи сареи аиахәафәи амачар атцхны афцарафәи ахапшыа атәтәара хшафыз, сан лахәшыа Тата ашта дааталеит. Уи лара иламхәазакәа уара сахьуцпаз азы дгәааны дықан, сылбазомызт, азы шцара дцааит хәа дсышьташәихьан, уажәы шәашта данаатала, дцбахшьеит хөыцпагы. Арахь афны уареи сареи хәада уаф дахзамызт. Ус дшааиуаз, ашта агәта ааифылшахьан еипш, са санылба лхы-лфәи ааихаччеит. Нас бзиарак ишатәыз хдырит азы, уаргы саргы, хөыцпагы хәпсқәа ааталеит.

– Сара кацәа, ба бсымбар сгәи иауазма?

– Тата, сылақәа ирбо сызхатом!

– Сара зфәи анышә нақәрыпсаша, ба бынасып сәмеигәырғакәа саукахзу, аха иахьа-уатцәи хәа сааиуан.

– Тата, абар иара...

– Унан, уара ухатцкы-уцсытцкы, уара акыр ухьшазар сара атакәажә сагааит. Ари хара хәпшқа шәара шәыфнәта ишахәтоу илызныкәгар! Анцәа шәеипумырхан, нан, шәөыцпагы, шәарт ажәтысқәа, амаа-лықкәа.

Нас афныка днахгеит Тата. Сара ахьурзы кнасхәит, уара уааикәкьашан, акәты ушьит, фыцпа агәылахәсақәа ааугеит, илыдхартәалан, пату лықәтцара халагеит. Тата, ани сара с-Тата, уажә дызбазшәа слеигәырғон, мышкы жәантә исацәхауаз, нас сзыргәыбзыцуаз, ашьыжь ирласны санымгылалак инасхатәаны агарашәа ахәара иалагоз, алакә ссирқәа сзеитазхәоз. Издыргәышьон уи са санлыцәца лымацара дшынхоз, аха, лара илхәан еипш, акәчарақәа ытцалкыр ауан акәым-зар, са сылзытцакуамызт. Уажәгы дшыцәхахьазгы, дшагьхьазгы, зегьакоуп, сыгәхьаалгеит, схатцеи сареи днахәапшыр лтаххеит. Усоуп ишадыруа! Датазтцодаз уи ак лхәеит хәа, ак луит хәа, стаацәа ратцкыс бзиа избоз, зцпабаа цәгьаз сара с-Тата.

– Иа, абри афнәтафәи фыц еиднагалаз, амреи амзеи реипш еидажәло, быжьфы хьырцари быжьфы тыпцәцәеи рхылтцау, урт ирыхшогы ашта иқәу ашьац еипш ирацәахо, жәларыкны ифеио, абри сара ицәажәо атакәажә исхәо захауагы измахауагы ргарашәа ахәареи, ргара артысреи рыда хьаа анцәа иримтааит. Абри афәмафә сынтәа итәшәтәогы шәара шәчараз, шәгәырғьараз аныхьрта шәтаацәа насыпс анцәа иритааит. Егырахь, шәара акыр шәыхьшазар, сара атакәажә зызхара зфахьоу, зызхара згахьоу снаманыхәахааит!

«Анцәа ибкәырхуп» схәеит гәаныла сара. Ускан еипш ахаан дгәыр-гьо дсымбацыт Тата. Зегь хылфон, зегь ашша рхьылшьуан, лара лызхара насыпс лбахьоушәа, лызхара лгахьоушәа ари адунеи афәи, арахь цпабаамзар бзабаа лымбацыт. Лынасыпгы лызхара дамыргәырғьазацыт, насгы иаразнак илыцәцеит, ирласны итцыфруа

ашьататә еипш, дзацимныкәазакәа, лызхара илзымбазакәа. Уажәы уареи сареи халныхәоит ахатца кәзшәа змоу, иагыцьбароу, иагкәымшәышәу с-Тата.

Нас абахә а́кынза днаскьахгеит хөыцьагы. Аха уара уцхашьон, умахәымзи, лареи сареи хакәын зызхара ицәажәоз. Избанзар, хәгәхьааибәган хакан, Батал! Нас җаалтит уи, анцәа ицьшыоуп уажәтәи ачкәынцәа анкьеипш абз змоу ахылцакәа ахьныкәрымго, мамзар сымахә хәыч ублакәа сызлартацшуази хәа. Уара уаапцхашьейт, ухгы аалауркәит, сара ус лыжәоахыр схы иадыстейт, урт ублакәа ракара ларгы бзиа дшызбоз лхасмырштырц. Атцыхәтәан данахпыртцуаз инеймда-аимданы хгәыдылкылейт, абри уара, абри бара лхәахит, хәхәкәа ашәкәа ргәылатцозшәа с-Тата раз.

Нас абахә днахысны ахыкә датәахаанзагы халзыцшуан хара, блала хәакәымтцзакәа хөыцьеггы лыхәара хәҗын, баагыл, аҗа цытрак бмыццакын, хәзхара бааигәа хгылазарц хтахуп хәа, ларгы хгәы италтаз агәбылра, уи иацу ахаара ирласны иахцәынцәар хәа дшәаны, уажәы-уажәы даатгыланы лнапы лкьон, лыбжыгы ахауа иалышәшәо ақәапсатейпш, шәхатцы-шәыпсатцы, сара адунеи хысфаауама шыта, са стәаит хәа.

Батал, уара алакә хәычкәа хашгылаз аттахәа иухәыцуан, саргы умбо, хәйбагазтгы хшыкалалашаз, насыпла хшеицынхашаз азхәыцра салагейт. Урт еикәсыршәалап, срызхәыцлап, шака узбар ауа удыруоу апстазаараҗгы икамлаша, иулымшаша. Аха ихалымшатцәкьо шамаха аггы схәыцзом сара, избанзар, нас урт зеггы стгәы рыхшәара иалагоит, икамло ахь ииасуейт. Сара икало, уара усывагылазар хәхыцоз, хәхьауаз, иаххәоз, иаауаз, ихалшаша рымацара роуп сзызхәыцуа, истаху. Уи ами апстазаарагы, есымша имыцхәцәамкәа, иахьынзаузхо мацара уманы. Ускан иаха ухгы, уцәеи-ужыгы ушейбаку аус ууейт, анасыпгы уара иузхартә мацара, акәчар зтцаку акалат дара рцәытцаларта-рцәытцсырта мацара иазхартә ишышьыхыу еипш! Усыраапсәҗейт иахьак цәажәарыла, уи атцыс, аца узаазгейт, иагьамоу гәати, шака иссиру убәп. Уи егырт ашәыркәа ратцыс иаха азы алоуп, иахагы ихаауп. Нас икалап атцәкәагы, ахәкәа, абхәкәа, атамакәа. Зегь рацхәа усгы ахәасақәеи, амушмулей, аҗеи роуп икало. Урт есымша апхәхә зго аҗыоқәа ирфызоуп, шыкәсыктәи рныкәараҗы ашәыркәа зегь рацхәа аапын хашта игәыргьахәа иааталоит дара. Аапын шааиуа абыгкәа рымацара роума, ашәыркәагы иугәаладыршәозар ами, уаадырчамчамыр ами! Ахых, уажәшыта саргы саамта ааит, амра ташәейт, указ, абзиараз! Сара уатцәгы, уатцәашьтахыгы ара сыками, сеитәадгылалоит, хәйбабоит. Уажәы, ацха сыкәымсзакәа, ана азы сырны сҗоит, уара ус знылаггы икоутцалон, цхын чыкәабанынза акәандахара иагу еилукаарц утахушәа. Ус уара бзиа иахьубоз азы мацара саргы шыапыла сыруейт, нас уатцәы иуасхәап шыта азталара ауоу иамуоу...

САБ

Уахык зны сани сареи апшаза зны, акакани иареи еидкыланы ифо ахэыштаара хшыехэатэаз, саб даафналеит. Уаха наилимшо дашьын. Сан ишызбоз лылабжыш нхыддылеит. Сарггы ыщ иззыз апш атдыхаахь цырақэак нханы иаман, аха рацэак иахьзымыз азы исфару, исымфару хэа сшахэапшуаз, уажэы избаз цыашьаны саныфагыла, инасымпытшэит. Сшыамхы ианцсалаз акакан цырақэаггы ахьхьахэа ахэыштаара иньехэапсеит. Сан лхы лнапқэа инарнылтдан, иахаггы инеиматэаны атцэуара далагеит. Саб уггы ибжыы ихацаланы агъра бзиа ибон ас еипш данашьлоз. Сарггы сындэылтцын, ди дахьыштыз аматцурта сныфнаххит. Уи дкаххаа дахьыцэаз лкаруат апхьа снышыамхнышлан, лфэхэытхэытра сналагеит ацэа далхуа.

– Нану! Исхэо бахауоу, нану?

– Изакеи, нан? – ацэа леаалылгеит нану.

– Нану, папа дашьны дааит, ишыапы дзықэгылазом.

– Дашьны ухэоу? Игэгэаны дашьытцэкьоума, нан?

– Ааи, нану, дашьуп, дашьы. Мамаггы дтцэуеит.

– Унан, сара рыцха, сара шэикэагэ. Са сакэымзи ипсышаз, сара уахьггы ирцэымыгхаз. Шэахэшыа лышьтахь излеигэаггы, рыцха. Шэахэшыа маалық хэычы. Сыткы насыркишь, нан, сыткы исышэхбаалаша. – Афапара ханынафнала, саб акрушка хырхэхэо имтцагылоуп. Сан иахаггы лхы лкалт илагэаны атцэуара дафуп. Саб изнапык ала иварафы итэаз ацгэы аашьтыхны ианиршэ, ишнеиуаз сан лыбга аеаларцсны аеааннакылеит. Нас ди лаба рхха даныназытрыс, ишэаны ацэардагэы атцака инытцалт. Аха сан атцэуара дакэытцуамызт. Саб акрушка аашьтыхын, дфагылан, нану лыжэфа инапы нықэтцаны лныхэара далагеит. Са сахьгылаз, нану уажэыуашьтан саб оума иқэылхэацэоит хэа сыпшыын. Аха лара изакэызаалак ажэа сакалак лфэйтшэомызт. Нас саб икрушка ыжэны данаалга, сыбныхэароуп ихэан, нану азна хыхэхэо иналызтеитэеит. Нануггы уи иказшыақэа уажэы илбазма, акрушка дахныхэеит, аха мацк ауп иахылжэааз. Нас саб инапқэа ааужьны, цшыаала астал инықэлыргылеит. Аха сара издыруан уи акрушка лжэит хэа дшамшыуаз. Сан исалхэахьан нану лцынтца апарпыл еипш икапшыза ианыкалалак шакэыз данашьуаз. Аха папа лыдцалара данакэымтца, нану акрушка сара сахь даахеит, Быкаггы абжа ижэааит хэа. Быка хэа акэын сара схы здыруа саныкала аахыс саб ишсеихэоз. Зны сан изласзеиталхэаз ала, зтэыфақэа дууз, зхэы хэымсысыз Ныка хэа цымак хамазарын саныхэычыз. Сарггы саацрымшэазакэа убри ацьма ахьцоз, атцэтцэеипш скэалкэало сацзаарын. Фнак, нану ашықэс рацэа ахьылхытцуаз азы анаука усзуфцақэак лыфцэажэарц иазаап. Урт ирыцыз згабк, абас ихэымсысза иказ ацьма лымбацзаарын, ицыашьаны дахэапшуа даналага, уи аеынгы саб афы ыжэны дыказаарын, хамтас илитазаап данцоз.

Саргы апхыз еипш исгәалашәоит, шьоукуы ҳаңьма хәымсыс рыманы, еицрыхәхәа ҳашта иатцәа итытцны ишцоз. Ашьтахь, сан изласалхәаз ала, саргы сахьтцәуазаап уи аңьма хәымсыс, аха лара аурыс згаб илырхынхәырц даналага, саб имузаап, асас уонатаҕы дзеилахаз иара итәуп хәа инаҕаиршәзаап. Убриаахыс акәзаап саб Бықа хәа ахьз чыда сахәара даналага. Нас ауп хтаацәараҕы зегьы анашьцыла уи ахьз ҕыц.

...Сылацәа анаахыст, ашара адәы икәлахьан. Сан, есымша еипш, дгылахьан зегь хәпхьа, саб атуан датцапшуа ус диан. Икалап уи уажәы хәыцра хаакәак дрылазтгы, аха сшаапшуаз аниба, инапы ааигзан, пшьаала сахәы иналишьит, нас апшқа иеипш сылахәмарра далагеит. Пытрак ашьтахь, иаалыркьаны ҕааитит:

– Ухчы зцәаакуи, Бықа?

– Стәыуон, папа.

Нас, уаха сылаҕымткәа, инапы аасықәхны илахь инапыреикит. Пытрак ус диан. Нас деитаахәын, атзамц ахь иҕы нарханы дныкәиеит. Атзамц иаакәымтцзакәа ашышкамсқәа халон, илбаауан, ихалон. Сара издыруан, урт иблақәа дыраацсар, иара сахь дшаахәуаз. Пытрак ашьтахь, даахәны, дысҕапшуа дныкәиеит. Нас ацәажәара дналагеит мацк ибжы тьыс-тьысуа.

– Бықа, уара уда итцәыуодаз иаха?

– Сангы дтцәыуон.

– Ди?

– Нану шәымтцәыуан, тцасым, лхәеит.

Саб атзамц ахь днахәны деитақәиеит. Сара издыруан уи акы дша-мыртынчуаз, акы игәы ишытцхоз. Аха санынапшлак, итцыздыраар хәа дшәаны, иблақәа сырхирцшылазомызт, атзамц ахь днахәуан, нас ихысганацәа ашышкамсқәа злацоз атзамц инадикылеит, алада ицозгы, афада ицозгы инацәкьыс иннамкылазакәа, алағырзқәа реипш, атзамц иаҕеибахәа инеиуан. Сара издыруан алағырзқәа афада ишымцоз, насгы ашышкамсқәа реипш ишеикәатцәамыз, аха сан лзамҕақәа цъара акала ирыдыскылар стахын саб инацәкьыс зықәкыз атзамц шкәакәа. Пытрак ашьтахь, мчык насытцгәан, сцәарта снылцан, сан лкаруат снадыххылт. Ахыза сҕахан, ахчы аатцхны инасгәйдсыргәгәалт. Уи сан лхы-лҕы еипш ипхаза икан. Нас сшьаппынтцакәа снарыкәгылан, ашьшьыхәа саб дахьышьтаз снейагылт.

– Папа!

– Иутахи, с-Бықа?

– Унапы ахыза ицәытцырхәхәаны исырки.

– Аа, Бықа.

– Ари убоо ишыцәааку, ари мама лыхчоуп.

– Уаргы иудырма, Бықа, уи шыцәаакыз? Саргы издыруан.

– Папа, уара излоудыри, дыштцәыуоз убазомызтеи?!

– Издыруан, Бықа, издыруан...

Ахчы наган сан лкаруат иныластцеит, саахынхэын, снейны снышъталеит. Пытрак саби ашышкамсқәеи сырзыпшуа сиан. Нас саргы саахэын, атзамц ах сёи нарханы снықәеит. Схахы ахышә хэычы ақнытә шхырцәагк аакәымтцзакә асаркә иадхон, иара атәала иагыазар акәхарын. Сеитаахэын, саб сиеацшуа сынхықәтәалт. Аха дук мыртцкәа ацәарта снылцеит. Нас, сшыапы хырқәкәа ауада сындәылтцын, нану дахышытәз аматцурта сныонаххит. Лара усгы ашара адәи иқәлаанзагы дгылон. Лхыза аацхяршәтны, лыхчы лцәарта иаалцааны сындәылкәеит.

– Папа, папа!

– Аа, сацхәа угылама, Бықа?

– Папа, еита унапы ахыза ицәытцырхәхәаны исырки.

– Аа, с-Бықа.

– Папа, ари нану лыхчоуп.

– Ааи, ааи, Бықа, сара исыздырзомызт нану лыхчгы шыцәаакыз.

Уара иудырит, уара иаха укәышуп, с-Бықа...

– Папа, уара иухчныстцойт ари?

– Ибзиоуп, Бықа, ибзиоуп, исыхчынцә.

– Папа, мама лыхчы сара исыхчныстцойт.

– Уара ишутаху, Бықа.

Сан лыхчы наган сыхчы инақәыстцеит, саргы ацәарта сынцәытцалан, сышъталеит. Аиашаз, иахатәи атцх зегы атцкыс, уажәи иаха срахәтны ацәа станагалазшәагы збеит. Ус акәын, сара усгы знык сылацәа анааихысшылак, самхацәон. Аха зны-зынлагы ацхыз бааццкәа срыцәшәаны санмыцәалозгы ықан. Сыцәаргы пхыз баацсык сшалоу, атцхыбжәон сцәырханы, стәыуо саацшуан. Сара пхызла зегь реиха сзыцәшәоз амәти, атцарбели, ахьацарчи ракәын. Егырт итцегы сзыцәшәақәоз ыкоуп, аха урт збар стәыуазомызт, баша сшәон акәымзар. Уажәи сылацәа анынтаа, сахәшәа рыцха сапхәа даацәыр-тцит. Кыраамта дцәажәон, дцәажәон, аха илхәоз сахазомызт. Нас атәыуара салагеит, илхәоз ахысмахауаз азыхәан. Лара лахь итцегы снәскьарц стахын, аха снәскьацыпхьаза, лара шытахька дцон. Нас, сышгәакуаз, еиматәаны атәыуара сшафыз, иаалыркьаны лыбжы слымха интасит.

– Бықа...

– Сзырфәеит, сахәшәа.

– Снышәынтрахь уаацыпхьаза азы каумтәалан...

– Избан, сахәшәа?

– Азы сцәымгуп, сахәәеуеит.

– Ибзиоуп, сахәшәа, икастәазом.

– Бықа, ирлас-ырласны ани ацкәын даало шәара шәахь?

– Даауеит, сахәшәа.

- Снышэынтрахь дааиуоу?
- Дыкан, сахэшьа, жэахагы ахэаса кэазкэа ыкэйтцеит.
- Ахэаса сцэымгуп, Бықа.
- Избан, сахэшьа?
- Ахэаса зегь рацхьа иштэуеит, зегь рацхьа ицсуеит, ииасуеит.
- Атамакэагы ыкэйтцауеит, сахэшьа.
- Бықа...
- Сзырфэуеит, сахэшьа.

Нас еита пытрамтак ацэажэара дакэйтцит сахэшьа. Са сахьгылаз сцэажэон, стэыуон, афны таацэала зегь рызбахэкэа схэон, лара лзыхэан есымша иштэыуо, сашьа аррантэи ашэкэкэа шиоуа, дшыпсхьоу шизымдыруа, ацсхэы рурц ргэы иштоу, аха лара иаасхэоз акгы ллырхэазомызт, ллымхэкэа кны дгылан. Нас еита атэыуара салагеит, сахэшьа дахьысзымзырфыз гэынгань. Лара, иаалыркьаны акыркьрхэа дааччан, дыфны лэыналхеит. Сара слышьтан, ла дцон, са слышьтан, ус, дахьца-дахьаа хэа ак сымбазакэа дысцэызит. Нас, еита еиматэаны атэыуара салагеит. Атэыуара санакэымтца, ларгьы срыцхалшьазар акэхап, аха лхата дцэырымтцеит, дызбазомызт, лыбжы акэын иаафэуаз.

- Бықа, ани ачкэын арахь дзысымбои?
- Сыздырам, сахэшьа, сыздырам, арахь есымша дыкоуп.
- Уахь дыказааит, Бықа, ицсы тазааит, арахь анцэа икэырхуп.
- Ицсы тоуп, сахэшьа, аха уажэы аччара ицэымгуп.
- Бықа, уаха иуеихэақэои?
- Ублакэа уахэшьа лыблакэа иреипшуп, ихэоит.
- Бықа, афны даннеиуа папа афы идимцалазои?
- Мамоу, сахэшьа, папагы цыхьейцш ижэзом.
- Амц ухэоит, Бықа.
- Мамоу, сахэшьа, мамоу.
- Бықа, хан дрыцхаушьоу?
- Дрыцхасшьоит, сахэшьа, дрыцхасшьоит. Аха лара еиха срыцхалшьоит.
- Шэрыцхаибашьала, Бықа, шэрыцхаибашьала, саргы срыцхашэшьала.
- Сахэшьа, сахэшьа, быцсы тамлазои, сахэшьа? Са-хэшьа, са-хэ-шьа!..

Сцэырханы санаалтц, саб дгылан дцахьан. Ацэартэ снылцан, ихыза снапы нцэйтцатцан ихчы ааипхьысшьышааит, аха ихчы цэаакзамызт. Саб дтэыуазомызт. Ашышкамскэа атзамц ихалон, илбаауан, ихалон. Апхьан саб инацэкьыс ахьақэикызгы иаангылазомызт. Сан лзамфа алагырзкэа реипш иафьтцкьаса ицон, ицон атзамц. Ашышкамскэа... алагырзкэа... ашышкамскэа...

Акласс ашә ааимцааны санаафнахх, ақыркырхәа иааибарччеит ахәычқәа. Артцафгы дыччеит, пытрак ашытахь сарггы самхаччеит. Аха сара рацхьа аччара сафәытцит, нас артцафы, егырт кыраамта ишыччац иччон, изхыччоз сара шсакәыз рхаштаанза. Нас, еиҫа ахәычқәа амхаччар хәа дшәаны, артцафы ҫааитит:

- Уажәраанза уабаказ, Камыгә?
- Сыцәан.

Иахаггы икьатеиптәараха ирысит ахәычқәа. Апхьа итәаз ракәын иаха иззымычхақәоз. Азәызатцәык, абантик шкәакәа зхы иалапаз, дыччазомызт. Сарггы схы самхахыччар хәа сшәаны, уи азҫаб сылҫапшны сыненыскылон. Нас артцафы ҫааитит:

- Бзиоуп, аха уан узылмырҫыхеи?
- Срыцхалшьеит.

Ахәычқәа еиҫа аччара иалагеит, сарггы сахьрылапшуаз сыччоз цьысшьеит, аха сылабжышқәа сзамфа иахьыкәкәаны сеимаа апынтца ақәтәара ианалага ауп сыштцәыуоз анеилыскаа. Ашә ааимцааны сышьтахька сҫынасхеит. Ашкол ахтыста санынхытц нахыс, сшыф-уаз, сыштцәыуоз мацара афны ашта сааталт. Афны санааи, аҫаацәа зеггы акака ирылагахьан. Саб аҫәа ирхуан, сан ауатка лыршуан, саб иахәшьа аматцуртаҫы аҫыҫа-гәгәахәа акы аилыргара даҫын, нану затцәык лоуп аҳамтцаҫ итәаны избаз. Сшәыра лывараҫы инықәтцан сналыдтәалаанза сгәалымтазеит ларггы.

- Нан, уаазцеи ас ирласны?
- Сагхеит, нану.
- Уанагха унармышьтзеи, нан?
- Исхыччон, нану.

Нану лкалт схы нылатцаны инеимастәеит. Сара атцәыуара санаклак, ус иаха атцәыуара бзиа избон. Лара лнацәкьара псадакәа рыла схахәы лшышыуан, сызқәа лбыцуан, зны-зынлаггы дыхәмаруа «шьышь, наани» анысзылхәалозггы ыкан. Сарггы бзиа избон, аиашаз, санду санрыцхалшьоз. Зны-зынлаггы амац азы лкалт схы нангәаланы атцәыуара салагон. Ус акәын сара нану сшалыршьыцылахьаз.

- Нану, папаггы ихыччон.
- Ихыччодаз, нан?
- Агәылацәа, нану.

Нас нану еиҫа схы ашышыра далагеит. Изакеи иара схатаггы ис-зымдыруа, лнапқәа ааныскылан, лнацәкьарақәа сыпхьазеит. Шака сгәырҫьазеи жәаба ахьыказ азы. Избан сеидру, аха уажәы апхьазара саналага, жәаба камлар хәа сшәон.

- Нану!
- Аа, нан.
- Папа ихымыччалар икалои?
- Уцә, нан, уцә.

- Бшьамхакну, нану?
- Аиеи, Бықа, сшьамхакны. Улацәа хөеи!
- Ацәа сакзом, нану.
- Мчыла уцә, нан, мчыла.

Нану еита схы ашьышьра далагеит. Аиашаз, лара сыцәатцәкьарц лтахын. Зны-зынлагы «шьышь, наани» лхәарц далагон, уи агарашәа лара мыцхәы бзиа илбон. Аха сара издыруан, уи ахәара далагар, лпышәкәа кәацкәацо атцәыуара дшакуаз. Нану лылагырзкәа бзиа из-базомыт сара, ипхацәан азы. Сан лылагырзкәа кәандан. Саб иахәшьа лтәкәа срыцәшәон. Уи атцәыуара даналагалак, аймхәыц шкәакәақәа зхацсоу рахәыц пак лыцәпытлазшәа зегь лыцәцон...

Саб?! Саб илагырзкәа ахаан исымбацыт.

- Нану!
- Аа, нан.
- Папа илагырзкәа ирыцштәуи?
- Сыздыруам, нан.
- Дымтцәыуазаци, нану?
- Дхатцами, нан, ахатца дтцәыуазом.
- Ҳахәшьа даныцсгы дымтцәыуазеи, нану?
- Мамоу, нан, дымтцәыуазеит.
- Избан, нану?
- Уцә, нан, уцә, ацәа уамкзои, Бықа?
- Апхыз збар хәа сшәоит, нану, сыцәар.
- Изаке пхызуи, нан?
- Ҳахәшьа дыцсны дыкәоушәа, атаацәа зегьы хлыкәшаны хгы-лоушәа, хтцәыуошәа, папа затцәык дымтцәыуошәа, илагырзкәа ма-ауашәа.

- Уахәшьа пхыз дубалома, нан?
- Есымшагы дызбоит, нану.
- Улцәымшәааит, нан, данубо!
- Мамоу, нану, лара лоуп исыцәшәо. Дыфны дцоит.

Ди еита схы ашьышьра далагеит. Сара издыруан уи, хәхәшьа дыцсийжәтеи зныкгы пхыз дшылымбацыз. Даныцәоу есымша лгәы дтакны дышәталоит. Аха знызатцәыкгы лыпхыз даламшәацт, рыцха. Сангы ирлас-ырласны дылбозар калап, аха ихалхәазом, знык ихалхәар, нас уаха длымбар хәа дшәозар калап. Уи атаацәа-рафы зегь хаткыс апхыз агәра лгоит. Днахалагылангы шамахазаке еиталхәазом. Амала, знызатцәык ашьыжә данаапш, папа изеиталхәо сахәхәеит. Аха иара уигы хәйтхәытла акәын ишылхәоз. Папа ихата ишеиликааз сыздыруам, аха сара акгы сзеилымкааит. Убри әенеипш сангы игәгәаны сылзымгәаацт. Нану лакәызтгы зегь салхәон.

- Нану!
- Иууеи, нан?
- Ҳахәшьа исалхәаз бдыруоу, пхызла?

- Иуалхәеи, нан, рыцха?
- Ани ачкәын дрыцхашәшьала, лхәеит.
- Дрыцхашәшоит, нан, дрыцхашәшоит. Аилага дышпарыцхашәшә.
- Нану, бзырфәуоу?
- Аа, нан, сзырфәуеит, ди дукәыхшахааит...
- Саргы срыцхашәшьала, лхәеит, хангы дрыцхашәшьала, лхәеит.
- Ааи, нан, ааи, зегь рыцхашәшоит, зегь ха иахтәкәами.
- Зегь шәрыцхаибашәла, лхәеит, нану.
- Зегьы-зегьы, нан, зегьы-зегьы хрыцхаибашәоит.

Нану лшәмхы схы нықәскын, сналфәцшит. Лзамфә кычыра ихәхәза иалдаз цәахәак лылабжыш цырақәа итдыртәахәан. Лыз-блак акәын уажәы зылағырз аауаз, егы лашәын. Алашә шамахаак алағырз аауа сымбазацызт. Сара зегь раткыс нану лыла лашә рыцхашәон.

- Нану рыцха...
- Уааи, нан, уааи, уахь уабацо, сшәмхәфы уцәа, усыртыслап.
- Нану, былағырзқәа срыцәшәоит.
- Умшәан, нан, умшәан, ухаткы ицааит урт.
- Нану, былағырзқәа зеипшроу бдыруоу?
- Изеипшхари, нанхеит?
- Сан лтәкәа иреипшуп, нану.
- Бзиоуп, нан, бзиоуп, иреипшзааит.
- Нану, сан лылағырзқәа зеипшу бдыруоу?
- Изеипшхари, нан?
- Ашышкамсқәа иреипшуп, нану, ашышкамсқәа, интәазом. Аха ашышкамсқәа еикәатцәоуп, нану, урт шкәакәақәоуп.
- Бзиоуп, нан, бзиоуп, арахь уааи, уцәа сшәмхәфы.
- Нану, былағырзқәа срыцәшәоит, нану. Нас уаха пхыз избә салагоит. Папа иахь сцоит, нану, папа.
- Уца, нан, уца.

Нану сналцыртыны атәартә шыказ сыфны сфынасхеит. Агәашә санынтытц нахыс, сышзахәоз амфәхәастә иансыршәлеит.

- Папа! – сыбжы насыргеит сшынаидгылаз.
- Аа, с-Бықа, уаама?!
- Уебыга гәгәаны иумкәалан, папа, сацәшәоит.
- Умшәан, Бықа, умшәан, ухатцами уара!
- Сшәоит, папа, сшәоит, сухәоит, иршә нақ.
- Уааи, Бықа, уааи, аа, исыршәит.

Саб снеихынцашәлеит. Уи аебыга афы цырцыруа, нақ, ал ашә-пахы иршәхәан. Шьта сшәазомызт, иахынзастахыз дгәыдыскылон, ихцәшәытцәрақәа сырғәгәон, ипхзыффы ааигәаны исахауан. Ицатца цәацәақәа рапхәа снапсыргәытцәқәа рыла иааипхысышышәаит, аха ицәаакзамызт. Сгәы иснатон, ахатцара хәа дызфәу снахысызшәа, абыржәы иааипхысышышәаашәа, аха урт зегьы срызхәыцаанза,

саб инацәкьарақәа рыла смахәґәқәа ааиргәгәеит, сааирхыцхыцит. Нас, мацзак илахь ааикәйтцазшәагьы збеит. Икалап саб ахатцара хәа зызбахә ихәалоз аиуагьы смахәґәқәа ирыдимбалазар. Аха саргьы стґәыуазомызт, сылабжыш аар хәа сшәаны ихәда снапы акәсыршон, ипатцақәа еипхьысышышьаауан, илымҳа стәхәйтхәытун ахатцара закәу сзеитеихәарц. Иара дыччон, сигәыдиргәгәалон, мазала сыхәда дагәзуан. Саргьы сигәыдиргәгәалацыпхьаза, иааигәаны иахьсахауаз азы, агәра згон саб ипхзыфәы акынтә акәушәа ахатцара ахьауаз.

Саб сеитәаигәыдиргәгәалеит. Сара издыруан уи шыта сшимыр-чыхәчыхәуаз, мазала сыхәда дшамгәызуаз. Аха сара истахын уи илахь еикәимтцарц, дсахәмарларц, ахатцара закәу сзеитеихәарц. Икалап сара истаххаз иаргьы ицәа иалашәазар, дазхәыцзар, аха акраамта ґитзомызт саб. Сгәы иснатон илағьыз аауашәа, дтґәы-уозшәа, хәхәшьа пхыз дибозшәа, санду лыла лашә рыцхәишьоз-шәа, аилага уаха афы идимцалозшәа. Убри аґеноуп зегь рапхьаза данрыцхасшьа саб.

ЗАИРА ТҲАЙТЦЫКЭПҲА

ИПСЫ ЖӘҒАНЫНТӘ ИШЕИШЕИУЕИТ!

Анатоли Лагәлаа игәлалашәара иазкны

I.

Иказ, икоу, икалаша –
Издыруада – акгы башам...
Иацы, иахъа, уатцәы хзыниаша –
Ихазхәарыда хазлацаша...

II.

...Итцкьартатыц – шьхеибаркыран,
Аимара – идоухатә маакыран,
Имра кыдын, иетцә шашан,
Дызлацашаз имфа иашан.

Цсыуа фнәтак гәыргъа-гәыргъон,
Илаз гәазтаз Адгъыл итцгәон.
Дызлагылаз имфа рныхәон,
Дызвагылаз ргәы ҫыцхон.

Иашәа еинаалан – иашәа ҫыцын,
«Афадара уалны идын».
Уахгъы-ҫынгъы икалам ицын,
Ажәа-лыпшаах иа изы ирыцын.

Игәашьамх тцары – дарцеипцеиуа,
Ацсаа-лыпшаах иара дреиуан.
Ибжъы ҫаца – Ханк ифныфуа...
Ирмацәысуа Жәған ианфылан...

III.

... Дырмит имфала дандәықәла:
Ҳахшыоттрақәа дрышьтагыла,
Дышкәыпцшазгъы – иажәа еинраала
Ацсны дазышәәхәон – ибжьала!..

Гәһыңфык аңсуа поетцәа Д. Гәһиһа ибаһа ағаһхьа, ақ. Уарча

IV.

...Дызмыртынчуаз мѡақы дықәлеит,
Идгьылтә цсҭазаара кеикейуеит.
Етҭәак кыдшәан, етҭәак кыdleит,
Ицсы жәфанынтә ишеишеиуеит!..

V.

...Уажәшьта уака – Жәфангәашәпхьароуп,
Уажәшьта уака – Цсхьароуп!
Амра иамчаз – мра-кәырчахоуп,
Хгәы ихазтымго – хь-кәыршәоуп!

18.05.2026 ш., Акәа

СЕРГЕИ АГЫНДИА

УАНЫШӘАМА УЗНЫМШӘӨЗ ХӘҮЧ-ХӘҮЧЫ...

Анатоли Лагәлаа игәлалашәара иазкны

I

Иарбан тәылоу сааныжъны уахьцаз –
Ажәәқәа срышьтоуп ублақәа ирҭахаз.
Икыдхаеа ақәеиқәатцәа аура иафуп –
Гәырфакгы изса-зсо ажәфәан ихуп.
Аамтә хазтагылоу шыта иажәхьеит –
Адуinei атцкарафә цәнцъырк аадыртхьеит.
Ахәыштаара узычәамтәо ифыщәааит апыргы –
Уччапшь афкәама ашьха аказгы.
Убжы рықәыфәуеит Аимара адәқәа –
Махәык икынфәлеит улахьынтә ашәахәәқәа.
Уажәәқәа срышьтоуп унапсыргәытцәа ианшәаз –
Ус, кыр ыкоума, ажәфәан иазынхаз?!
Иарбан тәылоу?..

II

Аңнышқәа хиаалан ргәеисыбжъ тцәааит –
Амшын аблақәа ацәқәырп иркәахәит.
Ажәфәан атцкарахь амаалықь длакәны –
Мацәыстцас ишьтпцәаит Анатоли уцсы.
Уччапшь гәыкыра атцхқәа ирышәтцаны –
Уфныка ухынхәыма, цстазаарак цхатцаны?!
Нас, аилашәшәымтаз, ушьтцәаны узгада –
Адуinei аихагылафә итазырцәыда ууада?
Уажәы, уфымтра анакә тынчрак иахатәоуп –
Хнапқәа еитцәххыр, уахьгаратцәкьоу ааигәоуп.
Уааигәара иарыхьтышышьуеит аацынтәи ақәа –
Аха, иухъзеи, иузеихгом ушьапқәа?..

III

Усахьа тнахын уи аены –
Амш аеатцәахит угәафы.
Атцх уазымышьчеит, еиқәатцәоуп –
Тынчрак хәыхәтцас иухатәоуп.
Арбагь фәнатыма абжы неитцыхны –

Уцсызатцә шытнацаанза ацшалас тѣканы.
Ажәѡан акынза даараза ихароуп –
Нырцәи-аарцәи рхәаакәа еилыргоуп.
Иуазхәада шыта иаамтоуп, ухынхәы –
Уѡнхыб уқәыпцларц хыхынтә уаапшны...
Адуinei – напсыргәытца амахә уахшыуп –
Амацәыс ашыта аблақәа шәшыуп...

IV

Сгәы ател уануп –
Макъана уанысхзом.
Аимаранза ихароуп –
Дәабгъы хытцзом.
Унаскягоуп, ухазуп –
Стынчраф ифутцзом.
Ажәѡан атцлақәа цәашыуп –
Ибылуагъы унырзом.
Уцагәышьеит, утцәахуп –
Иулшом, исызфутцзом.
Уажә ажәѡанахъ сыпшуп –
Угәхяагара спыртцзом...

V

Ацәақәажәлеипцш жәѡан ак азхомызт –
Мчык утцгәон, шәымтак утазомызт.
Адуinei иагәытцапсан шәахәақәак –
Абла тыпцаауан ушәыртцла махәтак.
Тынч унеиуан ушьафә амаршәа кны –
Арахъ, иушьташәарыцон ацсрабла гәыкны.
Нахъхы, дарбанушь ацәашыы здыркыз –
Назаза уахъымѡахытцыз Цъанаттәыла уатәны.
Уччапшь гәыкыра амахәқәа еикәапсеит –
Улахынтца агәеисыбжъ цшатцас ишәышәуеит.
Шақа цуазеи укамижътеи, ихәлеит, ишеит –
Ажәѡан еимкъама? Гәашәк аауртуеит...

VI

Аѡны удәылырцазшәа атцх уцәгылоуп –
Исаѡсны ицахъоу сыпхызқәа урылоуп.
Убжы гәхяазго Аимара иахатәоуп –
Уччапшь еимхәыцха Дәаб итацсоуп.

Ахэы ҳарак иахыкны ахьа қацсоит –
Чашь аҳәатәхамтда ушьтых икәаратдоит.
Аамта аеура атда лакьтоит –
Хәыхәкәак ухапыруа улахьынтдамға рыцссоит.
Уажәшьта усбартазам сара сахьыпшуа –
Ашәгәашә улахама уашта утапшуа...
Ма амарда уағоума ацшалас ундауа –
Нарцәы иупылаз хатала урызгәыкуа...

VII

Идыруп шыта уахьцаз ухынхәзомызт –
Даеа цхызқәак урылан, узғыхомызт.
Ажәфан хынаазшәа аетәәқәа қацсон –
Атх иагәылган аеышьтыбжь наскьон.
Ғымтрак ухәлачит аҳауа узхомызт –
Амахә иқәтәаз ацсаатәгьы шәахәомызт.
Утець таула изышон шыьбжьон –
Дунеик уеаутеит, аамта еиөтәон.
Ажәфан ахышә цқьа иузаатзомызт –
Ауада ацша затә ғнашәышәуан, еиқәтәомызт.
Адәы иқәхаз адәыкрын абла таауан –
Уцәеижь иазымкыз цстазаарак ғнатуан...

VIII

Хаатгылом, азәазәала ҳдоит –
Ацстазаара гәырғьыгга атлақәа ччоит.
Адгьыл акәәғ хгәыграқәа еизакны –
Ашәышықәса хрылазуеит цәашьык ххаркны.
Адуinei аназарағ абгьөеижьқәа қацсоит –
Адыд ахысыбжь ацыпхь ҳғацсоит.
Напсаргәытдак хангылоуп шәымтак хаизакны –
Ҳапык хнытцаларц хшьапқәа хтны.
Хаатгылом, аамта ишьтхысаа инаскьоит –
Ажәтцарақәа рымтәыжәәқәа аҳауағ изсоит...

IX

Апсатлақәа рымтан саатгылан снацшып –
Апшалас апсымаза инасхыкны ишәышәып.
Тцыпх ара уаныказ ҳдон ныкәара –
Амшын – асахьатыхы, иахьызсон акәара.
Аффы хаазан Валери Ҳагба ижьтдаа –

Чашә гәартак хэизуан Давлет Цлиа дгәыргъатцәа.
Аамта еикәшара азыркәикәа кәашон –
Лахынтцак аеыхәа ахықәахь инаскьон.
Тагалантәи апхызеипш аамта еихаршәшәо –
Мѡак санысуеит сызатцәра сахкьашо.
Сгәыгра сгәытацсхьан, иҕымтзакәа снаскьон –
Уахыкьоу здырыр, исзымхәазо ак уасхәон.
Сахынапшыз етцәак нталеит хлантцы –
Удунеи мцабзла убылларц атахны,
Ацсатцлақәа рымтцан, ҕамѡак уцсы...

Х

Икоу сеидру, уака икоу –
Икыдтцәан илеиуеит асы.
Алашыцара цхьаршәтны ицәыртцуоу –
Амра, изыҕхәараз уцсы.
Ацстазаара уацәгәаан умѡахытцуоу –
Ушәышықәса иузахымкьеит укамчы.
Ажәѡан гәытбаа абахча ссир утцоу –
Уанышәама, узнымшәоз хәыҕ-хәычы?..
Аамталатәи адунеиажә гәыгроу, гәалоу –
Ных, назаза узмырит Кәыдры,
– Уцәаз сѡыза, Аимара ду игароу,
Улагырз хышәашәап – укамзаара згәалоу...

2026 ш.

ЕТЦӘЦЬАА ИРЫЛЫЧЧОЗ ЕТЦӘАК

Акырза исеитцбыз Анатоли, иаб бзиа Ианкәа инапы данкны ины-
кәигоз ахатцарцыс, ихәычра иахаану сзы, уи дыкоуп иахьагы уатцәгы,
лацшы ахьымназо аҳаракырае, цсра ахьыказам алацшхәаа анафс...

Зхәычра уахаану ауафы дыкамкәа иузымшароуп. Доусы иара илахь
иану ала дымфасуеит хәа изеугы, ухаҭа укамзаара акәымкәа, җазы
ипсра анаалара акәхап изызку.

Иуафыбжара дтысхьан, дагьхәычымызт хәа згәы иаанаго дыка-
заргы, сара сзы Анатоли дшыхәычыз дынхеит. Ацхьаза данызбаз
инызбаз ихәычтәы кәзшыақәа, абыржәытцәкьа инытцхәрааз ацыхаз
еипш, еицамкуа гырцсаҳәаган икан, икоуп иахьа уажәраанза дызлаз
зегьы хзыҳәан.

Ажурнал «Амцабз» аредактор хада Алықьса Гогәуа иуафра ду иа-
шьашәалаз, зеипш ыкамыз ибафхатәра аҳаракырантә изгәамтәкәа
инымхеит цлитература аштә атцыхәе дшаацәыртцыз зацхьака дпоет
иашаны зыбжы гашаз арҗеафы. Игәыбылра наихьыршаны, диқә-
ныхәаны уи алитература ду ахь амфа дықәызтцызгьы иара иоуп...

Сгәы иахәап хәа сырехәара иакәымтцоз азәы дааныскыларц сала-
гар, «икалеи, ажәақәа уреигзума?» – хәа сеихәарашәа збон Анатоли.
Иара икынтә усеипш ажәақәа саҳар зыстахымыз, шыта, иансмаҳауа
ауп еилыскаауа саналага. Аҳауа зыцсоу ианузымхалак ауп ианудыруа.

Сытцака атцаа цҗеыха
Еиха-еиха итцаҗахоит,
Исмоузакәан ацсыха,
Снытцабга атцахь сцоит.
Амшын атцан...
Ажәфәан амтцан...
Адуinei аҗеипш җәкәоуп,
Ажәфәан иатцоу
Изынхаз
хыхьтә
ацшроуп.

Азәы ихьаа ухьаамкәа, игәырғара угәырғарамкәа адунеи уаны-
зар, уи ануцсаҳуагы, ара инужьуа уахь иуго ааста еитцахоит. Анатоли,
алитератураҗы, рацхьатәи ишьаҗәкәа иреигәырғьоз, зыгәра ганы
изирбаз, нас урт рхьышьтра рзылызхьыз сахьреиуаз азы, срызгәдуун,
срылаеҳәаргы сацәыпцхашьомызт. Иахьысыз ашәышықәса, 70-тәи,
80-тәи ашықәсқәа рзы еикәсыршәоз, җыц афра иалагоз рфымтәқәа

Геннади Аламиеи Анатоли Лагәлааи

ейдызкылоз аизга «Етѣаѣаа» атыжымтақәа санырзыхынхәуа, адунеи сақәланы, аетѣақәа риира сахаанызшәа збоит.

Апоет, дпоеттѣкѣазар, «деиѣуп» «деиѣоуп» хәа ахәшьара итара иашам хәа шыспхязоггы, Етѣаѣаа етѣак рылмыччозар, алитература ажәфан шзымлашозггы агәра згоит. Анатоли Лагәлаа убас еипш икәз етѣаны дазылашеит хлитература. Уи ифымтақәа иаинырсланы узыхѣажәо рақәзам. Ахәашәа дақәшәаны ихәатәыз ихәеит. Зхатәы пѣстазаара аиѣкаашәа иақәшәаз иусура аиѣкаашәа дақәымшәакәа ишпәкалоз! Атдыхәтәантәи ашықәсқәа рзы напхгара ззиуаз ажурнал «Алашара», иара ихаѣра аныпшуа икалеит. Ихшара, урт рыхшара, ижәлар рахь имаз игәыбылра ргәыбылрахеит. Илоутѣаз аазрыхуа дыкѣазар – аеафраггы еикәхоит!

Геннади Аламиа

АФЫЗА ИЗКУ АЖӘА

Анатоли Лагәлаа... Толик – ус акәын ифызцәа хәшишьтаз.

Идыруп – аѣсра зеггы иахѣеипшуп: иахәа ииуаггы мышкызны дыпсуеит. Аха уеизггы хгәы иханатѣар атахым абри иѣышәоу, пѣрхшәа, хыѣашәа змам апѣара. Иханатѣом, изанышәом. Ус ауафы инысымфаѣы дызнышәар, дзықәшахатхар итахым шьарда ираѣоуп, аха зегь рапхәа игылоуп аѣсра: бзиа иибо рыѣсра, нас – иара ихәтаггы иѣсра. Убри акнытә, шамаха, иузааигәоу ауафы иѣсра уззыпшымыз,

Анатоли Лагәләли Даур Наҗкәбиеи

машәыршақә иҗалаз акеиҗш иубоит. Убас иҗалеит ҳара иҗызцәа ҳзыхәан Толик иаалырҗьаны иҗстазаара дахьалтцыз.

Толики аҗсреи еидкылашья рымазамызт – убриаҗара ибзаз уафын уи, убриаҗара дшынеибаку Аарцәы датәын, Нарцәы ахаангьы нап иланакып ҳәа угәы иаанагарымызт. Аха...

Толик, иҗаларын, иҗәа иалашәахьазтгьы иаҗьал шааигәахаз – ишьтышәх, шәрыпхьа атдыхәтәантәи җшышықәса-хәышықәса рыф-нытҗка иаҗитҗаз аҗәеинраалақәа. Урт рҗы иуҗылоит убас еиҗш угәы җызкаауа цәахәақәак... Нарцәынтәи җша хьшәашәак науҗасызшәа...

Уи, ҳәарада, машәыршақә иҗамлеит. Зегь ҳаиҗш, апоетгьы Нарцәи Аарцәи дрыласоуп, аха ҳара ҳцәаныррақәа шамаха ҳара ҳҗы иаанхо-зар, апоет урт «ирцәажәоит» – ақьаад ахь ииаигоит, ҳара «аҗахәақәа» ҳҗахәы иҳәоит.

Аратәи адунеи Толик иазынижьит идоуха аҗынтәи иаауаз, игәы-иҗсы ирылихыз ифымҗақәа: аҗәеинраалақәа, аҗәабжьқәа... Иа-бипараҗы инарылукааша поетын, ихатә бжьы иман, азәгьы дры-лафашьязоимызт. Абартқәа зегьы ирыбзоураны ҳсахьяфьраҗы итҗп ааникылахьан. Уи аҗыҗ ҳаҗхьаҗагьы иара ишитәу иаанхоит...

Даур Наҗкәбиеи

УС ИШАГЭЫШЬОУП...

Ус ишагэышьоуп ари адунеи...

Дыкан афыза, ақәла, адоухатә усцнагаф...

Иахьа шәеицын, уаттәтәи шәыгәтакқәа еибышәхәон, шәхеибар-тәауан, уаттәтәи амш ҕыц шәшеицапыло азы шәгәыграқәа лакҕак-рак рымазамызт. Аха ацбал мыжда ааигәоуп, агәыграқәа хароуп хәа рымхәахьеи хазхылтцшьтроу ауаа кәышқәа.

Згәы иаанагодаз Анатоли Лагәлаа абастәкьа иаалыркьаны ишәаць хәхауеит хәа.

Сара, хатала, уи ицсы шынаихыцыз рацәак мтцыцкәа телла исзасыз ауафы иажәабжь гәытшьаага, ус хәмаршақә (ацсра иалахәмаруа дкалахьоума, аха), мамзаргы агәыткьа сагарц зтахыз иакәызшәа схы зжьарц сшаҕызгы, исаҳаз шыақәсыргәгәарц азы саргы хҕызцәа азәы изҕыстит.

Баша схы зжәагәышьон...

Гәрагашьас исымаз, есышьыжь хҕыза Сергей Агындиа иусурта акабинет акны акахуа еицыжәуа ханаайдтәалоз, еснагь еицш, илафкәеи иччацшыи дрышьтагыланы иаргы даафнашылон...

Иками хара хәхдырра ахьымназо, згәатара халымшо цәырттрақәак, мычқәак (Анцәа ицъшьоуп ус иахьыкоу амзар, адунеи даҕакала иаахархәырц халагозар акәхарын). Изхысхәауа, Толиа, ара амцхәарта акны хныжьны, иара тәхәартахь ицара амш акынза хымш шыбжьаз, асаат 12 реицш калахьан, иахьа аус ахьызуа Ацсуаттәаратә институт акны сыштәаз, атәл аттәтәабжьы геит. Иаашьтыхны абларта сынтацшызар, Ан. Лагәлаа хәа сызҕызтыз ихьз ануп.

– Сзырыҕеуит, Уаҳаракыра, – схәеит, хәицәажәашьа чыдаказшьа наццаны.

– Ауафцс, уабакоу? Узҕеуеи уажәы? Өбака саат аамта умоума? – хәа дтәаит.

Сара «Уаҳаракыра» хәа хьызчыдас ишысхәоз еицш, иаргы «Ауафцс» хәа иажәа дналагон.

– Аусура сыкоуп. Аамта сзымпшаакәа, икалазеи, президентс скоум-тцазар?.. Сахьухәо хәа акрыкоума? – стәаит саргы.

– Абра, саатк апхьа, Заиреи сареи хәибабон (Тхәитцыкәпха лоуп дызҕыз), Енвер уизас усқәак збатәны икоуп хәа напынтәқәак сылтеит, уи анагзара уаргы уазхиазар, саатбжак ала утахмада (шықәсқәак дахьхәиҳабыз азы Сергей Агындиа изы лафла ихәалон) дсыманы снейеуит, хәидаххылан, аамта рацәак мгазакәа.

– Азамана, уажәыткәкьа саргы сдәылтцүеит, сышәыпшуп, – схәан, сызлатәаз ақьаадқәа сыбласаркьа нарықәтцаны, аҕеизгара сналагеит. Саргы иаразнак еилыскааит Заира уи напынтцас илтаз. Уи ус кәзшьас илыман, афны, ичыдоу лымкаачысқәак анлымоу, хҕызцәа адлыцхьалар лтахын, дарей сареи тынч хәаидтәалартә атагылазаашьа хзапылтон.

*Армарыхтэ арғыарахъ: Анатоли Лагэлаа, Енвер Ажыба,
Сергеи Агындиа, Борис Гусалов*

Инеипшыны хқака саат хайдтэалан, хахшык. Зака илахёыхыз уи аенытэи хайдтэаларагы. Тёыцақэакгы еицаажэит.

– Енвер, Заира лиубилеи азгэатара шэгэы ианбаёу? – дсазцааит астал ханахытцаз аамтазы.

– Анцэа ихатёеишыар, аееизгара хаёуп, мызкы ахы-атцыхэала, – наиаатаскит сара.

– Сызузцааз убриазоуп, сымшыта бзиоуп, Т. Ацъба ихъз зху апре-миазы сара дықэсыргылан, иланашъахеит. Лиубилеитэ хэылпазгы сара имѡапызгар стахуп, – ихэеит иара.

– Зеипшыкам, ада хъаа Анцэа ихаймтааит, – схэеит, сагъааи-гэырған. Сеигэыргъеит, избанзар, иаабахёу аиубилеикэа рыкны, ирацэахеит игэыптцаёу ацэажэарақэа, аибарехэарақэа, еыхарала азырейбагарақэа. Сара истахын Заира лиубилеитэ хэылпазы мѡапы-сырц игэыптцагамкэа, ирлахёыхны. Толиа ус аус арманшэалара дазказан. Аха дахымзазеит игэтакы...

Сацыѡланы исхэоит. Хзыргарашэа икамлозар, игэтакы дахым-закэа, абас иаалыркыаны Толиа ицсра хъаа дус икатцаны, Заирагы мап ацёылкит лиубилеитэ хэылпазы амѡацгара.

Ханеибадырыз амш инаркны, еиѡызцэахаз, иареи, Славик Чытанаи, Сергеи Агындиен, сареи хааицрымшэо хаицын. Зааза дхацэ-цеит Славик, мѡабжара ианѡасит Анатоли ицстазаара. Иахъа, ххыбжаёыбжаза хаанхеит Сергеен сареи. Ххыбжаёыбжаза зысхэаз, иеигымхаша, иахъа ихамоуп аѡызцэа хазынақэа, арѡиарауаа. Аха харт хадшьѡык, таацэаныла аитанеиааира чыда хаман, дасу хдъынцъқытақэа рахыгы инеитак-ааитакуа хаиццалон. Зны Цақашъ хцон, зны Аимара, даеазны – Мгэызырхэа. Рыцсқэа ахынзатаз хазхылтцыз анацэа абацэа хардыруан, аишыцэа аихёшыцэа иахъагы еицахзеипшуп.

45-шыкәса инареиханы еицаххаагаз ҳацстазаара аитахәараз томк зтазо шәкәык азымхозар акәхап.

Исхәара, ишысхәара сақәшәазом. Макъаназ, апхызцәгъа иза-лымтцыз асаби сиџызоуп. Толиа дшыкам ала схы агәра асыргарц сшаџутгы, дааспыларашәа сгәы иабоит. Игәхъаазгоит инаххьиришалоз иччапшь, хзырлахәыхуаз илафкәа.

Ихсыркәшар стахуп абарт сцәахәакәа, Толиа изкны изыџхьоу, сышәкәкәа руак акны акыпцхь збахьоу абри аиџызаратә шарж ала:

УБЗ ЦХАФЫР

Апоет Анатоли Лагәлаа уахь

Алаф ухәеит хәа – алаф, алаф,
Арыжәтә абоутаху, иканатцоит уқьаф.
Абас иабоухи убз, Ан. Лагәлаа?
Уххәацәеит, цьым, уххәацәеит заа.

Абаџхатәраз усгъы уимыргәааит Анцәа,
Ахааназ уччапшь иақәымзааит тцыхәптцәа.
Уатцәтәи амшаз егъа џыц хрыниалап,
Лафи-қьафи шхацу, – хашцац хцалап.

Енвер Ажыба

Лагәлаа Ианкәа-ица Анатоли, ауаџы гәыраз, апоет, ашәкәыџы

Уажәы саназхәыцуа, Анатолии сареи хәнеибадырыз аамтеи, хәшеибадырызи иаразнак исгәаламшәеит. Аха зынза исхамышта-уа аамтақәак ыкоуп. Урт иреиуоуп, 2008-тәи ашықәс Жьтаарамза алагамтазы, Аиааира 15 шықәса ахытцразы Ацсны саныказ аамтан. Ускан Денис Чачхалиа, сашьа хазына, сиццарц, избарц ахыстахыз зегъынцъара сигеит, даара ацъабаа сыдибалеит.

Убас җнакгы Ажурнал «Алашара» аҗы Анатоли дахзыпшын. Де-ниси сареи амџа хашықәыз Борис Тыжәба дхәқәшәан, уигы дхәцны Анатоли икабинет ахь хәицнеит. Уа зықәрахь инеихъаз даеа поетк-гы дықан, аха уажәы ихъз сгәалашәом. Анатоли иџызцәа «Толик» хәа иархәон, аха сара ус ахәара сзамышыцылеит. Уиадаггы, ацснаа шәеипш, аб ихъз ацтцаны ахәараггы исзыманшәаламызт. Хара ди-аспораа, Беигәаа Омар ишихәалоз еипш, «Нарт Сит-ица Уахсит» ажәа хсааланы ишахнарбаз еипш «Лагәлаа Ианкәа-ица Анатоли» хәа ахәара хашыцылоуп. Егъырахь, иаххәап Алиоша еипш аркьаџрақәа-

*Махинур Папанҗаи Ирина Басарианҗаи
ажурнал «Алашара» аредакцияҗы*

ггы хрышыцылазам. Аха ҳарггы ҳазышыцылақаз ықақәоуп. Афызба Владимир Тырқәтәыла данықаз, аңсуааггы атырқәәггы «Вова» ҳәа иқәғыртуан. Убас еипш Папба Султан-ипҗа Папапҗа Татианаггы адиаспораҗы данықаз Папаа зеггы «Тата» ҳәа лархәон, аха «аби-ахыша» ҳәа җақы змоу «хала» ажәаггы инацыртон «Тата хала» рхәон.

Исхәар истаху убриоуп, амшын нырцә-аарцә ҳкультура, абызшәа аганала аеитанакра хәыҗқәак калоит. Сара Анатоли ҳәа иасхәалон, уажәггы ус зфыр стахуп.

Анатоли җсата шкәакәа, аңсышәала афыра сазызкыз, сгәы зрыгә-гәаз, аңхыраара ду сызтаз азәы иакәын. Мамзар аңсышәаҗынтә атырқәшәахь, атырқәшәаҗынтә аңсышәахь еитагара ада уаха аказы сыхиазамызт. Крил нбанла аңсышәала афыра даара исцәыуадафын, иахьаггы агхақәа рацәаны исымоуп, аха иахьа гәыкала җсышәала афыра сағызар, убри зыбзоуруу Анатоли иоуп.

Убас иара иеипш, иҗа Леуанггы даара аңбабаа сыдибалеит, сфымтақәа раңхьа латин нбанла изфыуан, нас Леуан урт крил анбанла даеазнык ифыуан. Абас аңышәарақәа сырхысны схала афыра сазыршыцылаз абарт аби аҗеи роуп. Анатоли Лагәлаа иҗаацәара сара даара исзааигәоуп. Җаибабара, хаизықазашьа ус баша аамта хгага усқәа рзы акәымкәа, ҳажәлар ртоурыхи ркультуреи иаңхрааша аусқәа рҗы аидгылареи аиңхыраареи ирызкын.

Исымхәеи, Анатоли ибзоурала ауп крил анбанла афыра сышашь-цылаз. Афыра анафс атыжьра, акьыпхьра ухәа зеггы рыла дыңхы-раафын. Убас ала, уаанза тырқәшәала изфыз җабалаа ражәабжьқәа

иреиуаз «Амазыркан», «Каранфил» зыхъыз ажэабжъкэа ажурнал Алашара ианылеит. Нас Беигэаа Омар изку агэалашэарақэеи агэа-анагарақэеи «35 шықэса Беигэа Омар иаанда» зыхъыз сышэкэы 2012–2013 шықэскэа рзы сериалны ажурнал ианитцеит. Ускан ац-хьафцэа даара ибзианы ирыдыркылеит хэа ахъз апша атаны, хамтас агонараргыы сыртеит. Уи алагы даанымгылеит 2016-тэи ашықэсазы Беигэаа Омар 116 шықэса ихытра иазкыз аиубилеи азын, ари асериал шэкэынгы итижыт, ашэкэы айқэыршэафгы иара иакэын, зегы рыла даара ацбаба адибалеит.

Ажурнал Алашара акны ханеибаба аеныгы исхаштуам, убри акара гыразыла дахпылеит, дгэыргъатцэа, дычча-ччо, гэык цсык ала сидикылеит. Акахуа харжэны, дыгэыргъатцэа ажурналгы аасиркит. «Быцшы бсахъагы аныуп» ихэеит, иаацъасшьеит, уи афото схата исымазамызт. Баграт Шынқэба диижътеи 90 шықэса азгэатара иазкыз сфымта анын. Аеа дакъак афгы атырқэшэахь иеитазгаз Витали Амаршьан ироман «Апсха» иазкыз даеа фымтак анын. Борис Тыжэба уи аеноуп рацхъаза данызба. Дзымбакэа ироман «Апсырт» шеитазгоз иасхэеит. Деигэыргъеит, аха ароман акомпьютер афы исцэызит, стетрад мацара иану аанхеит анысхэа «Акомпьютер иафама?» – ихэан хайбарччеит.

Анатоли, Ажурнал «Алашара» афы ианитцаз «Инанна лыбзиабара» захъыз ажэеинраала Тырқэтэыла иеицырдыруа ахетолог Муазез Илмие Чыг лышэкы акынтэ иааган, азин анлымышхуаз, Апсуа журнал ишанылоз анласхэа саргы акы сзаага лхэеит, аха сара уи Апснынтэ иааганы лара илықэсыршэаанза лыпстазаара далтцит. Апсуа бызшэа хетаа рбызшэа ишазааигэо хэаны ари атекст еитага апсшэа ишанаалаз анласхэа даара ицъалшьеит. Сара Беигэаа Омар «Хазрети Ибрахими, Аублаи, Кафкасиаи» зыхъзу ишэкы сацхэеит, даара интерес ду атцауп, итцаатэуп лхэеит.

Лагэлаа Анатоли иажэеинраалакэа, агырт ифымтакэа зегы срызмышъазаргы, исымцыхъашэаз ишэкэкэа зегы срыцхъахъеит. Еихарак игэастаз иуафышьареи, иказшьа бзиақэеи знубаало фымтакэоуп, ицсадгыли, иуаажэлари, итаацэеи рыбзиабара рнубаалоит. Иаасхамыштуагы, иматацэеи иареи реизыказаашъа апхарра ауп. Убас ихэан, икэымшэышэын, ицшзан, уи азгы хаштра акэзам.

Сара уи иказара, ибафхатэра салацэажэартэ сыкам, уи иакэнагоу ажэа зхэаша хакэазацэа рацэафуп, аха даара ибзиазаны издыруа шэасхэап, Анатоли иаарылукааша поетын, иажэеинраалакэа ахъхъахэа цсышэала ишэахэон, хэычла-дула ауаапсыра ирзааигэан, иргэапхон, ирфакын. Анатоли дпатриот дуун, уи убартэуп ифымтакэа рфы, ихымфадгашъафы, ииаазаз ихшара рфы. Абарткэа уанрызхэыцлаак хажэлар шака цэыз ду роуз умбар залшом.

Сара даеакызатэык иацыстцарц истаху, сашъа гэакъак иеипш бзиа избоз азэы иакэын Анатоли, цъанат гылартас иоуааит! Уи ифызара,

исасдыкылашыа, Апсны мацара акэымкэа диаспораагыы гэырфас иахьимаз, аитахэарала узхьымзо ибзиарақэа хаштра шрықэым даеазнык иазгэастар стахуп.

Унарцэ бзиахааит сашыа, угэалашэара хцэымзуа наунагза хгэафы иаанхааит!

Махинур Папаңха

ДЦЕИТ ИЦХАРРА ХАЗНЫЖЬНЫ

«Атцла кахаанза изакароу уздырзом», – абас рхэо сахахьан саны-хэыгчаз инаркны. Аха усқан уи лассы-лассы слымха ишталоозгыы, иаанагоз атцакытцэка нагзаны исзеилкаауамызт. Саныфеидас ауп мфашыарада схафы иааиуа ианалага, зегь рапхьаза иргыланы, ари ажэацка ауафы ишизынархаз... Иахьей-уахей уааигэа икоу, есыгены убла ихгылоу ауафы, узышыцылоу, иагьа дхаракызаргыы, иагьы дхатэразаргыы, «игьидра» закароу узгэатазом. Мамзаргыы, иахьей-уахей знапы аанкыланы апсшэа зауэхэо, зыцхарра уныруа – упстазааратэ мфэфы назаза дуцу цушыоит... Иахьа арт ажэакэа рцакы саназхэыцуа сыбла даахгылоит Анатоли Ианкэа-ипа Лагэлаа, зацбал зхыццакыз.

Апстазаара ус ишоуп – адуней иакэлахо хэа уаф дыкам. Зегьы лахьынтцак-лахьынтцак рымоуп. Аха зегь рааста игэытшыаагоу, зегь рааста ихыхьу, игэыхьу, ауафы игэы бзиа, ихы бзиа, агьарахэа дшыкоу, иаалыркьаны ицстазаара даналцуа – еихау гэырфа ыкам итаацэа рзы, иуа-итынха, ифыза-икэла рзы, еихаракгыы, дызлагылаз иуаажэлар рзы, ицсадгыыл азы. Уи кэыркэа шоуразы асы леир иафызоуп, мамзаргыы, уцэаны уанаапш ухы цены иубар хэа шырхэо еипш. Убас еипш ирзыкалеит апсуа жэлар иаалыркьаны ирылафыз ажэабжь хлымзаах – Анатоли Лагэлаа иаалыркьаны ицстазаара иалцра. Сара, хатала, иахьагыы ари цхыз баацсык салоушэоуп ишсыдыскыло, ахатцара сцэыуадафуп Анатоли Ианкэа-ипа дыкам хэа.

Зны-зынла ақалақ саналсуа, мамзаргыы Ажэанба имфэфы игылоу афнеихагыла (ажурнал «Ала-

шара» аредакция ахыѣкоу) санаафнало сгэы иснатоит абыржэымзар абыржэы Анатоли Ианкэа-ица ихаѣы ихаччо дааспыларашэа. Аха мап. Уажэшьта исзаанхаз агэалашэара затцэык ауп.

Даараза исцэыуадафуп Анатоли Лагэлаа ихафсхыоу аамтаѣы дыргыланы ихцэажэара, исцэыхъантоуп акыр, избан акэзар даѣа еизыѣказаашыақэак хаман иареи сареи. Акыр дышсеихабызгы, алаф хабжъан. Уимоу, зны-зынлагы, даѣацъара исзымхэоз амаза иара иѣны иаартны исхэар сылшон, иагысхэон. Иара ѣазшыала, зегы дырзааигэан, зегы ргэыѣатцара дашьтан. Аха иагыа ус иѣазаргы, сара амалахазгы иара сыѣеиаѣарастэырц салагомызт, сѣааныскылон, сагыицэыпхашьон.

Исгэалашэоит, ателефон днасны, уара, хжурнал аномер ѣыц азы абрыгъ-абрыгъ аматериал рхианы иааугоит хэа ансеихэа нахыс, иагыа сеилахазаргы, иагыа аамта сымамзаргы, мап акышыа сымазамызт. Аха зегъ рааста сзыцэшэоз, сагыизцэыпхашьоз, ианаамтаз исызнамгар, исзахымыгзар хэа акэын. Атцыхэтэантэи ашықэсқэа рзы, хъаас иман аредакцияхъ изаѣаразаалак схатэы рѣиамтак ахьсызнамгоз. «Узѣу уусура аабоит, уааишыа бзиоуп, аха ажурналистика уахцэамгааит. Ухатэы рѣиамтақэагы апцдала. Апоезиа каумыжын», – ихэон лассы-лассы, ханааиқэшэалак.

Анатоли Лагэлааи сареи хайдызкылоз даѣакгы ыѣан, атцыхэтэантэи ашықэсқэа рзы. Уи «Алаф аштэ» апроект акэын. Апсны ақытақэа жэпакы хартаахъан хайцны. Иара еихабык ишихэтэз еипш, еснагъ хапхъа дгылан. Хыхънеиуазаалакгы иажэа гыѣатцаган, ихаан, иахъатахызгы ицъбаран. Анатоли Ианкэа-ица цэгъа дрызѣа-зан апародиақэеи айфызаратэ шаржқэеи ржанр. Урт анаацэыригалак азал зегы иара итэын, ахэапшцэа рнапеинѣабжъқэа такэаамта еихсыгъуамызт.

Абраѣа исхэар стахуп, Д. И. Гэлиа иажэақэа – «Дук ианаалом апсышэала» – рцакы шыздыруагы, атаацэара саналалазтэи ахтыс. Уи убриаѣара деигэыргъаны исыдиныхэалеит, дныхэеит-дныпхьеит, иахъагы иажэақэа ѣэандаза сгэатца итоуп. Ачара анызуаз акэзар, ихааза, игъаманы атамадара мѣапигеит, сысасцэа ишрыхэтэз ала пату рықэйтцеит. Анафс, хыхъааибабалак лафны исеихэон: «Алхас, сара зчарақэа мѣапызгахыоу зегы маншэаланы, хшарала еитцатэы, игэыргъахэа иѣоуп. Убри аѣынтэ исхэоит, шэаргы иаарласны ахшара дшэоуеит» (иашатцэѣаны, убри ашьтахъ хэфната лашеит, диит жэашықэса хаззыпшыз атѣеи, диит апцха).

...Сара еснагъ сазхэыцуан: исылшарызеи бзиарас Анатоли Ианкэа-ица иганахъала? Ажурналистика снапы злаласкхъаз ала, исылшоз акызатцэык акэын – изкны статиак, очеркк афара, инеитцыху иѣцэажэарак антцара, дырратарак изкра ухэа. Уи апцхъа напасыркхъан автортэ дырратара «Ажэа анарха» (ашѣѣыфѣцэа, апоетцэа, атцарауаа, акультура аусзуфцэа ирызкны). Иаргы иасхэахъан исы-

маз агэтакы, аха мышкы иахыцо шэымш иахыцоит хэа, сыгэтакы сзынамыгзакэа сааиуан. Убри аан даеа цёоукы сдырратарақэа ирыласырхэуан, срығэаажэон. Сёы иасырхэомызт, аха сгэаналагыы ус сазхэыцуан: мшэан, Анатоли Ианкэа-ипа усгыы ара дыкоуп, сзихыццакуазей, нас даеазны сахьзап. Аха усқан афстаа даххыччо-заарын... Амала, хынфажэа шықэса анихытцыз, жэеинраала формала, цэахэақэак изкра згэагыт. Уи иахьа уажэраанзагыы акьыпхь ашқа ицёырзымгацызт.

Анатоли Лагэлаа иахь

Бахэи фэфеи зегь дырфёсны,
Хапји хэфеи кыр дырхысны,
Иныпхьахэауа апхзы,
Ерцахэ пгагьа днаепынгылеит,
Ақэцэахь дхаларц игэтакны.
Гэаталагыы уи дыгэғэами!
Абыржэоуп иуми-ихэами,
Афеи-азей еилырганы,
Баграт иажэақэа дырмеижьа,
Афадара дазцарцы...
Ишпжабзиоу иара инеишьа!
Шьяфе еикэшэала, дмыццакы...
Иреигьу абцъар усгыы ицоуп,
Баграт икынтэи. Иуаарам!
Абар, зегьрыла уи деибыцоуп,
Шэихэапш, аа, деикэышэшэа...
Ерцахэ ақэцэахь зымфа нагоу,
Уажэоуп даныртысыз хынфажэа!

01.06.2021 ш.

Ари арыцхэ зысгэалашэаз, Анатоли Лагэлаа ицстазаара иалтцра рацэак агмызт – халацэажэон дук хара имгакэа иааираны иказ иара 65 шықэса ихытцра амш. Уи азгэахтаран хақан ииун мза алагамтазы, аха уаха илахь акгыы анымызт.

Дхацэцеит ауаф дыр, апоег нага, ашэкэыффы хатэра, ауафы лаша... Дцеит зегьы ицхарра хазныжьны. Хара уи адунеихаан даххаштуам, игэалашэара лаша еснагь ихацзаауеит.

Алхас Чхамалиа

АУАФЫ УАФРАЛА ДЫНЦЭАРКУП

Сызшаз Анцэеи, сызхылтцыз сани саби, сыжрацэареи реипш хьызхэала издыруеит сфызцэаггы, сықэлацэаггы, енак зны бзиарак иадамхарггы изцызухьоу ауааггы. Аныхэацхьыз еипш ғырхэала издыруеит урт рыбақэа ирхэауа, ргэы иатаху, ахэтакахьала ирцеипшуггы... издыруа цысшьоит. Издыруа цысшьоит, избан акэзар, излагэастаз ала, сызқэымгэыгуа пшаласк рыкэшамыкэшауеит, нақэы шкэакэак иацуп, шэацшь лашак иналазырггы ауазаап.

Абзарзашэакэа рышэқэағы Ах Ацеипшхэаф Даут жэеинраалак ағы абас ифоеит: «Набыцрак иламкэа дааиуеит аиаша зуа, атцабырг згэы итызхэаауа, амц зымхэаз, изааигэоу цэгъара рзызымуз, згэакъа ицэахыхраггы згэы итазымкыз; уи ифатхъа цэгъара зуа дхэымгеишьоит, аха Ихэақэиту ицэшэауа ахыз диргоит; изааигэоу днықэны мап ицэызымкуаггы [ахыз ииргоит]; иразын цара назынла цсахтэыс азэггы иимтеит, хара змам ркынтэггы ахамтақэа идимкылеит.»

Иараби, шақа исахьатыхгоузеи арт ажэеинраалақэа, ф-нызыкь шықэса рацхъа изызкыз иеипш, иахъа изхухэаашаггы данудыруа.

Саб қарахьымза адунеи далсны данца ашьтахь рацэак аамтыцкэа Анатоли Лагэлаа ател дысзасын, хфырхацэа рыхыз-рыцша Акэатэи апарк ағы ханааикэшэа, журнал «Алашара» аредакцияхь аусура дсыпхьеит, апоезиа акэша напхгафыс. Анафс жэаха шықэса инарзынапшуа ииақъа ицеит, уа убриақара ацыкаггы еицахфеит.

Реиха уанаргэақуа уызигэақуа ажэа уфашэааит! – ихэалон Ан. Лагэлаа зеигъашьарак ахасабала. Хусурағгы уи акэын хықэкы хадас ихэамаз – асахьаркыражэа харақы апшаареи апыхьашэареи, уи реиха иахьатыпу ахархэара атареи. Аха ажэа еипш, ауафгы дукэшэароуп. Саб иаамышьтахь зажэа аазагоу ауафы даныстахыз, реиха иуафышэаз ауафы дааспылан, инапы ааситан, мфэ дук снықэитеит.

Дсабымкэа абра аазырцшыз, хаикэлацэамкэа фызара сзызуаз, дхапхьагыланы зыжэфахыр сыдыз ауафы қыи, арфеиафы бзиа Анатоли Лагэлаа.

Арт ашықэсқэа ирылагзаны, журнал «Алашара» аредакция акны хусеицура иамаз алтцшэакэа рааста акырынтэ еиханы агэтакқэа хаман. Урт рацэан: журнал «Алашара» ацэа аешеитанакыз еипш, афнытқатэи архиашьаггы айгытэра хгэы итан; Анатоли Ианкэа-ипа ирфеиаратэ хэылпазы Кавказ Нхытц амфатцгара хэазыкахтцон; апсшэахь иеитагоу хашьцэа нхытцаа рпоезиа Антология айқыршэара хшалагаша еибаххэахьан; арфеиаратэ еидкылара ахатыразы гэыпфык ашэқэыффецэа фарацэа хаманы цхынрак азы шыхацамфэ анысра; Гогэуа иапхьарақэа реиекаара; Б. Шьынқэба ифестиваль амфатцгара аиекаара аеалархэра; апсуа поезиа Антология фыц айқыршэара, ус шэкы, зкыы рфеиаратэ хэыцреи тахреи.

Анатоли Лагэлаа иеипш асахьаркыратэ литература афраггы апхьараггы бзиа избоз ипшаара мариазам. Настгы, ифызцэа ашэқэыффе-

цәеи урт рфымтақәеи бзиа избоз. Шака игәы иахәоз афымта бзиа ибар, шака дреигыргъоз афар рфымтақәа. Иара имаз арфеиаратә гәахәара зегъы ирымазар итахын, иара хамтак иатәашьахар ифыз-цәагъы иратәашьахар итахын. Иааигәа иказ, ишәшьярагъы иатцана-куаз хыпхьазарала ишмацмызгъы, игәеисра зегъы ирыхъзон, зегъы илапш рхын. Шьыжык ател дысзасын, – убакоу хәа дансазтцаа, Алашарахь амфа сықәуп, – схәеит. – Шака ибзиоузеи: «алашарахь амфа сықәуп», – хәа азгәеитан, иашьашәалоу арифма змоу, аха шьта исгәаламшәо даеа цәахәакгъы нацитцеит. Абас ала, сажәа апоезиа бжы ахатцаны исирхаит, сазирхәыцт, арфеиаратә гәахәара ситеит. Ашьтахь дук хара имгакәа имфапысраны иказ сырфеиаратә хәылцазы «Алашарахь амфа сықәуп...» ахьзыстцеит.

Анатоли Лагәлаа ичеицьыка агъама ззымдыруа мацзар қалап. Афны мацара акәзам, адәныкагъы, аусурафгъы афеамафеа игәытцакны даафналон. «Анатоли Ианкәа-ица афеамафеа иман дааит, ус акәзар ааигәа аулафахәы қамлар қалап» – хәа, алаф алаххуан. Уи аулафахәы мыжда аамта-аамтала ианықамлалак, – акгъы аурым, хаапшып, иха-доу – фынтәыршыра хамоуп, атцәакәагъы шәзаазгеит, – хәа иаргъы дахьлафуаз азы. Аулафахәы анысхәа, уи уажәраанза зәыр аусура даанагахьома, «Алашара» амч акәымзар, хатыр зқәахтцо Анатоли Ианкәа-ица иказшьа хазынеи ицәафеи ракәымзар. Уи ус шакәу Маиа Кәытцниапқа акырынтә хгәы итылхәаахьеит хредактор хада ишиаха-уаз, усқан иара ишиказшьоу еипш дналфеапшуан, аха акәфитүамызт.

Ауафы уафралоуп дшынцәарку, нас уаха ишца. Амала, ауафәра – аиашара анаанаго, аиашара – агәгәара ианақароу.

Ауаа аиаша зырымхәо, ирхәарц ахьыртахым азы акәзам, рыц-сыгәра ирынамтартә ақынза иахьрылымшо ауп.

Аиаша ухәарц азы хьахәацахәада угәгәазароуп, зегъ рацхьаза ухы уакәгәыгуазароуп.

Мышкызны, ихәфсхьоу, хазтагылоу, иахцеипшу аамтақәа еипшьуа угәалашәара анрыцлогъы, ухьз ақара уиаша абжы гозароуп. Урт афбагъы ак акәзар қалап.

Ииашатцәкьаны, ауафы, агъама ада зегъ имазаргъы, акгъы дац-сазамшәа ихы ааирцшыр алшоит.

Убри – ауафы игъама оуп Анатоли Лагәлаа рацхьаза иргыланы дызхәапшуаз, ихатагъы иныкәигоз. Шака дуаф гьамоузеи, – рхәон сықәлацәа, цьара хаицны ханырбалак, мамзаргъы ачеицьыкафәы афәрацәа данаахадтәалалоз.

Агъама анысхәа, заатәи аапын агъама зегъы иреигъысшьо пса-баратә цәыртцоуп. Уи убасқак ибеиоуп, афнытқа даеа шә-гъама хазынак рыла ишьақәгылазар хәа сықоуп. Урт агъамақәа зегъы рхы ықоуп, ргәы ықоуп, рыцсыцқьагъы ықоуп. Ассоциативтә цәалашәара изласынато ала, абри заатәи аапын гьамоуп хпоет деибаркны дыз-моу, еихаракгъы псра зқәым итынха злашьақәгылоу.

Хатыр зқәу апхьаф! Иарбан ажәақәоу, угәанала, Анатоли Ианкәа-

ипа Лагәлаа ирҗиареи иңстазаареи аазырңшуа хәа усазтаауазар: арҗиараҗы – абаҗатәра еицамк, зеиңш ыкам аңтамтақәа, аңәа-нырра ңхақәа; аус аҗы – атакңыхқәра, аҗығара ду, аңышәа харақы, аҗыһра; аиҗызараҗы – аҗыара, аилибакаара наза, агәбылра, алаф бзиа. Хәаа дууп, гәалашәарамзар, урт «ргәама» хбаратәы шыта лшара ахьҗамам, аха акгы имгазеит Ауаҗы дахьцаз, имшра зеггы иуаа-жәлар ирзыниҗыит.

Хатала истахымызт Ан. Лагәлаа изку агәалашәарақәа ас еиңш ирофециалтәны раарңшра, хәизыҗазаашыақәа аҗазшыа чыда анры-маз, урт ауаҗы ипышә зырччауа, игәы зырлахҗыхуа мацара схәар ансылдыршо... Аха уи зеггы шыта гәтаңәажәарахозар акәхап, сыгә-мачра саиаины изҗыртә сылшо скалаанза.

Дырымт Габалиа

ЗЫУАҖРА ЗАҢХЬА ИЗЫРГЫЛОЗ

Аибадырра... Итаулоуп ари ажәа атҗақы. Азәы ңутк аңыка иңу-фаргы дузеилымкаар аҗеит, даҗазәы – иухамыштәа ңхаррак угәатца иазыниҗыеит.

Хәибадырит Анатоли Ианкәа-иҗеи сареи Елеонора Коғониаңҗа еиҗылкааз алитературатә клуб «Ажәа» аҗны. Ускан сыстудентын. Аҗар хзы акратцанакуан хпоегәеи хашкәыҗәңәа хатәрақәеи ари аиҗкаарахь иахымҗахыгәуаз. Хәиҳабаңәа хамҗақәыртңон, рңышәа ду хамырдон, хгәы итңхоз азгәарақәа рҗак хартон. Ңхаррак аңын уи аамта.

Анаҗс, сымҗахыгәы акәхеит ажурнал «Алашара» аредакциахь. Сымҗахыгәы акәхеит зысхәо, сажеинраалақәа ркыпңхьра акәым, рңәыргаратңкәа сҗахымызт. Аха аклуб аиҳабы Елеонора Коғониаңҗа сазаалгеит.

Аңстазаараҗы акратцанакуеит аиҳабы иажәа анаҗсангы, ихым-җаңҗашыа. Иахыагы иргәалашәоит «Алашара» аредакциа саныҗнала, уи аредактор хада хәтырла дҗасхатгыланы дшысгылаз. Анатоли Ианкәа-иҗа акы зыҗуа аҗар акыр дхәхзызаауан. «Лассы-лассы хре-дакциахь шәымҗахыгәы, шәҗымтақәа хзаажәгала, хәрзыпңшуп», – хәа хгәы азгәеитңон. Уи иначыданы, лаф бзиақ уамхәакәа уишыгәа-мызт. Насыңын уи аамта...

Җ-шәхымск рыбжәра – хсасңәоуп зеггы. Хәасасышыа ауп гәалар-шәаганы инхәжәуа. Уи иазкны баша имхәеит апоет:

«...Аңстазаара хамгәоуп, зныкоуп ианишо изшоуггы,
Убриак ауп, аҗыза, адунеиаҗ иҗоу хәы змам.
Иоур калоит аҳамта изыхәгәоуггы, изыхәтамгы,
Иузырымхәааит, сҗыза, иоуз «аҳамта» ихәтам...»

/ Анатоли Лагәлаа /

Арт ацәахәакәа равтор – ицстазааратә философия хзырчоз ракәны сгәы иабоит.

Зыуафра зацхәа изыргылоз Анатоли Ианкәа-ипа дразны, ихы-иҕы лашаны, аччацшь иҕыкәыхәхә ауп сгәалашәараҕы дшынхаз.

Цьамбул Инцъгиа

АШӘКӘЫҘҘЫ ИҘЫЛАРА – АЛАШАРАА РЫХӘТАКХАРА

Астудент ицстазаара иацуп ахтысқәа, иаинырсланы икатцоу ашәаҕәкәа, аихьзарақәа, агәкажьбрақәа, амҘа ҕыцқәа, ицстазаара хазыртәаауа ауаа. Актәи атцарашықәс инаркны сара есыҕены схазы шәык аасыртуан, урт ашәкәа зегь рыкны сыцстазаараҕы зышьта нзыжьуаз ауаа сгәатца итазгалон. Хымпада, зегь ирыцкыз – адыр-рақәа рышә акәын, уи ашә амыркыкәа, сҕызцәеи еҕьырт аусқәеи реилагзаразы аамта азысыпшаауан. Исгәалашәоит ашәкәыҘҘҕәеи, атцарауааи, артцәҘәеи, астудентцәеи реицыларә. Сара сзын уи рацхәатәи еицыларан. Изыбзоурахазгьы ажурнал «Алашара» ауп.

ААУ амфитеатр аҕны имҘаҕысит аж. «Алашара» аилыргара иазкны аилатәара. Уи напы азыркызгьы, агәаҕра аазырцшызгьы, шықәсык Ҙышықәса иҕаихабацәаз хҕызцәа ракәын. Аброуп рацхәазакәны аж. «Алашара» даеа блак ала адакьақәа ахьысзаатыз, уи аены ауп аре-дактор хада, апоет Анатоли Ианкәа-ипа Лагәлаа лабәаба данызба, иара убас, уахь ицны имҘахьтцит апоетцәа Терент Чаниа, ашәкәыҘҘҕәа Витали Амаршьан, Владимир Зантәриа, Анзор Мықәба, Апсуа телехәапшраҕы сыззыпшыз, зегь рааста бзиа избоз адырратәра «Етцәацьаа» амҘаҕаҘ Хацьымпҕа Инна. Уи аеноуп ианыздыр И. Хацьымпҕа ажәеинраалақәа шылыҘуаз. Иахьеипш исгәалашәоит, Анатоли Ианкәа-ипа «иахьа иҕацуп хҗоетесса ҕарацәа Гәындалараа» хәа алаф рыххәауа, Гунда Сақаниацхаи Гәында Кәытцниацхаи рыхьзқәа хәаны асценахь ианааипхьоз.

Иацы Цьырхәа ақыта ашкол иалган иааз, избарц истахыз ауаа лабәаба иахьызбоз, сахьырзызырҘуаз насыц змоу азә иеипш схы збон. Абас иалагеит апсуа сахьаркыратә литература азқазацәа, ажәа исахьаркны аарпшышья иакәшәо ауаа рдунеи ахь схьапшра.

Ицон ашықәсқәа, харгьы хәыч-хәычы арәиаратә усхкқәа харзааи-гәахон. Ажурналист, ауаажәларратә усзуҘ, актриса Елеонора Коҕониа-пҕа еиҕылкааит аклуб «Ажәа». Арахь имҘахьтцуан асахьаркыратә литература апхьара бзиа избоз зегьы: астудентцәа, аспирантцәа, ашәкәыҘҘҕәа, атцараадырратә усзуҘцәа, аполитикцәа, ауаажәлар-ратә усзуҘцәа, апсуа интеллигенция ахатарнакцәа азәырҘы. Зегьы хәиднакылон ашәкәыпхьара. Абри аклуб алахәылацәа хзыхәан еиҕкаахеит ажәеинраалақәа зыҘуа аҕари ажурнал «Алашара» арә-

Армаракътæи аръарахъ: Инна Хæцъымпхæ, Анатоли Лагæлаа, Елеонора Когониапхæ, Владимир Зантæриа, Альбина Анкъæбцхæ

дактор хада, апоет Анатоли Лагæлааи хайцылара. Уи аены Анатоли Лагæлаа ицыларазы аклуб ахь исыцымфохытцыз иреиуоуп: Дифа Габниапхæ, Алхас Кацшъ, Адгæыр Гæынба, Адамыр Гæынба, Нарсоу Габелиа, Алхас Гæынцъиа, Беслан Лагæлаа, Рада Цæыцъба ухæа уб. егъ. Анатоли Ианкæа-ица ицны, хара иахцыларц ихазнеит Владимир Зантæриа, Инна Хæцъымпхæ, Светлана Кæарсаицхæ, аж. «Алашара» афны аусура иалагахъаз, апоет кæыцш Дмитри Габелиа.

Абри аены имфайсыз хастол гъежъ цхаррак атан, иаахакæыршан зегъ лашон, хæцсуа цхашъара шхæцызгъы, гæыргъарак хæхнацауан. Аброуп, ателахæацшрала слымхæ итæфхъаз, знык, фынтæ исахæхъаз Анатоли Ианкæа-ица ибжъы иаттаз амч ахъыснырыз. Абжъы – даеа бжъык иаламфашъо, иажæеинраалакæа рынтæамтакæа ажæфан ахь ихагало, ахатæи ритм рыманы, рхатæи бжъы рханы дахзацхъон апоет иажæеинраалакæа.

Илашон апоет ихы-ифъы,
Ашьха уарба еипш инапкæа еитцых,
Дахзацхъон апоет иажæеинраала,
Ажæфан ахь ихалон ибжъы.
Хъырфуан зегъ хшынханы,
Апоет иажæа хатæнатæын,
Хаблакæа тылашон ххы-хфъы,
Игæазырхаган апоет ибжъы. (А. Анкъæбцхæ)

Елеонора Когониапхæ Анатоли Лагæлаа иажæеинраалакæа дрыц-хъоит анылхæа, сгæи итысхæаит: «ААУ афны дзыцхъаз, исгæапхаз

ажәеинраала дацхьандаз» хәа. Сгәыргъара хәаак амамызт, алаф
рацәаны изыххәааз ажәеинраала «Атәым бахчае» апхъара даналага:

Атцәа бтахызар ибызфьсхуеит,
Иаасызфьмхыр сыцсы тысхуеит,
Мыцкьа-шьацкьа, мыцкьа-тәамшьа,
Сара цхамшьа, бара цхамшьа,
Атцәа хфалап, иахфалап, иахфалап...

Анатоли Ианкәа-ица Лагәлаа акырынтә икәгыларақәа сыр-
зызырфхьан, аха апоет афәр дахзызырфәуа, хажәеинраалақәа ажәа
рхихәаауа рацхьазакәны аклуб «Ажәа» ақноуп иахьеиҕкаахаз. Апоет
ифьызцәеи иарей хрыдтәаланы, дара рыфәзара ақынза хара хнейхьо-
ушәа, рыҕеҕақаратәны, стол гьежык хәхьеиднакылоз насыцын. Ускан
игәастеит Анатоли Лагәлаа афәр даеакала дшырзыкәз, иара идунеи-
ггы афәара, абзиабара ишадхәалаз. Афәр рыкны еихаггы ибартан згәы
аартыз, агәыцкьара злаз, макьана апстазаара ишыбжьнамхыцыз.
Уи дреиуан абафхатәра здибалоз ирыцхраауаз, имфәқәызтқоз. Ана-
толи Ианкәа-ица ицәажәашьа, ихымфәпгашьа, иччашьа фбара ры-
лазамызт, аразра акәын ирыцыз. Апстазаара есымша уара ишутаху
иудеырбалом. Ан. Ианкәа-ица уи бзианы еиликаауан, излауаз ала
ауаа разқәа иааигәа иқазар итахын:

Ауаа разқәа анспыло сгәыргъоит сара,
Адуinei дара рыла итәушәа...
Зынза ихаразоушәа урт рыҕеҕәара,
Дара затцәык ақәитны иртәушәа...

Апстазаара уззыпшым ахамтақәа узаанагоит, узқәымгәыҕуа
ашәқәа узаанартуеит. Икалап уи иубо ацъабаа иалтцшәазар, ма мацк
иадамхарггы ақазара акәиц збартоу ауафы ибзоурахойт. Хатала,
абафхатәра злоу хәа схы ахаанггы исыцхьазомызт, иара уажәггы
ус схазы ахәара рацәасшьойт. Ан. Ианкәа-ица ипылара ашьтахь
ибжьысит мышқәак. Ускан сара Д. И. Гәлиа ихъз зху Апсуаттцаратә
институт ақны лаборантс аусура салагахьан. Акомпьютер садтәаланы
акыпцхьра сшафыз стел абжы геит. Исзымдыруаз аномер акәын,
ишьтысхит. «Ицәажәо Д. Габелиа соуп, ажурнал «Алашара» аредак-
тор хада Ан. Лагәлаа инапынтцала сыбзасуеит, аусурахь дбыцхьойт»
ихәеит. Сарггы, уи аамтазы, даеа усуртак сашьтан, аха «Алашара»
аредакцияхь амфәхытцра сыхггы итамшәацызт. Сцап, хәицәажәап,
иарбан усуроу исыдыргало сахап хәа сазхәыцны, саннеишаз амш
ааибыхәаны хтелқәа хәрцәеит.

Абыржәеипш исгәалашәойт аредакцияхь санымфәхытцыз. Ашә
сшьапы анынахызга итыцафы дтәаны аус иуан В. Амаршьан. Саниба,

Армарахьтэ арзъарахь игылоуп: Алхас Чхамалиа, Абзагэ Акалзъба, Нонна Цыныцалпха, Гэында Кэыйниапха, Альбина Анқэабпха, Дырмит Габалиа. Итэоуп: Терент Чаниа, Анатоли Лагэлаа

«Бзиала шэаабейт!» хэаны иеыриашаны дфыхатцгылейт... Истахыз Ан. Ианкэа-ица шиакэыз анысхэа, акабинет ахь инапы наирхейт. Сгэы хытхытуа ашэ снасын, иаасыртит. Ан. Ианкэа-ица итыц акны дтэан, ахышэтхэа дыччаччо дфыхатцгылейт. «Хабзыцшын, бзиала баабейт!» ихэан, снапы аасымихит. Ашытахьы, сыхьтэашаз насеихэан, сацэажэара дналагейт. Исеихэейт компиутерла акыпцхьыф дшыртаху. Хаицэажэейт акыр: сзанаат, снапы злаку, сызфеу, ауниверситет сшалгахьоу. Исгэалашэойт, «Бара акыпцхьра мацаразы ара баазгар брыцхауп, Зураб Цыапуа дцеит, убри итыц акны аусура баласыргоит» ихэейт. Азныказы сагьацэшэейт, Зураб Цыапуа сырцаф иакэын, уи итыц акны анеира гэагыуацэаны избейт. Мапгьы ацэыскит. Аха иара, «Мызкы бааила-бцала, икататэу баххэалоит, ибылымшошэа ббар, мап бкып, харгьы ибылымшо аус батцхтарым» ихэейт. Ускан уа аус руан Ламара Амцпха, Маиа Кэытцниапха, Ира Цыгэпха, Тосиа Афзпха. «Иахьарнахыс Анқэабпха атакзыпцхықэу мазаныкэгафьыс аусура дхадахкылоит» хэа аколлектив сыдирдырит. Саргьы сшанханы сихэацшуан, еибакхэейт мызкы хэа, исылшо-исылымшо абаидыруеи... Уи аены исыдигалеит атекст аредактурей, акорректурей азуразы. Ирееины иапхьа икэыстцейт. Днахэапшын, даапышшэырччейт. «Ихамбазгьы ббейт»... Уатцэы бышэкэкэа быманы бааиуейт, арзахал быфэуейт, аусура бхадахкылоит» ихэан, хаицэажэара аахиркэшейт.

Абас исзаатит даеа дакьак сара снысымфакны, Алашараа срыхэтакхейт. Иахьагьы, уатэгьы Ан. Ианкэа-ица ицхарра, иуафара, иеилкаара исзынижьыз лашарбаганы исыцзауейт.

Альбина Анқэабпха

АҶАР РЫГЭРА ЗГОЗ

Ҳазшаз иузышьтымхуа аидара уатцаитцазом, рхэоит, аха узтцаитцо аидара укәакәа ианыкәыгәгәо, иувагыло, уеидара ахьантара уцеифы-зшо – угәыргъара уцеифызшо ратцкыс дузааигәахоит.

Анатоли Лагәлаа сара сыпстазаараґы дцәыртцит алахьынтца алакта хьшәашәа рапхьаза сантапшыз аамтазы. 22 шықәса схытцуан. Иаа-лыркьаны шыжьык азы, сназтагылаз абыдара сыбга апша нкыд-сыло саныканатца, сзыпсамыз ала дсыхцәажәаны, асахьаркыратә ажәала зыгәтыха зхәаша уафуп хәа, журнал «Алашара» адакьақәа рыкны икьыпхьит рапхьатәи сажәабжь кьафқәа. Урт рнылеит ускан хазталаз, 2013-тәи ашықәс, актәи аномер, дара рыла иагьаатит. Уака иацитцаз, дакьак иназалоз, изцыз ажәабжьқәа ратцкыс исахьаркны ифыз апхьажәа – иахьагы ипхьаза сгәы итоуп.

Иахьа еиха ххьапшны хьызхәыцуа Анатоли Лагәлаа иказшьақәа ркынтә, ускантәи аґар хзы, икалап, зегь реиха ихадаразтгьы хагәра ахьигоз, дахьхақәгыгуаз. Уи аказшьа злоу устцәкьа ирацәафым. Хаибадырра амш инаркны атцыхәтәантәи имшқәа ркынза, хара, агәра ганы хақан хфымта ґыцқәа дшырзыпшыз, гәыкала дышреи-гәыргъоз. Убриаан, Анатоли Лагәлаа илиршон даара имариамыз даеакгы – иахтоз афымтақәа ирыгыз хахәашьа дакәшәон. Уи кайтцон хгәы хамыргакәан, «акы агуп» хәа мхәакәан, «абас еиха еиғзар» хәа ирпшзаны, ирпшқаны. Уажәы саназхәыцуа еилыскаауеит Рушьбеи Смыр «аказара ашьразы икоуп ф-моак – ауафы акгы угым хәа иахәареи, икаутцо акы иацсам хәа иахәареи» хәа иихәахьаз зака

Арґиара знапы алаку аґари ашәкәыфцәеи реиґылара

ржәуазаргы, лассы-лассы ҳайдтәалалоит. Гәхәара дула дхадтәалон Анатолигы. Илаф хаа, ачча иҫықәыхәхә, ахаан гәамтцрак, лакта лашыцак инмырпшзакәа, гьамала ҳайдтәалара зыбзоураз, жәхәара-да, аредакция аихабы иоуп, зчеицъыка хәаа амамыз. Азәы имшира аныказ, ма ныхәак аан, афнынтәи иааигоз, икаттамта афы, ма ауатка агьама ҳаимырбар иуазма! Абыржәы, афра сахьағугы, ачча сҫықәууп. Избанзар, даҫакала угәалашәараҫы дзааизом, ауафы лаша.

Апсуаа ражәа иалоуп: «Ауафы даныпслак, абзия мацароуп изы-рхәо» хәа. Аха икоуп, даара зхыпхьазара мацзоу, зыбзия ада, зыцәгьа угәаламшәо ауаа. Даара уәазушәаргы. Убарт дреиуоуп Анатолигы.

Аамта дук иапхьа ишышьтамыз ицәа ианыруазшәа, ипсы зегьы зыҫхәараз ижурнал атытцра дахыццакуан еснагь. Аматериал азым-хеит хәа рхәо хмахацызт ахаан. Номерк катцаны иалгаанза, анафстәи аномер ианылашаз еиқәиршәон. Зфымтақәа ажурнал ианыларц иназгоз рацәажәашьа идыруан. Иаахжәаны, ргәы ацәкажьны, даҫаз-ны аaira ргәампхо акәымкәа, ишиказшьаз еипш, дычча-ччо, дха-аза, иагыз-иабзас рахәаны, ргәы катцаны иштыуан. Акьыпхь арбара иапсамзаргы, афра игәы ахымшәандаз хәа, аус адуланы ажурнал ианитцон. Ахамацагьара, аҫыркәсара зцәафамыз ауафы аамсташәа, дхәычы-ддууз, зегьы ихы ракараитәуан. Доусы изнеишьа дақәшәон. Аколлектив акны кыкҫықда, ламысла, еилибакаарыла, еибачхарала, хәоу еиқәшәарала, иҫырпшыгоу апсыуа таацәа ркнеипш, убас икан аусуцәа рыбжьара аизыказаашьагы. Ажурнал атытцымтазы, реиха реилахамтазы, аусура аилашымтазы, бжьы мыцхәык фныфамызт рредакция акнытә. Иззымдыруаз, азәгы дыкамыз цыишьаргы ауан, убас еиҫкаан аусуратә процесс. Даҫазныкгы исхәоит, уи зегьы зыбзоураз, ажурнал анапхгафы иоуп.

Сара хатала, зыхә сзымшәо ауал сықәууп, Анатоли ипсы шкәакәа аҫапхьа. Ипсра мызкгы агмызт, ажәабжь хәыцқәак шысыфуаз иахан, исыт, абыржәтәи аномер акны иахкьыпхьуеит, иахгәапхар, ҳапхьап, ихәеит. Уи сара сзы акрызтцазкуаз гәхәаран. Дапхьаны даналга, снаганы, зака жәа гәышьтыхга сеихәазеи! Исыдырехәаланы, излаказ ааста акырза ишьтыхны, ипсы тыгыгьаа исыдиныхәалеит. «Баанымгылароуп, ибыкәҫиоит, хымцада, абафхатәра былоуп, иапыбтцалароуп! – хәа дсылабжьеит. Анатоли Лагәлаа ифыза ауафы икынтәи исаҳаз ажәакәа, сымтцәыжәақәа шытырхит. Атдыхәтәаны, аринахыс бфымтақәа рзы, хжурнал ашә кьақьаза иаартуп, ихәеит. Зака гәыкала деигәыргьаз, сыла ихгылоуп иҫыпшылара, ипшышәарчча цха. Сажәабжьқәа рзы аххәаа афрагы далагахьан. Аха дахьымзеит... Сара стәы усума! Зака гәтакы, зака фымта ссир апитцараны дырхьымзазеи! Даара, даара игәыхьуп, абас, апстазаара иазгәышьуаз, бзия избоз, зыкататәқәа, згәыхәтәқәа шыардаз ауафы иаалыркьаны ипстазаара иалтцра.

Ирхәоит, «Ипшьоу атып тацәны инхом» хәа. Жәхәарада, аредакция дахагылоит, Анатоли Лагәлаа иус иацызцо, «Алашара» ла-

шаларц азы зхы иамеигзо ауафы. Гэыкала изеиґасшьоит аихьзара дукэа! Анатоли ишьтахь, итып аанкылара такпхыкэра дууп, иднатцо рацэоуп.

Анатоли Ианкэа-ипа Лагэлаа, акыршыкэса раахыс аус зциуаз, изгэа-кьахаз ифызцэа реипш, харгьы, дыздыруаз, пату ду икэызтцоз, ацэгьей-абзиеи ркны ивагылаз ауаа, наунагза хгэатцафы дынхоит есымша ачча зэыкэыз, згэалакэзаара бзиаз, апстазаара иазгэышьуаз уафы лашаны.

Гунда Азынпха

НАЗАЗА ИХАЦУП ИГЭЫБЫЛРА

Анатоли Ианкэа-ипа хдоухатэ пстазаарафы, хлитературатэ хэыш-таара ду афы ыашьара зкэым ихатэ тып ааникылон. Зегь рапхьаза иргыланы, уи – дуафы лашан. Ибафхатэра акэзар, идгьылтэым – ина-пала иичапаз акэым, хыхьынтэи иаауеит – доухатэ калароуп. Иажэа алирикатэ мцабз афыкэыхэхэ – апсы ахан, ишэахэон, иназон...

Уи, амтэыжэоақэа ылнагартэ, ипрыртэ еипш дацхраауан арфеиаф кэыпш иажэеинраала; зыпстазааратэ, зырфеиаратэ мѳафы агэкаха-ра зцыххылоз игэы ашьтыхьша дакэшэон; иеихабацэа-арфеиафцэа ражэа акэзар, еснагь илапшхэаафы икан, апхьаф изнагара дашьтан.

Уамашэа идыруан хаклассикцэа рырфеиареи хаамтазтэи алите-ратуратэ процесси, илитературатэ гьама харакын, аамтэи апхьафи ртахракэа ирыкэшэон. Имаз урт адырракэеи адоухатэ цэаѳа чы-дакэеи рхы цэырыргон еиуеипшым икэгыларақэа, ифэаажэарақэа раан, рышьтақэа бзианы иубартоуп анализкатцаратэ кэзшьа змоу инапѳымтақэа рэгьы.

Ахааназгьы ыашьара ақэым иажэеинраалапхьашьа – уи агэеисра иныршьа, иинтонация, ибжьы. Хаштшьа рымазам, еснагь гэхэхарала ихадахкылоз иепиграммақэа, илаф-шаржқэа. Урт апстазаара иал-гоуп, айѳызара, адоухатэ еигэныѳракэа ирчапаз, гэыбылра дула итэу цтамтақэоуп.

Ишдыру еипш, ицабаа, игэыбылра рацэаны иадуп арфеиафцэа хэздыпшыло ажурналқэа иреиуоу – «Алашара». Уи акэшамыкэша ауадаѳракэа мачымкэа ишцэыртцуазгьы, имаз аказшьа, азнеишьа, апышэа ирыбзоураны, журнал ахьиуаз ахэыштаара, еснагь апхарреи алашареи ахылтцуан, хэычи-дуи аднапхьалон.

Агэыгра хамоуп, Анатоли Ианкэа-ипа иааигоз атрадицияқэа, ижэоахыр икэыз аидара, анапхгаф ыш, абафхатэра злоу апоет кэыпш Аинар Чытанаа цхьака агара, аихахара илшап хэа.

Инал Гыцба

ИҶЫМЦЭААҮА АХЬАА ХЗЫНЗЫЖЬЫЗ, АРАЗРА ЗХЫЛТЦУАЗ АНАТОЛИ ЛАГЭЛАА

Хазтагылоу аамтазы аҗсуа поезиа иаиуит ааха гэгэа. Инеикэыр-ццакны, ираамтамкэа рыдунеи рыпсахит арѣиаѡцэа хатэракэа Анатоли Лагэлааи Владимир Зантэриеи. Ацсны жэлэр зегьы ирнырит, рааигэа иказ ауаа иѣымцэаауа ахьааи агэырѡеи рзынрыжыит.

Ан. Лагэлаа, ацсуа поезиа арѣиараѣы илагала дуун. Уи ирѣиара анаѡсангьы аѣар даргъажэѡаны дрывагылан, еилых камтцакэа зегьы дрыцхраауан, имѡакэитцон. Хазы ажурнал «Алашара» еилшэарак камтцакэа 20 шықэса инархыхэхэѡ дахагылан, уака, ибзоурала ахра ауан ахэатэеикэшэара.

Апоет-лирик, абзиабара ашэазхэаѡы Ан. Лагэлаа ибызшэа цкьан, иласын, иразан, икалап убри азакэзар аҗхьаѡцэа еихагьы ипоезиа бзиа ибаны изаҗхьѡз. Уи аҗхьаѡцэа рышка ицэыригеит еицакра зкэым абзиабара зѡыда, ацэанырра җшыа зныҗшуа апоезиа цкьа. Ианакэызаалакгьы иажэа ажэлэр ирзааигэан, ирхьыҗшын. Апоет ихатагьы еснагь ижэлэр рыгэта дгылан.

Анатоли Ианкэа-ица еиуеипшым аамтақэа рзы аѣар итцэатэы шыакаха иахзыкалаз дреиуоуп. Иахьеипш исгэалашэѡит 2006-тэи ашықэс, рацхьаза акэны Ацснэтэи ахэынтқарратэ университет акны астудентцэеи ажурнал «Алашара» аредакция аусзуѡцэеи хайқэшэара. Сыбла ихгылоуп ажурнал аилыргара иалахэыз астудентцэа шака гэыблыла дхэхэацшуаз, шака хгэы азтеитцоз цхьака арѣиара ашка еихахгаз хшыаѣа ацэхьамтцразы. Хастудентэ цстазаараѣы афилологиатэ факультет, хэарада, ихадаз ароль нанагзон, аха рѣиаѡцэакэак рахасаб ала хашьақэгылараѣы усқан ртцаѡыс ихамаз Гьаргь Гэыблиеи Анатоли Лагэлааи рлагала кырза ирацэоуп.

Анатоли Лагэлаа иказшыа чыдақэа иреиуан – ауаа реилымхра, аѣар рытцгэара, азэы сабаихэари хэа адунеи ақэзаара. Еснагь иааигэа ауаа рацэан, уи ихылтцуаз апхара зегьы ихазхон, апстазаара ашка ихамаз агэазыхэара иацитцон. Дуаѡымшын.

Аамта рацэа царгьы Анатоли Лагэлаа сыпстазаараѣы дынхоит ауаѡышшэареи аамысташэареи ныкэызгоз, арѣиара ашка агэрагара сызтэоз иакэны.

Анатоли Лагэлаа иеипш икоу рзы ирхэѡит – аразреи алашареи зхылтцуаз ауаѡы хэа. Уи иѡызцэа реипш икоу ахаангьы ртыц тацэны иаанхоит, иуадаѡуп ахартэара.

Апстазаара даара еижьагоуп... Ажэа азказа, арѣиаѡы, апоет Ан. Лагэлаа иахьа хихцэажэѡит дыкан хэа... Ари ухаѣы иузаамго хтысуп, аха Хазшаз иихэо зегьы бзиоуп. Агэра хгоит, иреигьу атыц шизалху Анатоли Ианкэа-ица...

Дифа Габниаҗа

АУАҢЫ ЛАША

Аредакция ажурнал «Алашара» аусзуѳцѳа даара гѳыхь дуны
иахьыѳалеит хѳѳаѳеанзамкѳа хредактор хада Анатоли Ианкѳа-ипа
Лагѳлаа ипстазаара иалтѳра.

Ихазхадымкылеит, ағарахәа зшыапы икәгылаз, зырҗиара мҗа еихахауа инеиуаз, зжәлар рыгәта игәгәәкацаза ирылагылаз идунеи апсахра, иахцәыхъантахеит агәрахатцара.

Ирхэоит – апстазаараҕы Анцэа улахъ ианитцо ала умфасуеит хэа.
Убас ала иҕалеит Анатоли Лагэлаа идунеипсахра.

Анатоли Лагәлаа инысымҗаҗы, ибаҗхатәра ашәкәыҗәра агана-хәла, ахырхартаҗәа зегъы ахә ҳаракны ишыоуп. Абицараҗәа зегъы рзы имҗақәтҗаганы иаанхоит.

Үи иаанаго, Анатоли Лагәлаа ахааназ дыңсызом ҳаңсуа шәкәыәфрей
ҳкүльтуреи ықанатсы.

Сара хатала даара исцəхьантоуп иара изкны абас еипш иҗоу
ажəқəа рхəара. Уи иара дызлақаз ауп.

Аусураҕ – итакпхықара дуун. Аишызараҕ – ишызара таулан. Ацҕ-гъеи абзиеи уцейишон.

Анафсан, иара убасгы җазшыс иман, ашьжымтан аусураҗ данаа-
фналоз убасала угәлаҗазаара шьтихуан, лакта хаала.

Уи аҥытәи амш уара узы илашон.

Апсуара иатцанакуаз ачеицьыка пату изакэын. Ахырхартақәа зегы хатырла, намысла дазнеиуан.

*Армарахытə арзъарахь: Гунда Азынҭха, Альбина Анқəабҭха,
Заира Тҭаийцкəҭха, Ламара Амчҭха, Анатоли Лагəлаа,
Маиа Кəыйниаҭха, Диана Агəмааҭха, Ирма Цьниаҭха,
Кристина Кəтəлиаҭха, Арифа Акəсҭха*

Дуафы аамысташэан.

Аколлектив зегъы гæыхъ цаулалей хамыштралей иахзынхеит инарцæй-мæа иаамтамкæа ақәлара.

Анатоли Ианкæа-ипа, цъанат гылартас иуауааит, унышэнап уара узы ибымбылхааит, узқәатыц тынчзааит!

Умшра рзынхааит утаацæара цшза. Хгæы утнымтцæо уаанхоит уколлектив зегъы хгæафы.

Хаштра уқæымкæа уазынхоит аредакция ажурнал «Алашара» ахæыштæара.

Ламара Амцңхæ

ХАРТӘААШЬА ЗМАМ

Лахъеикәрак атцубаауеит аредакция «Алашара» ауада. Зегъы гәалсра дула ирыдыркылеит апоет, апрозаик, апублицист, хколлега, ажурнал «Алашара» редактор хадас акыршықәса инеипцынкыланы аус зухъаз, зажәеи зуси зыжәлар ркны хатыр ақәыз иаалырқьаны ипцстазаара иалтцра. Иухәар әуеит, Анатоли Ианкәа-ипа, ипцстазаара зегъы бзиа иибоз, еснагъ дхатцхатцо дзышьтаз ажурнал «Алашара» иазикит хәа.

Редакторк иахасабала даараза ифазара харакын. 25 шықәса ина-реиханы иусура инаҥеит аңышәа бзиа. Иарбан ҕымтазаалак еи-лырганы, рееирак атахызар ириашаны, автор иацәажәатәызаргъы аамсташәала иагу-иабзоу ирдырны амәа иқәитцон. Еихабтцас ауафы илшарақәа, ибзиарақәа дреигәыргъон. Иколлегацәа зегъы еицфакны иазгәартәхъан Анатоли Лагәлаа редакторк иахасабала адырра тәу-лақәа шимаз. Иусушьа еиҕкаан, аиаша шиашоу ашьақәыргәгәашьа дақәшәон. Иаргъы иколлегацәа иңышәа хамайдон. Зтцаарак азы уна-идгыларгъы, зтак каимтцоз зтцаара каломызт. Даара ахшыҕзышьтра ритон ҕыц афра иалагоз зегъы, игәаццыхәангъы, дрылаехәангъы ицәыригон, дагърықәныхәон.

Хатыр изақәын иколлегацәа рыбжьара гәаартылатәи реицәажәа-рақәа. Атаацәарақны хысгъы еиҳабысгъы аб дшықоу еипш, «Алашара» аредакцияҕгъы Анатоли Лагәлаа хадаратә гәыңәны даман. Атаацәа зеипшрахо, аб иахатыр шықоу ауп рхәон апсуаа. Алашараагъы рыб-жьара иқан апатуеикәтцара, ахәоуеикәшәара, аилибакаара, ауафра, аамсташәара. Гәалак имазаргъы, ахаан инирпшзомызт, алахҕыхра иҕықәыхх ахыбра даафналон. Убас акәын «Алашара» аредакциях-гъы ишьаҕа шеихигоз. Аколлектив рыбжьара иказ атагылазаашьа ҕырцшыган еснагъ.

Анатоли Лагәлаа ишәкәыѿѿра инаваргыланы, дрылахәын Аңсны имѿапысуаз ахтысқәа зегы. Дпатриот дуун иңсадгыл азы, Аңсны антытәи иныкәарақәа раан дыздырыз ахаан дырхаштзомызт. Дахыкәзаалакгы изыригон аңсуара, аңсуаа ркультура, ртәс, рқабз. Аңстазаара ганрацәала ититәауан. Адунеи акны атехнологиа ғыңқәа рцәыртцра дрызғлымхан, ишықәханы икоуи ағыци еинрааланы амѿақәтәшы дақәшәон.

Заңхыака абзиарақәа рацәаны згәы итәз, аңстазаара далағырбартә, итаацәа ңшза дрылағхәартә, дрылагәыргьартә ианыкәз аамтазы иара иңстазаара ғахтәеит. Иахыа иңсы таны дхалагылазтгы ихытц-уазаарын 65 шықәса. Аңсуа изы ари қәрахымзароуп. Игәалашәара лаша наунагзоуп изааигәаны дыздыруз зегы хзы.

Кристина Қәтәлиаңға

АДУНЕИ ИАҚӘЛАХАРЦ ИШАЗ

...Аетдәәкәә ззыкоу рыда цсы зхам рзы ауп... хлахьынтда амаза урт
рылашара иалазфоуп, шака урзааигәахо акара иуцәыхарахо, апста-
заара нтәара шақәым агәра удыргалоит. Аамта хьзыдан имфасны
инабжьазлон, уахьи-еныи дбылларц, етдәатцас ифатцхахо хафылашак
иакәымзар. Уи иаамта шықәсыла иузымшәо, хәаак иуызтамыгзо
Аамтоуп. Уа антдәамта-лагамтоуп, нтцыреи уратбаареи еилалан
ирхылтцыз Етдәа цсеиқәырхагак назаза илашалоит.

...Ахәы харақкәа мцабызшәала агәыргъафхәашеи ашәацхәареи
Апсны ишахьырыгзоз еипш, ииасхьоу абицарақәа зегъы ирылхәхәо
иаарылагылоз жәлар Ртцеицәа хьызкамшәақәа инеимда – ааим-
до иааргоз ахақәитрахь Аапхъара даеа зқьышықәсак ахәы харақ
иаақәфит. Атцыхәтәан уи абжыы заханы, жәлар ргәатцанза анагара
зпеипшхаз Владислав Арзынба иакәхеит...

...Апстазаара, акамзаара атцантә аҳаракырахь ахалареипш...

...Иара апстазаара арахәыцгъы, шьхацамфәан, цсра тышак ахықәаф
ифәхтцәар шауа ухамыштүа...

...Аҳаракыра иалкьаз хлантцы дтамлакәа, цдәфәнтцәы дшалыхәдам-
хо удыруа...

...Аҳаракыра унасыпхан, цака, алакәыраф зыпстазаара чмазара
баапсны изхызго рхы шьтырхырц иахьеи-уахеи урхапыруа...

...Иахьа уажәраанза угәатца италашо агәыргъареи, угәы тызшьаауа
ахьааи узцәырызго упсадгьыл, гба-шкәакәан, апра иатдәақәа зхар-
гыланы ипшу, уахь, хыхьынтә иубартан...

...Нас, зхы иакәитү цша-фыхан Аҳаракыра уаахшәаны, апсадгьыл
анасып зқәылашо кәарак иадугаларц апра иатдәақәа мтдәыжәфәкәан
еитцүхуа...

Геннади Аламиа

АҘЫЗА

Сеикәшәйрха абаапс, стадырхоит хәа ахы кыднаһьон Апсны,
Иаағызгәйшьон нас гыгшәйгтас, абжа дысны, абжа цсны.
Ашәа ахьыкьасуан шәарахтас, хаҗа зыхьушәа днахәон,
Амца нақәтәашон агәгәахәа, уа иацразтаз рыцедырцхон.

Ех, иабаказ ма хәынтқар дук, – зыжәәа хнытқакны хзыхьчоз?
Җахьчара акәым, ажәа цхала хгәы зырқәандоз, җазыжьжәоз...
Ар абаказ, бцъар абаказ, цъацқанылагы хтацәын,
Уажә уаахьацшыр шақа шәарта... алаба затә еипш җзатцәын.

Уа «хфырхацәакгы» хцәыбнало, иқәтны идәықәлахьан хара,
Цьоукгы еилабжьон: хнапқәа шытахьып, иацсазам аеырххара.
Цьоук анахьгы-арахьгы ихәмаруан ахьшь мәахызго ақаршы еипш,
Изызхәыцуаз матцуран урт, афара-ажәра акәын рпеипш.

Еа цьоук рашьцәа, ргәыла-рызла азәгы мшата акгы мшат...
Рееикәдырхарцаз ирыпсахуан маза, рыжәләқәа, рмилап.
Иаагәынқыуан цьоук: анацъалбеит иахзыпшузеи лахьынтас?
Ех, апыза! – цьоук уазыруан, ицыхлымуа қәыцыматас.

Ускан, жәәанахьтә ахьхәа-хьхьахәа ахьтәы адацқәа урныргыл,
Анцәа ду уахзылбааишьтит уара, хгәашьамх, х-Абрыскьыл.
Дышхатәишьаз зны Леон ду, нас иахзымхьчаз Қыалышьбеи,
Дышхатәишьа Алакәаба, – сыжәлар ргәыгтрақәеи ргәырфеи.

«Адгьыл иалиааз шыац хәчызаргь, адгьыл ануп, иагәыхәпуп,
Абла ихьтцыз алабжышқәа аблақәа изыхшәаз иртәуп.
Апсы ғыхтәуп җа җацсадгьыл, – ара сыкоуп, ахахаит!»
Апсынтәыла ахы-атцыхәагь, нырцәгы-аарцәгы убжы рахаит.

Рымчра уцыртцеит хабдуцәа, хтеицәа гылт угәра ганы,
Урт тоуба-тоубак наршәыртцеит, акәылз еипш еилартәаны.
Уара угәагы, умлақәареи бцъар мцабызны идуркит,
Мшәан изуоста, закә фырхацәеи?! – адунеи шанхо изырфит.

Ухәда аенакәныршон уажәы-уажә зхәаа зызхымгоз Апсынра,
Ахәрабгып еипш уи ахәрақәа угәы нарықәутцон уара.
Ан жәынтацәгәа улфькьасо, улағырзашаны ункатәон,
Умкьатазо цәашьы-лашан ахатгәынқәа унархатәон.

Аха хашьхақәа инарҕыҕа у-Ахахаираҕы гон, ишгац,
Ухьз ианықәуаз нхытцаа-аахытцаа урацгыла уцон ушцац.
«Даҕа мацзак шәаанеиха абаацс! – даҕа мацзак, шәа шәхацкы!»
Цсататәыс уерутаҕаышьон хажәлар ргәақрақәа, рразкы.

Шьейи-гәыхәпыхши еилагылом, атцабырггы амцгы – убас,
Ишахатуп дгыли-жәғани зегь ирхаану, зегь збаз.
— Ацшәма ицшәмара дазыхынхәт, – ацша трысит хара нақ,
Хәыхәи тцыси уи мтадырсит, ҕада аҕеитнахит хбирак.

Ахҕа ацәкьараҕ иназзар, баша итымкьазеит, еикәхоит,
Хара хныхақәа зыкәныхәаз, иара хныха еипш дхаракхоит.
Аха ацәыкәбарқәа ахкатәалакгы рцәыкәбарра изацәцазом,
Иаҕа рургы, иаҕа рхәаргы, урт мшынны икалазом.

...Уара ажәған зырмацәысыз, уара ашәышықәсақәа рцеи,
Уара адыд зыртеислымыз, изырхәыцыз адунеи.
Акацқацқәа цшәаала-цшәаала зашәахә нытцакны ирхәало,
Цсыуа хылтшьтра рашта-ргәара шырцазыла иртыцхало.

Уара азкышықәса зырцәажәо, хә хтоурыхқәа рыхькәыршәа,
Уара хбаашқәа реибаркыра, уара ханацәа рыгәшәа.
Ихацәтахазгы рыцсқәа ртынчуа, рыгәқәа ирыкәыҕа убжьоуп,
Ушхацызац ухацызоуп, уара имицгы урашьоуп.

...Уара хадгыл еипш уцшьоуп.

Рушьбеи Смыр

ЦСАДГЫЛДА ХНЫЗМЫЖЫЗ АФЫРХАТЦА ВЛАДИСЛАВ АРЗЫНБА

Атоурых пшатлакә иацсақьаз хауаажәлар аҕеизакрахь рхы ан-
дырхахьаз аамтан. Ускан хайтанеиааира иапырхагаз даара ирацәан.
1992 шықәсазы, иахьейицш узырманшәалаша аимадарагы ыкамызт.
Ишакәхалакгы, ателекс ихы иархәан акәзаргы Ацснитәи сашьа
Иура Аргәын сзеигәыргьаша адырра ситеит. Ацсны аихабыра ахатар-
накцәа, апарламент аихабы Владислав Арзынба рацхьа днаргыланы
Тыркәтәылака иаарц шырызбаз сзааицхайт. Сара ускан ацсуааи азахә
бизнесменцәа еилаланы Ацсны аэкономика рмал алархәра иазкны
еиҕыркааз афирма «Нарташ» анапхгара салан. Ацсуа хатца нага, зы-

уафреи зыламыси рыла еицырдыруаз Кап Цьенгиз напхгара зитоз ари афирма азбахэ Ацснынзагы иназахьап. Убри акэхап, хашьбара адагы, Иура дзыкэгэыгыз. Уи иажэа фбамтэкэа, Ацсныка адырра кахтцеит хасасцэа хшырзыпшу ала. Хара имгакэа цхынгэы мза фажэе-ицшьба рзы Стампыл ахаиртэ багэазафэ итэеит ахаирплан чыда. Уи иаатытцит Тыркэтэыла атоурых афэ рацхьаза акэны, Владислав Арзынба дзапхьагылаз ахэынтқарратэ делегация. Рыцхарас икалаз, Тыркэтэыла аихабыра урт ишрыхэтэз еипш рцылара рылымшеит. Ускангы, иахьагы азэгы ихахы изаамгеит, хатыргы изакэымтцеит, Ацсны аихабыра, ахьыпшымра шыақэзыргэгэоз аконституцияхь ианиас адырфаэны рацхьатэи ршьафа Тыркэтэылака иахьеихьргаз. Уи азы хара, адиаспора ахатарнакцэа ихалшоз акагы агхмырхеит хашьцэа Тыркэтэыла рыказаара атцакы аманы имфапысырц. Стампыл, Адапазар, Анкара, иара убас ацсуа қытақэа ркны имфапысыз аипыларақэа хаштра зкэым хтысхеит сасгы цшэымагы, зегы хзы.

Урт амшкэа рзы, ускантэи апыза министр, цас иуазшэа Қартка дцаны аикэшахатра инапы шатцаифызгы, ирацэафхеит аполитикатэ усзуфцэа Ацснутэи аделегация рбара, рацэажэара зтаххаз. Владислав Арзынба Тыркэтэыла иаара хажэлэр еиднакылеит, иарфыхеит, Ацсны алахьынтэ иазхэыцуа иканатцеит. Иухэар ауеит, абри ахтыс мышкэак рышьтахь излагаз аибашьра аан еифэкаахаз Ацсны ацхырааразы ахеидкыла зхылтыз гэгэыхеит хэа. Аибашьра арыцхараз ииз, Атаи Ацэышбагы еихабыс дызмаз ари ахеидкыла Тыркэтэыла ацсуа милат клубқэа еидызкыло зеипш хыбраны икалеит. Иахьа уажэраанзагы ус иагынхеит.

Аибашьраан аума, уи ашьтахьтэи ашықэсқэа рзы аума, ианакэы-залаакгы Ацсны ахэынтқаррагэ политика инакэыршэаны аус ауан, иауеит хара ххеидкыла. Хусурафэ ихадараны ихапхьазоит Арзынба дзыпхьагылаз хажэлэр иалырхыз амфа иаша ацэхьамтцра. Убри ауп хауагы дахдыруа, хағагы деилахкаауа хказтцазгы. Исыуоу, исашьоу, сгэы ззыбылуа, сзызгэдуу, Анцэа чыдала Ацсны иазишаз Арзынба ихэтоу ажэа ахэара сылымшозаргы, насыпс исшьоит иареи сареи адунеи афэ аамтак азы хайцыказаара. Ахатца-ихатца, псадгьылда хнызмыжыз афырхатца Владислав Арзынба, деилызкаауа дрыгымкэа, дыззеилымкаауаз изыхынхэуа, икайтцааит, хазшаз...

Ирфан Аргэын

ЖӘЛАР РҰЫЗА

Владислав Арзынба изкны

Ұызада изныкәом ашәарахқәа,
Апсаатә ұызада ипырзом!
Ахрақәагь иргәылхәхәоит ахра,
Руак хра-гәацшьымхар аузом!
Хзықәшәаз гәәтан, имхәа-мырза,
‘Ұыц дахзылцха, ҳагәцаракны,
Анцәа дҳаитеит ҳара ацызә,
Хәахәы ихәарцаз инагзаны!..
Изгәагъхәада иигәагъызгъы,
Агәылшьап асаса еихырқаны,
Итахуп иацәигарц иафахъазгъы,
Итахуп ирхынхәырц х-Апсны!..
Аҳаҳаи амарцәа, шәеитцамхан,
Азә ухъамтцын ушәаны!
Зцъынцъ атцеира уажә иадсамхаз,
Ахаан дқалашам дацсаны!..
Ас афрауаф данахұызә,
Анцәа данҳаита уи дразқны.
Цъарак ҳаилатцәап хаицшны ахызатцә,
Хнеилымшәо хнеилап ҳаихъыцшны!..

Витали Амаршъан

1992, Гәдоутә

АМИЛАТТӘ ДРАМАТУРГИА АШЪАҒАРҚЫ

Иналукааша арккафы, апрозаик, адраматург, апоет, апублицист, ахэынтқарратэи ауаажэларратэи усзуфы, апсуа милаттэ драматургия ашъатаркфы Самсон Чанба диижътеи 140 шықәса щит.

[illegible]

Апсны, Драндатæи ауахæаматæ школ даналга, даанахæоит Акæатæи Ашьхарыуаа ршкол 1907 ш. рзы ихиркæшеит Кæтешьтæи ақытан-хамфатæ школ. Апсныка даныхынхæ апсуа бызшæа диртдон Кæтол-тæи алагартатæ школ акны, аха артцафæ азы аршахатга ахьимамыз азы иусура ааныркылеит. Ашьтахь Хонтæи (Қырттæыла) артцафратæ семинариа дталеит. 1914 ш. итцара даналга апсуа қытақæа ркны алагартатæ школқæа реихабыс дкартцеит, апхьа Кæтол ақытан, нас, 1915 ш. Азфымбжъа ақытан. Ускан Азфымбжъатæи ашкол ахь днашьтын атыпантæи афельдшер ипқа Акæатæи ахæса ргимназиа иалгахъаз Еле-на Никонор-ипқа Гоиден. Хара имгакæа С. Чанбеи лареи рыпстазаара еилартцоит.

Кæдыртæи аучасткафы С. Чанба акультура-рккратæ усура ду
мфæпигон.

1916 ш. инаркны С. Чанба Аќэатэи артэфратэ семинариа аќны иќаз алагартатэ школ напхгафыс даман, араќа ацсуа бызшэеи агеографиеи рзы ртафысгы дыќан. Атафца рзы хэартара алоуп,

хымпадагы иахэтоуп хэа дахэацшуан атоурыхи, агеографиен, атэылаҕацэ гэакыа акультуреи рганахыала адырра рытара, ихатагы ари ахырхартала илиршоз рацэан.

Ацсны Жэлар Рсовет акны иара, настгы Д. И. Аланиа, М. К. Цагэриа, И. Маан иапыртцеит аоппозициатэ гэып «ихыыпшым асоциалистцэа». Ацсни ацсуа жэлари ринтересқэагы рыхьчон. 1921–1925, 1930–1932 шш. раан ССР Ацсны атцара азы Жэлар Ркомиссариат напхгара аитон. Жэлар ркомиссарк иахасабала С. Чанба зныкымкэа дрылахэын, дагыкэгылахыан Москва 1923–1924 шш. раан имфацысуаз Аидгылатэи Автономтэи республикақэа атцара азы Жэлар Ркомиссарцэа реилацэажэарақэа. 1923–1928 шш. рзы – агазет «Ацсны қапшь» аредактор хадас дыкан. 1923–1930 шш. раан – ССР Ацсны Ацентртэ Анагзаратэ Комитет дахантэафын. Иара убас Қырттэыла Ацентртэ Анагзаратэ Комитети, Аахытц-Кавказтэи Ацентртэ Анагзаратэ Комитети, СССР Ацентртэ Анагзаратэ Комитети дрылан. 1932–1937 шш. рзы Ацсны ашэкэыфэцэа Реидгыла ахантэафыс аус иуан. 1934 ш. Москва, асовет шэкэыфэцэа актэи Зегьеидгылоутэи Реизара ду аделегатс дыкан.

С. Чанба дрылахэын ацсуа нбан ҕыц аус адулареи ацсуа литературатэ бызшэа айгэтэреи, ажэарқэеи ашколқэа рзы (авторс дрымоуп Ацсны агеография, «Ацсабаратцара. Алагартатэ классқэа рзы») (1925), артцага шэкэқэеи, афольклортэ материалқэа реизгареи рыттцаареи. Ацхыраара ритон ашэкэыфэцэа ҕарацэа, ахшыфэзышьтра бзиа ритон алитературатэ кружокқэа.

С. Чанба илагала шыардоуп ацсуа литератураҕы. Ирҕиаратэ усура ахацыркра амадоуп апублицистика. Рацхыатэи истатиақэеи иазгэатақэеи ркыыпхыуан аурысшэала итытцуаз агазетқэа «Закавказская речь», «Сухумский листок», ашьтахь – «Сухумский вестник». Урт ркны уи ифуан акырза шатцанакуа жэлар ртцаралашара, акультура арҕиара, амилаттэ хдырра ашьтыхра, еитеихэон ақыта нхацэа ртагылазаашыа, ауаа хархықэа атцара риураҕы иказ ауадафэрақэа, ақыта уаацсыра рыфнутцка ақытанхамфэатэи ааглыхратэи дыррақэа рылартцэара хымпадатэны ишыказ. С. Чанба ирҕиаратэ лшарақэа еихаракгы иахыаапшыз рацхыатэи ацсуа газет «Ацсны» (1919–1921) адакыақэа ркны ауп. Уи аптцараҕы далахэын, иаацсарақэа ыкан, аредакция аколлегиягы далан. Агазет ианылеит итцарыз ипублицистикатэ статиақэа, урт ирныцшуан иполитикатэи иуаажэлартэи дунеи-хэапшышыа («Акэа, март 17») (Ацсны. 1919, №2; «Жэлар Рсовет аартраан Чанба икэгылара» (1919. №4; «Аидгылара» (1920. №18(56)) ухэа егыртгы.

«Ацсны» адакыақэа ркны икыыпхын рацхыатэи исахьаркыратэ фымтақэагы: апоема «Ашьха тыцха. (Ацсны)» (1919. №14), атоурыхтэ драма «Амхацыыр» 4-хэтакны (1919. №35, 36, 37, 38; 1920.

№1, 3(41), 4(42), 5(43), 6(44), 7(45). Ари амилаттə сахьаркыратə лите-
ратурафə рацхьатəи драматə ҫымтоуп.

Адрама «Амхацъыр» зныкымкəа икəдыргылахьан Апсуа хəынт-
қарратə драматə театр асценафə. Уи ыкəдыргылахьан арəжиссиор-
цəа В. Кривцов (1928), В. Гаррик-Вачназе (1929), В. Русин-Русиновски
(1933), К. Карал-оглы (1937), М. Мархолиа (1966). С. Чанба идрама
«Амхацъыр» ашьатала иҫит акиносценариа, егьрыдыркылеит аки-
нематографиатə акционертə еилазаара «Межрабком фильм – Русь».
Афильм атыхра иалагарц азгəатан 1928–1929 шыкəсқəа рзы. Аха ус
егьаанхеит, усқан економикала ишьтаханы икəз ССР Апсны афильм
апцаразы иатахыз ахарць азоужьра алымшеит.

С. Чанба авторс дрымоуп иара убас апиеса «Апсны-Ханым»,
ажəабжькəа мацымкəа, аповест «Сеидык» ухəа итцегьы.

Иантəз жəлар рлакəкəеи рхəамтəкəеи С. Чанба иеитагамтаны
еиуеипшым ашəкəкəа иргəылалейт, урт рхыпхьазарафə «Абхазские
сказки» (Акəа, 1935).

1937 ш. С. Чанба харада ахара идцаны дырзын, ҫажəа шыкəса
инареиханы иҫымтəкəа ркыпхьра азин ыкамызт, ашəкəыҫы ина-
пылафырақəа жəпакгьы бжəазит. Дыриашан 1950-тəи ашыкəсқəа
рееиҫшамтазы (1958 ш. иахымгакəа).

Еиуеипшым ашыкəсқəа рзы итыжьын ишəкəкəа: апсышəа-
ла: Амхацъыр. Адрама. IV-қəгыларак аманы. Акəа, 1920; «Аҫы
иашьыз, ипсцəа итцəыуон». Актк змоу акомедиа. Акəа, 1922; Ашьха
тыпцха. Апсны. Апоема. Дева гор. (Апсышəалей урысшəалей). Акəа,
1925; Аиааира. Апиеса 8 сахьак аманы. Киршон ипиеса «Ача» иафьы-
рцшны. Акəа, 1932; Иаалкау иҫымтəкəа. Акəа, 1934; Сабду ихəштəара
ахахə. Ажəабжькəа. Акəа, 1936; Апиесақəа. Акəа, 1937; Иалкаакəоу.
Апоезиа. Апроза. Адрама. Акəа, 1958; Иалкаау иҫымтəкəа. Апроза.
Адраматургия. Акəа, 1976; Сабду ихəштəара ахахə. Ажəабжь. Акəа,
1982; (Асериа «Ашколтə библиотека» ала); Иҫымтəкəа. Апроза.
Апоезиа. Адрама. Ажəлар рəапыцтə рəиамтəкəа ркнытə. Астатиақəа,
антцамтəкəа. Акəа, 1986; аурысшəахь аитагақəа: Апсны-Ханым. Пьеса
в 4-х действиях. Сухум, 1923; Сеидык. Повесть. Тифлис, 1935; Из-
бранное. Сухуми. 1960; На пути к сознательности. (Статьи и заметки,
1911–1916 шш.). Сухуми, 1982; Сочинения. Сухуми, 1987.

САМСОН ЧАНБА

АДЭЫҒБА №6

Агғаларшәара

Москва.

Уағы игәы иатцаххуа, игәы тзырзызаауа ажәа ахауа иалоуп, адгғыл иаакәлоит, улымха иадхәылоит, уцәа ианыруеит ихьухьууа.

Горка ахьтә иаарыцхауеит:

«Ленин дыцсит!»

«Ленин дыкам?»

Жьахәа хьантак еицш, итасуеит улымха. Нышәгәал дуззак уатцажьушәа, иукәыгәгәоит... Итцааршәыран ухы италоит. Еитца-нарғәгәоит угәы...

Ари ажәа иаха-иаха ипланы ицоит. Ателқәа ауу рыхгоит. Кавказтәи ашьхақәа ирхыфәуеит арадио-шәацхәара:

«Дыцсит ашьхатә шыаурдын!»

Ашьха тәцаш цагьақәа Ельбруси Казбеки сыла итаҳәхәоу рыхқәа лахьеикәтцарыла иладыркәызшәа иубоит.

– Иахрат бзиахааит! – рхәоит атаҳмадацәа, рыхтарцақәеи рхылцарчқәеи рыхуа.

СССР аҫацәқәа зегьынцъарантә Москвақа иаауеит ацъажәлар, ирызгәакъоу авожд бзиала хәа иархәарц.

Павелецктәи авокзал. Ашьжьымтан асаат 6 рзы акәын. Афымцалашара есаaira иҫыцәаауеит. Кьыт-цсыт бжьы гом.

Адәығба №6 шәикәара ахьныхәхәы игылоуп. Ацъабара иамехакны иамоуп.

Аделегатцәа ақәтәоит.

Адәығба аҫынанахоит. Уи неиуеит ашьшьыхәа, ахәыцра дуззақәа рыхьантара иатцоушәа, есаaira Горка иазааигәахо.

Рхы рықәыжьны, ҫымт ицъабо итәоуп аделегатцәа. Урт рхәы-црақәа Горка ауп иахьыкоу.

Итынчроуп... Адәығба ашьтыбжь затцәык ауп атынчра иалыфәуа.

Рылахь еикәышышы, еицхьхәыцаауа астанциақәа рҫы ирафрыжь-уеит адәығба.

Герасимово – атыхәтәантәи станциоуп.

Адәығба аангылт.

Астанциа инаркны Горканза хә-километрак бжьоуп.

Еицрыхәхәа, асы иқәтцәрааны рҫынархеит Горка ашқа ҫынҫа-жәижәаба рақара асаниақәа. Ицоит аделегатцәа. Ацча-цча ахгоит асаниақәа рытқа асы. Еилаарцыруеит атцаатә саба, иҫнаршәаауеит ауаа рзамҫақәа...

Рацхьақа инахараны ирбоит Горка.

Рыгәкәа итцегь гәгәала еисуеит. Рылапш ихгылоушәа ирбоит Илия-ица илахь тбаа ду.

Ацслышкәеи амза-тцлакәеи рыбжьара иаацәыркъацәырасит Владимир Илия-ица ицстазаара атдыхәтәантәи амшкәа ахымҭапысыз аоны шкәакәа.

Лассы даабашт Владимир Илия-ица... Лассы... Аха... Назаза дыхь-шәашәаны...

– Мап, уи ицсра хатцашьа амам.

Ленин дымцсит, уи дзыпсуам, уи цсра икәым!

Ҷымт-псымшьа хнеиуеит абахча хатцаланы, аон ду ашкәа. Рыгемир-тысзакәа икәитца игылоу ацслышкәеи амза-тцлакәеи храфрыжьуеит.

Абрака, абри адачафы ихигон ачымазаф Илия-ица ицстазаара атдыхәтәантәи амшкәа.

Днеиааиуан уи абри абахчафы. Асқам дныкәтәалон. Ааигәасигәатәи анхацәа драцәажәон. Рабду, рлакта-хаа Ленин дырбаразы иааилон ақытантәи ахәыцкәа. Уи дазхәыцуан СССР, дазхәыцуан аду-неитә революция. Абрахь иара ишкәа иазтцарацы иааилон апартией ахәынтқаррей рнапхгафцәа... Аратәи адгьыл, мафак иадамзаргы, – тоурыхуп. Хыхьтәи аетаж ахь хәхәноит. Абар, Илия-ица иуада ашә хнылагылт.

Хгәы хтазызоит.

Хаафналоит. Халапш накәшәоит илахь кәаш. Илия-ица... Ицсы там! Дымкәацо акәыба дтоуп, аиатцәеи ашәткәеи иватцаны. Изам-факәа еидшәашәалан, илакытцафы – акачыракәа. Игәы иадуп Абирак Капшь аорден.

Аусуреи акәпарей рфы фызцәас имаз уажәы ара дыхьыкфәоу ахатыртә карулра икәгылоуп. Надежда Константин-ипца, Мариа Илия-ипца.

Ашышьыхәа Илия-ица икәыба хакәшоит, хала еихмырсыгызакәа хәхәапшуа. Иара исахьа назаза ххы-хапсафы иаанхаразы.

Хналбааит. Аштәи аулицей ажәлар рыла итәуп. Ирызгәакьоу авожд бзиала хәа иархәарц иааит уи акәшамыкәша ақытакәа ркынтәи анхацәа.

Акәыба кәпшь лбааргеит амардуан ала. Инадыргылт тцака.

Икәыба ааигәара ицбабо игылоуп Ленин аус ицызуаз.

Асырхәкәа ашышьыхәа Илия-ица илахь инакәпсоит. Иакәпсоит, ихырфоит, аапынтәи ашәт шкәакәкәа реипш.

Акәыба ахфа ахартцеит. Иаашьтырхит.

Уи гәалсрыла илапш нахганы, зпатца зфачы иказ атахмада абас ихәеит:

– Хара х-Ленин... Абык иеипш дхаичахауан...

Ихы ларкәны, акәыба дашьтагыланы днеиуеит.

Асы зкәыжьыз асакара икәланы, еицрыхәхәа инеиуеит ауаа.

Ицэырҕацэырасуеит ахтарцакэа, ахылцарчкэа, ахам хылцакэа. Рацхэа – Илия-ица икэыба кацшь наргоит.

Астанция.

Инароуны, игэытшыаагоу гудок бжыла адэыҕба ацылоит адунеи-тэи апролетарцэа рвожд икэыба. Амузыка қызқызуеит.

Кыр иахзацсоу акэыба аашытыхны адэыҕба афынанахоит цацхэа Москвака.

Астанциякэа ажэлар рыдеизалан. Урт иааныркылоит адэыҕба, Илия-ица бзиала хэа иархэарц ртахуп. Атцааршэыраҕе иаацэыртц-уеит акэыба. Ауаа рыхкэа аахтуеит. Рылагырз рыла иаахыжжылоит. Итэыуеит амузыка, итэыуеит ауаа.

Абас станцияцыцхэа.

Цацхэа Павелецктэи авокзал. Москваа зегы ара иҕоуп.

Москва кацшь иалагаланы инаргоит Илия-ица икэыба. Миллионла ауаа ашытагыланы инеиуеит иара. Ашышыхэа ицоит аонкэа ирыбжысны. Аценцыр саркыакэа ирнубаалоит игэырцо ауаа рхаҕкэа, насгы урт ирхыкэкэоит алагырз цахэцахэ ацэыкэбаркэа. Москва аусуцэа цыбоит, итэуеит. Итэыуеит СССР ацажэлар.

Акэыба кэадыргылеит Аидгылакэа рыфыны аколоннатэ зал акны.

Инеихмырсыҕзакэа рвожд бзиала хэа иархэоит аусуцэеи анхациеи.

Ашта кацшь.

Даажуеит авожд.

Хьтоуп. Амцакэа еикэуп.

Шыыбжьон цшь-саатк рзы акэын.

Итэааит агудоккэа. Атэуара иалагеит асиренакэа. Иааиладыргызит автомобилкэа, агэгэа аарыхгеит абзарбзанкэа. Москва ацсы азеит. Ацсы азеит атэыла. Амавзолеи итадыргылеит бзиа ирбоз авожд, ауаатэыфса ргени дызтаз акэыба.

Абас угэы иаанагоит: «цсыхэас иҕоузеи Ленин ида?»

Иаагеит апартия атоуба бжы:

– «Тоуба аауеит афыза Ленин уҕацхэа, уара ууасиаткэа шынахагзауала».

Тоуба аауеит афыза Ленин уҕацхэа, апартия аилымшэара хала агэеипш ишахэхчэ ала».

Ари – апартия, асовет тэыла зегы икартцаз тоубан.

Апартия инанагзеит ари атоуба.

Уи Ленин имфала иааирак акынтэ даеа иааирак ах ицоит.

Апартия иагмыжкэа инанагзоит Ленин ицсы танатцы дыззыкэпоз, насгы ицстазаара даналтуаз ауасиат зызхаитаз асоциализм ргылара аус дузза.

1935 ш.

ЕНВЕР АЖЫБА

СРАЗОУП СА СЫЗХЫЛТЦШЫТРОУ РДОУХАЛА

Ажәеинраала ғыцқәа

МШЫБЗИА, АҢСТАЗААРА!

Мшыбзиа, аңстазаара! –
Ари сара соуп,
Рытәатдас унацәкыарақәа ирыбжьоукыз.
Уара хәмаршақә...
Сара сқәакәоуп, сааҥсоуп,
Исыздыруамызт иахьанзагы сзахтоукыз.

Схәаҥызыҥуа салан
Зны узхытәхәалоз ацәкәырҥа,
Срыкәитымкәа азаакәрылара, азхытра.
Ҷазны срыбжьоутцон
Храқәак еикәырҥа,
Ҷазныхгы тышак – иахьсылымшоз атытра.

Аха саннықәс ауп
Ианыздыр сышҥушәоз есымша,
Исымухуаз ааста ишеихаз уара исутоз.
Скыдҥацыҥхьаза
Ишрыцлоз сымчқәа, сылша,
Инсыжыр утахын имызшаз са сымтак.

Уажә шәкәтдас еихсыршәшәоит
Сышықәсдақәа ааизга,
Баша сықәымзаарын ари адунеи азәыхәа.
Мшыбзиа аңстазаара!
Истахуп сыгәра угар,
Мышктәи улабара ныхәоуп шыта сара сзыхәа!

ҶАЕТЦӘ ШАША ЖӘФАН ИАНКЫДУ

Шьатамырзгоуп ҳаетцә шаша жәфан гәйтбаа ианкыду,
Ашәахәацқәа анрықәҥхо ҳамфахәастақәа ҥшааны.
Март мшқәа ирфызаха зны ихыдоу, зны игәыдоу,
Аамта жьакцақәак абаҳтаху, ианҳамам еилкааны.

Шьакак арсуп зцэаарак ҳаблақэа зхьымғшыц,
Уи ашьака ҳадҳэалоуп, ҳзырхынҳэуа ҳахьцалак.
Уи ашьакоуп ҳгэамч, уатцэ гэнаҳарак ҳхьымғшырц
Иҳатцгэо, анафсгы ҳнеигэйдтцо ҳармоурц изтаххалак.

Уи ахьчара ҳалшарц хэшэызатцэык ауп ҳа ҳзы икоу,
Ҳазхылтцшьтроу рдоухамч анаҳахьча ағсырта ғшааны.
Насығуп ағсуа хатца ихатэымца ахьеикэу даныкоу,
Иаатраф икоу ахэшэгы атығ анимоу иеилкааны.

Ағстазаара хэмаргазтгы аеуреиғш иахҳэынчон,
Аха ағстазаара злаҳэмаруа ҳа ҳауп, агэра аагом.
Знызынла сатцашьыцуеит ачынча хэыч, ачынча,
Амч-лша ахьадыруа, нас ачырчырбыжыгы ахьго...

АҶЕИЗГАРА ААМҶА

Мышкы иахығаз шэымш иахырғо,
Зака утэы-ҳэатэы сыцэцеи.
Сылкатэазшэа амаца зырғоз,
Зегы срыхьзозшэа агэра сзыргеи.

Са сфараамтаз итцегь скэышзар,
Скэышзар акэын сара иахьеиғш.
Хынфажэа шықэса сынтысзар,
Еилкаазам шытатэи са сғеиғш.

Хынфажэа шықэса иртысыз,
Игэаҳэеи илшарақэеи еибарххоит.
Диеиғшуп еибгала ҳрақэак ирфысыз,
Даеа ҳрақэакгы итаххоит.

Ааи, сығсымтэуп ауаа зегь среиғшны,
Еснағ ифыцу саргы ак стахуп.
Сыблаф иааиуам ибатэу еицеиғшны,
Сгэы хзырчаша – зака утаху.

Мышкы иахырғоу акэым, итамзо,
Хьаауп исызцэырнаго анафс.
Сартэом, сарцэом нас сызхьымзо,
Ицоит ахыкэалааиғш инасафс.

Са сѣараамтаз итцегъ скѣышзар,
Ихъаазго мацхон сара иахъа.
Хынѣажѣа шықѣса сынтъысзаргъ,
Исыпъшыхѣуа рацѣоуп ѣапъхъа.

БНА ИААЗАЗ

Бна иаазаз, бнамаза здыруа,
Санрылаха избеит сышлашəхəз.
Са саазеит абыстаҥха ахыруа,
Иҕымцəарц
ахəыштааракəицкəа ахьəахəз.

Са саазеит гъамала ддырчарцаз,
Асасхэы ахьтархэхэоз есены.
Гэынамзарак инып̄шуа дымцарцаз,
Лақтахаала иахьылашаз, хасны.

Саб ишеикэаттэа акырза ихалалын,
Дашуамызт, икѡаф канаттон.
Сан усгы ахатгылара луалын,
Иагъараан дшихагылаз лыршон.

Абарт зегъ аӕсуаран, избоз,
Аӕсӕа акӕын еидырчабла изкыз.
Схӕычраамтоуп еиӕхгъы сеизызго,
Иахъагъы исныруеит уи аамта закӕыз.

Бна иаазаз, бнамаза здыруа,
Егъа маза хыртып уатцэгъы...

АҲӘАТӘЫ СЫМАНАТЦ...

Ғаҗа-җымтрак салиаазшәа сызлатәарызеи,
Иаасыкәыршан хәара згымхаша аныпшу.
Исмахацгы шыта иҗыцны исахарызеи,
Уи аамтагы мааит саагылазар сыззыпшу.

Цѣаарак ыѣан ҥыхѣакѣа сѣыкѣгѣыгуаз,
Мазак ыѣан гѣыграк ацны итѣахыз.
Сыхѣра хѣаакѣа сѣымчѣакѣа саныгѣзуаз,
Азѣ даацѣыртѣуан ахѣрашѣа зѣахѣыз.

Уи дицын измыркьатоз са схатәымца,
Мбатәыс иказ зегь ирытгәоз сара сан.
Иаха даныстахыз сынзыжьыз саб қарахьымза,
Иааиазатгьы еитах сзыхьзашазгьы рацәан.

Аха уртқәа гәалашәароуп иахьа са сзыхәа,
Ицахьоу хнырхәышьак рымоума мамзар.
Уажәшьта акызатцәык саакәымтцзакәа са сзыхәо:
Уатцәы аамталашак рзыкаларц ха ҳәар.

Имариагәышьам ахақ мөа еснагь анысра,
Аха ҳақшәарада аҗсадгьыл зыкалом ихьчаны.
Ес-шәышықәса иахуалгәышьоуп аламгәа атысра,
Ҳцеицәа иреигьу ршьацқьа нахтынтцаны.

Саауеит дгьыли жәфани рдоухамчык сацны,
Саҗсуароуп еидара хьантаны иахьагьы сызцоу.
Уи аидара сатцанатцы сара еснагь саҗсуоуп,
Адыр ртәаф, ажьиф қаза иоуп сара сызҗоу!

РАҢХҲАТӘИ АНБАН

*Раҗхьатәи сырцафы
Зулета Ҳасан-иҗха Смыр–Агрба
лгәалашәара иазкны.*

Снап хәычи акалами еидкылан илкын,
Лнапы ырпшқаны, исыхьыр хәа дшәозшәа.
Раҗхьатәи анбан са снапала ифәтәын,
Сгәы иснатон уи еидаран изгозшәа.

Ишҗа нас? Са сзыхәа раҗхьатәи шыаған,
Анбанқәа рыфрахьы еихгамызт шыафакгьы.
Макьяназ исымтцаз атетрадбгьыцгьы цқбан,
Цәахәак алхдеит, нас даеа цәахәакгьы.

Рыбжьара ибжьахдеит абар җеа цәахәак,
Иалтцит А, аҗсуа ианбанқәа рыҗсханбан.
Уи аены сгәырғьарақәа ирымамызт хәаак,
Саҗхьан салгазшәагьы збахит «Анбан».

Адырфәеынгьы ианахцеит иҗыцыз са сзы,
Анбан Н, мариала снапаҗы иаазгеит.

Еицтатәыс исыман урт афбагы шытазы,
Ихырвырза акәзаргы цъарак еизызгеит.

Уажәшты иапхьатәын рапхьатәи «сцъалытц»,
Ассир! Иалтцаап ажәакәа зегь иражәаз:
Ан! Изфит сара фышықәса аарла ианысхытц,
Ҷырхәалеипш калампынтцала сзырцаажәаз.

Уинахыс анбанқәа рфышықәа стцон,
Нас ажәакәа, ахәоукәагы еинраалан.
Ашықәсқәа хьампшзакәа еишьталан ицон,
Сбызшәа хаа кәлеит са сзы игәнаалан.

...Рапхьатәи сыртцафы, хаштрак зықәзам,
Иахьатәи сара сфымтақәа пшыс ба бырхоуп.
Анкъа иббац сакәзам, сызхаит шыта схәычзам,
Зегь акоуп акалам сыцызку еитахгы ба боуп.

ИСЗААТУЕИТ ИҶЫЦУ БЛАҚӘАК

Мраташәарта игәхьаанагеит амра,
Аеыртынчзан гәылшьаптцас ипшуп.
О, амра, хағылаша амра,
Унахәлабгар, уа уеипштцәкьа са сшыуп.

Аха издыруеит еибгала ушацәцахуа,
Ари зныкым – хыпхьазара змазам.
Аха уаанза атцх уаф деилнахуам,
Уара уда ара апстазаара стахзам.

Сара среиуазам зны азатцәра зиааиз,
Хәта-хәтала сшоуп, са срацәоуп.
Искапанзом сахънеихьоу, сахъааиз,
Схы кәнысшьом, азыхь еипш сразоуп.

Сразоуп са сызхылтцыз рдоухала,
Иразоуп истынхо цәахәакәак.
О, амра, есышьажь ушәахәала
Исзаауртуеит иҶыцу блақәак.

Урт аблақәа схоуп Ҷазә ихамлац,
Харанапшра сытаны дтцас.
Сыпсыраза уа ушкә изхамлац,
Угәхьаагара иаркарахьеит хәычтцас.

ЗЫҢСЫ РАЗОУ

Мѡа ианзалаз изымхо арбан,
Дгьыл ґатцакгы иҗсы еиқәнархоит.
Дышьтнаҗааргы ашьха уарба,
Ңамѡак ажѡан уа ихаҳәхоит.

Ихаҳәхоит уи ауарба азыҳәа,
Ашьапхыцқәа хнарқәыдаауеит.
Мѡа ианзалаз нас имшқәа ныҳәан,
Еибгала ичамаѡахә ахь дхынҳәуеит.

Нцәа дызмоу иоуп зегь ириааиуа,
Нцәа дызмоу згәаґы дтцәахны.
Шьыцреи җсымтәреи еитанаиааиуа,
Рыката зхамҗац джәагәаны.

Дызбоит уи ауаѡ сахьцалакгы,
Зызытцәра цәаматәақәа мхазо.
...О, сашьа, идыр узыкәшәалакгы,
Еибгала ушалтцуа, зыҗсы разоу...

СХЬААҚӘА РГЫГШӘЫГРА

Ибнастѡит схьаақәа ргыгшәыгра,
Сшааҗсаз рдырыц стахзам.
Ргәаҳәоит иныкәтәарц ашәыгәра,
Схатгәын ґыц, лагырзык зызтазам.

Аҗстазаарахь сеихоит са сышзахәо,
Аҗсра, мап, сазхьаауам уажәы.
Ашьтрақәлара ґыц шыта сабахәо,
Истахым урт сышрыхәыцуа сажәыр.

Иааишт нас уи аамтагы, крьбжьоума,
Ихызфаахьоу дқалахьоума адунеи.
ѡынѡықәра нызтцуа са соума,
Ңа дунеикаґ урт срықәшәап саннеи.

Аха уаанза, тынчаамтак сахәоит,
Слахьынтѡаґагы акыр инаскьахьеит.
Ңыццышәк акәадыррагы сгәаҳәоит,
Аґыжәларазы сымчқәа еиқәхахьеит.

Ибнастцоит схъаакъа ргыгшэыгра,
Ғаахэырак шыта ирмоурц уатцэы...

АХАҚӘИТРА

Изақәызеи ахақәитра? – Схы сазтцаауеит,
Сымала абырг иеипҭш афны саныфнаха.
Атакқәа еишьтала, еишьтала исзаауеит,
Абар урт атакқәа, сызмоу сеикәырха:

«Иухамштын ухәычрашықәсқәа, иреигъаз, ицаз,
Уаб иашта, игәара, икәасқәа узаазаз,
Уан лыблақәа, лгәыраз, иухамштуа инхаз
Уаб иажәа мѳақәтцагақәа ихәаз, иразаз.

Еикәырха умѳахәастақәа узнысны уаауа,
Цыца икәара ухамштын, аҭсызкра узыртцаз,
Уқәлацәа, уфызцәа урышьтал уҭшаауа,
Зны шәааицәыхкәазаргы, амызра шәлахынцаз.

Еикәырха уғарашықәсқәа узмаз ушьтҭааны,
Раҭхьатәи абзиабара, уҭеипҭеиуа узмаз.
Раҭхьатәи анасыпҭ – зегъы-зегъ ҭкааны,
Дасу ртыҭағ иргыла, мацәазк итағазаз.

Абри ауп ахақәитра, уаныкам ухыпҭшны,
Убызшәала ахьхәхәа уанцәажәо уфны.
Маакырада узхалаз хәыкахьтә улапҭшны
Иухугахьоу ушықәсқәа анубо еизганы.

Урт уциит ианармза, атцааршә анағыз,
Ажьырныхәа ауха, ианныхәоз жәларык.
Шьанадыргатцас ахааназ уцәеижьы ианыз,
Еизгашьа рымам ианадшәа урт знык».

САРА СМАЛ

Сзеигзоз сымшқәа смеигзазеит,
Инасыпҭраа ицоит еишьтал.
Зны сгәы иснатон: исылгазеит,
Аха ирцәызгаз – имачым смал.

Сара смал – сшәәхәоит гәыртәыла,
Сытцәәншьап арсуп икацаза.
Сара смал – сынхоит Аһсынтәыла,
Геи шьхатәылеи аеырхыгза.

Сара смал – Аһсны ахақәитра,
Хара хфырхацәа рыхьз-рыһша.
Зәыр ибахьоума ихьиткәитра,
Аһсуа гәеицамк, игәгәоуп илша.

Нас дзоухьада, ишәхәа, са сыда,
Жәларык хәһсәыхәы Владислав.
Изеикәхозма ххәынтқарра хыда,
Дырәегьых – ахшыәтра Владислав.

Аа, абартқәа, сара смалқәа,
Ишьтызхуа ғба ыказам, иаһтцам.
Сыһсы рыцуп ауаа қалалқәа,
Урт рымшра зхьымсыц суск қатцам.

Сара смалқәа ныхшьа змам роуп,
Рырхашьагь – шьхеибаркыра арбгап.
Ға мрак иеипһшымгы са сымроуп,
Зны исәалахьоу алағырзқәа зырбо.

ЕСНАГЬ СЫЗЫПШУ АБЗАРОУП

Ашәәцхәәә умәахытцыр стахым са сыәныка,
Аһсра акәым, абзара азбахә ансахауа,
Пхарроуп исныруа ихьтазаргы адәныка,
Исаҳалар стахуп сыжәлар хылтц-һылтцла ишызхауа.

Исаҳалар стахуп ихьрқьацәам ханацәа рыччабжь,
Хабәцәа рлақтахаа збаларцгы стахуп.
Шәытарак анымзар стахуп хамшқәа рымчыбжь,
Лымкаачыск ахаангы са сзыхәа имыцхәуп.

Имыцхәуп амалыжә цьоукы рыбақәа хызкуа,
Аразра, ақыара – абарт роуп сара смал.
Сиәызоуп, дысәызоуп ауафратцәкьа зеазызкуа,
Сара соуп уи инысымәәә әәбатәи абарбал.

Лырак еицахшоит, нас, ачартггы еицхзеиҥшуп,
Еидарас ихакәлоггы мѳабжара инхазом.
Хѳыжбжы мыргакәа ацароуп хара иахҥеиҥшу,
Егъа мѳацәгъа харнысырггы аихажәеиҥш ххазом.

Ашәацхәаѳ умѳахытцыр стахым са сыѳныка,
Ачарахәаѳ уоуп сара еснагъ сыззыҥшу.
Аҥкацахәа укамчышьтабжъ сдәылнагар адәныка,
Уи амш сара сзыхәа иреиҥззоу мшуп.

БАРЕИ САРЕИ

З.Т.

Бареи сареи иахъа ҳаинасыҥхан ҳаицуп,
Хѳарашықәсқәа наххыҥраа ианца ашьтахъ.
Блахынтдамѳеи слахынтдамѳеи еиҥшуп,
Зака ҥышәара мѳахытци ҳа хаштахъ.

Иацтәи азы ҳакам иахъа ҳа хашшыртә,
Иацтәи са сытѳәаншьап иадацхеит.
Аамтақәак са срышьтамызт, слаҥшыртә,
Исатәашъаз сызхон, сарггы саццеит.

Аха ишыстахыз икамлеит слахынтца,
Сыззыҥшзамыз акырзақәа срықәшәеит.
Хәымпалтдас хыц лашәк зны сантца
Саршәит, ҥынгылакггы смықәшәеит.

Ахауа салан, адггыл сықәын даеазны,
Сызрыжәхон, сығәгәахон нас ашьантцеиҥш.
Ирацәаѳымхеит сыла ихыҥшылоз иразны,
Исыцәхьатцызггы сырмыцхаит алагәамтцеиҥш.

Бареи сареи иахъа ҳаинасыҥхан ҳаицуп,
Акггы хышәам, акггы заазам аиашаз.
Лажынтцала – ҳаицизшәа хѳыцъагъ ҳаиҥшуп,
Иаххаагахъоу аҥхыццәгъеиҥш ибашаз.

МШИ ТҶХИ АНЕИЛАЗҶОЗ

Мши тҶхи анеилазҶоз сгылан сырзыпҶшуа,
СыгагагҶы аҶарзхҶан, исмоурц сназхҶыпҶшуа.
Аха аетҶгә гҶартак жҶфан атҶаҶ ипҶсаҶҶыны
Икыдын, апҶстазаара шнымтҶгәо агҶра сырҶганы.

ЕилазҶон мши тҶхи еитҶ сыблаҶ уахагҶы,
СныҶҶаиан пҶсшҶарак схы иастарц еитҶагҶы.
СцҶеижҶы аапҶсазаргҶы иаапҶсамызт сыпҶсы,
Ишандаз хҶа игҶаҶуан, ишандаз хҶа лассы.

АмшқҶа сыцҶмачуп, арахҶ атҶхқҶа ауцҶахеит,
Ари адунеиаҶ сзызгҶаҶуаз, сызхҶымзоз рацҶахеит.
СҶараамтҶаз зегҶы-зегҶ срыхҶзашазшҶа збон,
ҶынҶықҶара ныстҶрашҶа схы агҶра асыргон.

ИабаҶоу сҶарашықҶсқҶа, стҶымтҶагҶы убас,
Схы иасырхҶартҶеипҶш аамтҶагҶы смоут уаҶтҶас.
ЕснагҶ сныҶҶашҶа аастҶа схыпҶхыпҶрақҶа еихҶан,
Аха аатҶгыларак цҶара исымтҶазо сназцоз доухҶан.

СдоухҶаи сареи хҶшеицыз абранзҶагҶы хҶааит,
СзышҶтҶаз мацҶ акҶзаргҶы апҶҶеыхҶақҶа сыпҶшааит .
ШҶтҶа саб иаштҶахҶ мыччыдак исыхо сагоит,
СытҶҶьартаҶ сынтҶҶамтҶагҶы сшапҶыло снарбоит...

СЫМШҚҶА ИРЕИҶҶЫЗ...

СымшқҶа иреиҶҶыз хҶа слапҶшыртҶ,
ЕилыршҶшҶа, еитцыршҶшҶа сахысыртҶ
Имариамызт, иахҶа рымҶа скыртҶ,
АмчҶы сызтҶада еитҶ сынрысыртҶ.

Зны ицҶбаран, ихаан Ҷазны,
Еихаз-еитҶаз рдыршҶа сымам.
РгҶатҶа стҶархҶхҶон зны иразны,
ДаҶазных – еитҶахҶашҶа амам.

Ари пҶстазааран, тҶаны,
Азы шыцҶгәу зҶыр ибахҶоума.
АтҶатҶахҶқҶа реипҶш зегҶ тҶаны,
МгҶарта итҶытҶхҶоу дҶкалахҶоума.

Саргы суафьтәисаны сшан,
Слахьынтәамҕа шыаҕак сзанымтџуа.
Дтас исытақәаз рацәан,
Аандақәак ыкан са сызхымтџуаз.

Жәйтәи ҕатәи зны еипҕшьтәын,
Урт рыбжьара лыпҕшаахк ргылан.
Икәадаз рахәыцқәакгы рххатәын,
Имҕа ныхәатәын мҕа ианылаз.

Еилкаашыа шрымам агәра згеит,
Инахыпҕраа ицахыоу са сымшқәа.
Иахыагы мышныкәак са сҕазеит,
Уигы ниас ицоит ихьампҕшкәа...

АРИ СА ИСЫЦСТАЗААРОУП

Сыжәбаанза истахуп сыбжы шәахаларц,
Игәыпҕтәаган акәымкәа – игәыжжыаган.
Шәбахчаҕы еснаггы ашәыртцлақәа шәтларц,
Икаларц шәымҕахәастақәа реипҕшьырта шыхацаган.

Сара дтәа чыдак сытан сааимышьтзеит хазшаз,
Са сишеит ауаатәыҕса зеггы-зегь шәишишоз.
Аха сакәхеит сызхылтџыз рыпҕсыраза зхыршаз,
Уи рапҕхәатәи ззаахран, уи акәын иагьрылшоз.

Мац-мац Анцәа иашыапкыртахь амҕа сдырбон,
Уи амҕа хымҕахәастахеит анаҕс сара сзыхәа.
Апҕсуара акынтәи исхылапҕшуа Апҕсуарахь сааргон,
Ирацәамызт ахааназ рхазыхәа урт зыхәоз.

Амал рацәа иашытамызт, амач рыздырхон,
Раарыхра, рпҕыла зегь уаарамызт, мыхәҕалыхын.
Ххыруа чуанеикәатцәа ачхәар хылпҕа канатцон,
Убриакара быстаҕахра тытцхьан, хымцала изрыжәын.

Сиит сара, сызхаит, абри афыза аҕнатаҕы,
Рхәы иатәхәан акрахьырфоз таацәала еидтәала.
Хзыргарак, ма шыыцрак татцәахым сгәаҕы,
Са сыпҕстазаара мҕақәтцоуп аханатәгы абшьтрала.

АЖӘҢАН ГӘХЬААЗҒОИТ

Дгьыл иазымкыз сиеипшха ажәан гәхьаазғоит,
Аха уахь ахаларазы сцәеижьы шазам.
Сылшарақәа ахьмачу уажә акала ихьаазғоит,
Ғамҗак ажәҗан ағыхәара – уаха стахзам.

Истахзам сара иеихачаҗа игылоу ара аханқәа,
Ртызқәа реипш еиқәыхьшәашәа аҗстазаара ахьыҗоноу.
Исызхоит сара дәхәыпшк ағы итатоу ашьацқәа,
Уархалуп уи са сзыхәа, издыруеит изыпшоу.

Издыруеит сара аҗсуадгьыл агьамахаа закәытцәкьоу,
Са исыцшаз аҗатамата срыцны иахьсызхаз.
Араҗатәи ашәтқәа хбаларгы ишәтқәатцәкьоуп,
Урт рыбақәа ирхытцзом аблақәа ишанхаз.

Абарт зегьы рныжьра акырза ихьантазаргы,
Сгәы сыхоит жәҗанахь, иахьсзымдыруа цьара.
Уаҗа аҗсыразаразы исхызгаша рацәазаргы,
Тынч цьара тәамҗахәк схы исзәтом сара.

Икарахаз сцәеижьы аанхап нас иахьатыпш,
Мышкызны жәҗанахь сыпсы ахы анархалак.
Аха уаанза?.. Сзырцакуа сыздыруам, ианакәу,
Хазшаз иоуп издыруа... Саамта анынцәалак...

СХЫНХӘЫХУЕИТ СҒЫЦЗА ҒАПХЬА

Амшқәа еипшышын атцқәа сырқәалеит,
Атцқәа еипшышын амшқәа сыцәеит.
Аҗстазаара бнаршәыран сылахан сқәалеит,
Амгышқәа аасыцрыхо даара сжьы сцеит.

Ас еипш уажә сымала сакәны сауҗаху,
Аха дасу игрыхо закәытцәкьоу здыруа иара иоуп.
Зны-зынла схы сазтаалоит:
Иахьныкәатәымз сныкәаху,
Схы нызтаскра шәшьырақәак анспымло рацәоуп.

Ихәуеит нахьхьи арха, рахә гәартәк еицылан,
Аеьуахьад урт ирылтны еикәагылоуп хазы.
Ғадақәакгы рхы иеигәыргьо ихәуеит ирыбжәагылан,
Адәы зегьы ирзеипшуп, ашьацгы зегьы рзы.

Миши тдхи еигһызшыло нас сќбалар Һхашьароума,
Ианаамтоу сзыҺшаашагы дсымоуп сара иахьа.
СтыҺ ныжны атаћэартахь сцаргы игэырџоума,
Схылтц-Һылтц срыцны схынхэыхуеит сфыцза џапһхьа.

Азэ дшэахэоит, азэ дцэагэоит, азэ длатцоит,
Еидхэалоуп ари агҭстазаара арахэыцкэа.
Азэ иаамтэ аарџароуп, џазэ дгҭацоит,
Азэ гҭшаашьа имам шыта ицэызкэа.

Ускан агэыргъа гъама чыдак ахан,
Аӏсрагы лагырызтэӏкан изкэабоз.
Анхафыцкъа иахъеиӏш изгыламызт ахан,
Инхамфа акэын еснагъ ламысла иеырбоз.

Апсуара анырхэоз аамтагы са сахъзеит,
Ипхашъароуп, итасым – сыцын сахъцалакгы.
Иахъа исыцэтэымыз аамтак ғыцк стазеит,
Сылахъ шейкәу аарныруеит сызбалакгы.

115

СХЫ САҚӘИҢЫН АХАНАТӘҒЫ

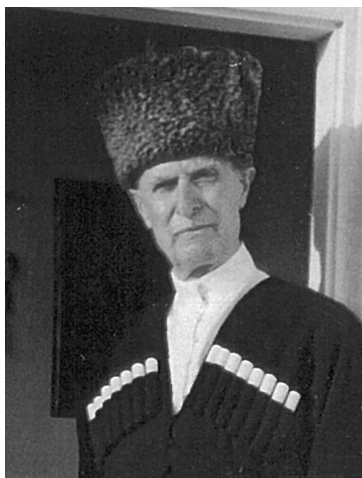
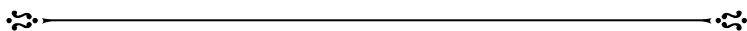
Мтәыжәфак итәһаз атыз еиҗш схы хьчаны,
Адунеи сақәлахарц нас хықәкыс икатданы,
Ари аҗстазаара сара салам сыгхьантәал,
Схы сақәитуп, уи иреигьу ауп сара смал.

Азәы сигәаҗһап хәа ла гәыбзыгтас сызқәқьом,
Сышҗеимбари хәа сасны иматцгы сызуам.
Иматц зует ахәычы җшқа мшызха дызхарц,
Рыматц зует сани саби ргәы кастарц.

Аматц зует сыҗсадгьыл, зыкәа сташәаз,
Иматц зует Анцәа дузза – зегь хазшаз.
Саҗсуара ицәаматәаны еснагь сара исшәуп,
Хашьак ақәзам, даҕа цәаматәак мыцхәуп.

Ааи, знапы ахы аҗсоз Ажьи сара сиҗоуп,
Аиха зырызжәуаз, ацәматәа еизызгоз уи иоуп.
Ес-ааҗныла адгьыл җсылақәа цәағәаны,
Аҕа аазрыхуа, ауафы иҗстазааразы ишаны.

Акрахәоума: диит, адәы дықәын, нас дыҗсит,
Дыкан, дыказам, ихыҗша матцәык амартасит.
Ажәа зытнымхаз ма бахчак аазаны итынхар,
Фнык иргылар, издыруада ихәыштаара еиқәхар...

ОМАР БЕИГЭАА ИРҒИАРАТЭ ТЫНХА

Хықәкыла аҕсуа тарауаф, арккафы, атоурыхтцааф, аетнограф, абызшәадырфы, ашәкәыффы, анцъныр, апатриот ду Омар Байрам-ипҕа Беигэаа (1901–2001) итынха алацәажәарахь хайасаанза, фбака ажәа хәазар ахәтоуп ахәаанхытцтәи аҕсуааи урт шыала-далагы, тоурыхтә лахынцталагы ирзааигәоу адыгааи (ачерқьесцәеи) ртоурых азы. Иара Омаргы дызхаанызгы рацәоуп.

Аҕсуааи адыгааи рхатарнакцәа Амшын еикәеи Адгылбжьаратә мшыни ирҕыкәу ажәытә тәылақәа (зны Рим, нас Византиеи Тырқә-тәылеи рнапатцака иказ) рахь, еиуеипшым амзызқәа ирыхкьаны, икәнагало иалагеижътеи акраатцуан. Ари атоурых алагоит заатәи абжьарашәышықәсақәа раан, Аҕсны Римтәи Византиатәи аимпериақәа рылапш ианытцашәа инаркны. Ари аамтазы, ампытцахаларатә еибашьрақәа рнафс, иҕеиауа иалагеит ускантәи «ацивилизация» Кавказка икәнагалаз, агәымхарақәа зегы иреицәаз, ауаа рытира-раахәара. Ихыртцәаган ашьхарыуаа рыфнутцка атып змаз аиҕагыларакәагы, ақәыларакәагы. Иара ус, зхатә усқәа рызбаразы, ускан «адунеи ахтнықалакь» хәа ипхьааз Константинополька ицоз аҕсуаа (аҕсилаа, абазгаа уб. егь.) мацфымызт. Абарт амзызқәа ирыхкьаны Византиака инанагаз абазгаа рацәан.

Агенуезцәеи атырқәцәеи рхаан ауаа ткәаны ахәаанхытцка ргара, рытира-раахәара римехак иахагы аеартбааит, урт аҕсуа-адыга жәларқәа фнутцкала итцызшәауа, икәызхуа ракәны икалеит.

Ахақәитра зхы ақәызтцоз аҕсуа-адыга жәларқәа ртоурых аҕы зегь реиҕа ихыртцәагахеит Кавказтәи аибашьра аамта, XIX ашәышықәса, еихаразак 1864–1866, настгы 1877–1878 шықәсқәа. Урыстәылатәи

Тыркэтэылатэи аимпериақәа ирыбжыхаз ашыхаруаа шә-нызқьыла рыҥсадгьыл иахган; итацэит Алада-Мраҭашәаратэи Кавказ Азовтэи амшын инаркны Егрынза. Ахтәацәа нанагеит Тыркэтэыла анапатқәа иҕаз Балканти атәылақәа рахь, иара Тыркэтэыла ахата ашқа. Амҕан интәаз рацәафхеит, иахьнанагазгьы зықьыла атахара иаҕын амлеи, ахьтеи, ачымазарақәеи ирыхьканы. Аха ашыхарыуаа ррыцхара уа инымтәеит, иахьнеизгьы изныкымкәа ахтәарақәа ирықәшәеит — Балканынтә Тыркэтэыла агәахьы, Тыркэтэылантә Мрагылара Ааигәа атәылақәеи Адгьылбжыхалатэи амшын иаҕықәу ахәынтқаррақәеи (Шьамтәыла, Иордания, Бырзентәыла уб. егь.) рахь; ашьтахьы ҥытқок арт атәылақәа ныжьны Европеи Америкеи рышқа ицеит. Имацқоымызт Кавказқа ихынхәырц зтахыз, аха уи залшомызт, избанзар дара рзы Урыстәылатэи аимпериа ашәқәа ытцарбақа иаркын; Асовет Еидгыла аамтазгьы ари азтәара збашьак маиуит.

Атырқәа султани уи ишьтахь ицәыртцыз аихабыра ҕыци атәыла иқәынхо зегьы тыркәцәоуп хәа ирыҥхьазон, амилат мацқәа амилаттә школка раартра, рхатәы бызшәала атцара ртцартә азин рымамызт; уимоу, рхатәы жәлақәа ашәкәы ртафра қаломызт, ус иааиуеит иахьанзагьы.

XX ашәышықәса актэи азбжазы Тыркэтэылан ахатәы бызшәа, амилаттә культура реикәырхареи рырҕиареи рзы атагылазаашьақәа шыманшәаламызгьы, ицәыртцуан Аҥсуара ахьчара иазыхатцхатцоз азәык-ҕыцьяк атцара дуқәа змаз аҥсуа интеллигентцәа. Убарт дреиуан Мыстафа Бытәбагьы (1860–1946). Уи Парижтэи Анкаратэи ауниверситетқәа дрылгахьан, аҥсшәа анафс, ибзианы идыруан атырқәа, афранцуз, анемец бызшәақәа. М. Бытәба ибзиатцәкьаны еиликаауан «атәым жәған атқа» ажәлар рхеикәырхаразы хатәы бызшәала атцаратцара акырза шатцанакуаз. Иара 1919 шықәсазы Стампыл итижбит алатин шыатала иҕатцаз аҥсуа-черкьес алфавит («Черкес елыфбе /анбан/ аҥсышәала»); Тыркэтэылан раҥхьазакәны иааиртит аҥсуа школ, аха аамзы рышьтахь, атырқәа еихабыра рыкәтцарала, уи аркын. 1920 шықәса аҥхын антәамтазы М. Бытәба И. Беркоки, А. Микери убас егьыртгьы ицны дықан Аҥсни Нхытц Кавкази. Ускан уи аҥсышәала Д. И. Гәлиа итижьюаз агазет «Аҥсны» аниба, игәырғьара хәаак амамызт: «шьта агәра згоит Аҥсни аҥсуааи шымызуа азы» ихәеит иара.

М. Бытәба иаҥхьагьы XIX ашәышықәса антәамтазы аҥсуа алфавитк еикәиршәахьан Шьрын Чқалаҥуа. Уи ишьтахь, 1910-тәи ашықәсқәа рзы атырқәа ар аинрал аҥсшәа здыруаз ашаҥсыҕ Рашьыт-ҥашьеи иҥшәмаҥхәыс Чанҥха Хасыбеи 15 шықәса зхытцуаз Омар Беигәаа далархәны, иаҥыртцеит даеа алфавитк, араб нбанқәа рышьатала. Хасыба ускан Омар диртцафын, раҥхьаза аҥсышәала афрей аҥхьареи изыртцаз лакәын. Рашьыт, Омар иажәақәа рыла иухәозар, «Аҥжааимбар (Аҥсылман Ауыбла) Хазрети Мухаммед

иыиыра ашықас тымтақаа рааны иргызны иызыпхьао аргызхэамта аңсышэа ахы... иеитеигеит... Аңсшэахь иеитеигаз иаңсышэа иа- гызгьы ыкан. Иеитеигазгьы акьыпхь аархамызт...». (Беигэаа Омар: «Сара саңсыуарала ауп сыңсабара злахаау». Автобиографиятэ очерк. /Беигэаа Омар иңстазаареи ирҕиаратэ мҕеи рзы диацэа- жэеит Папаңха Махинур/. Ад. 17–18. Аматериал шытоуп Д. И. Гэлиа ихьз зху Аңсуатцааратэ институт адиалектологиатэ лабораториа аҕны. Абринахыс О. Беигэаа инапшымтаны иаахго атэкстқаа зегьы /ажэеинраалақаагьы налатцаны/ иара ишифуазтэҕьа иахарбоит). Ала- да Омар ихэоит Рашьыт иеитагамтақаа ширееиуаз, аха уи Рашьыт ишигэампхаз. Иара ихатагьы амсылман текстқаакгьы еитеигеит, урт руак — «Серенцэам» захьзыз — М. Бытэба дапхьан, игэапхейт; уи игэеитеит аңхьаҕа акыр зылшараны иҕаз, Аңсуара зырызга- шаз атҕеи дышгылаз. Иара убасканууп Мыстафа иаңсуа нбан Омар ианизааишьтызгьы; уинахысгьы Омар уи иҕынтэ иоуаз ашәкәкәа мацмызт. Абраҕа ихэатэуп, О. Беигэаа дшычкэынзас инаркны ишеи- зигоз Кавкази аңсуааи ирызку ашәкәкәа, икьыпхьым аусумтақаа рықәтыхкәа уб. егь. 1978 шықәса нанхэамзасы Руслан Гэажэба изааишьтыз ашәкәаҕы ифуан: «Аңсыуаа ртаарых иаша макьана хара иызшыша иахзымшыцтеи, атэымуаа мау. Аңсыуааи агьырт Кафкасиааи ртэык анны тырқәшэала итытхьоу загьы сара исымоуп, уырт сара сеиха иызмау Тырқәтэыла азэы дыкам; тэым бызшәақәа рыла итытхьоугьы кыр сымауп. Тырқәшэала ифуу аха иызтымтцыз анап ыра тынхақаагьы рыхшаалақаа сымауп». (Д. И. Гэлиа ихьз зху Аңсуатцааратэ институт адиалектологиатэ лабораториа архив). Уи агэраганы дыкан иаңсыуаамыз аңсуаа ртоурых шизымьфуаз.

Омар рапхьатэи афыра (анбан) ихы иаирхэон 1928 шықәсанза, атырқәа ыра алатин графикахь ииаргаанза. Нас иара алатин ыра ихы иархэаны алфавитҕыц ҕаитҕеит, уи акэын ихы иаирхэозгьы. Дышнеи- шнеиуаз Аңсны рхы иадырхэоз, аурыс графика шыатас измаз ан- бангьы итҕеит.

XX шэышықәса аҕеишамта инаркны Тырқәтэылан аполити- катэ тагылазаашьа акыр еиҕхейт; ашьхарыуаа кавказтэи акульту- ратэ хейдкылақаа мачымкәа еиҕыркаауа иалаҕеит, напы адыркит (тырқәшэала акэзаргьы) агазетқәеи, ажурналқәеи, еиуеипхьым ашәкәкәеи ртыжра.

Егьа ус иҕазаргьы, зыңсадгьыл иакэыгоу ажэлар аңхьаҕа атэым милат ирыламзыр аузом. Уи акэым, зыңсадгьыл аҕы инхогьы дара рхарала рбызшэеи, рмилаттэ культурей, рапсуареи рцэызыр ауеит; уи азтцаара изныкымкәа иалацэажэахьейт хауаажэлар рхатарнакцәа азэыршы. Абарт зегьы гәнигон О. Беигэаа иңсы ахьынзатаз, абасгьы ихэон иара: «...Аңсыуара ашьақәырхаразы иыкататэыу рапхьа иыгылау ауыс цыара рееизгара ауп. Жэларык рееизганы реикэатэа- ра тэым тэыланк аҕы иакэыитхаом. Уи атэымтэылан зхатэыу

ажелар дыу ирадразом...». (Бейгэа Омар: «Сара саҥсыуарала ауп сыҥсабара злахаау». Автобиографиятэ очерк... Ад. 82). Ажэакала, аҥсуаа рхейкэырхара ахьалшо рыҥсадгьыл аҥны мацара ауп. Ама-ла, Омар Аҥсныҥа иааишьтуаз ишэкэкэа рҥны изныкымкэа игэы иаланы дазаатгылон даеа зтцааракгы — Аҥсны аҥсшэа аҥсыехара. Иаххэап, 1988 шыкэса ҥхынчкэынмзазы Игор Марыхэба (Мархолия) изааишьтыз ашэкэаеы ифуан: «Сара 89 шыкэса срыкэуп, саҥсышэа-гыы хдыгажэцэа Аҥсынынтэ иааргаз аҥсышэа цкыа ауп. Урт даеа бызшэакгы рыздыруамызт... Аҥсынытэи... апоетцэа ражэеинра-алакэа рёы раҥсышэа бзиауп. Атцаратэ (анаукатэ) фымтакэа рёы заҥсышэа бзиау мацзоуп, 50–60 шыкэса раҥхыа шэаҥсышэа иаха игэгэан, шэаҥсышэа ицаҥхыезе иагхаоит, итаҥсахаоит. Ари гёкажы-гауп». (Омар Бигэаа Аҥсныҥа иааишьтыз игҥстынхатэ шэйкэкэа /XX ашэышыкэса 70–80-тэи ашыкэсқэа рзы/. Еикэиршэеит, аҥхыажэа ифит И. Р. Марыхэба. Акэа, 2006. Ад. 26). Анафс, уи иазгэеитоит ахэаанырцэтэи аҥсуаа раҥсшэа аҥагылазаашыагы: «Хара араа-гыы хаҥсышэа ицаҥхыезе иагхаоит, аха аҥсышэа школгыы хамам, ихаургыы аҥсышэа ртцафы (аҥсышэа граммер здыруа) аеар ыҥам. Ус анакэха, аҥсышэа айкэырхара Аҥсынаа ишэуалуп». (Иара уаҥа. Ад. 27). Омар иаҥсшэеи Д. И. Гэлиа итижыуаз раҥхыатэи аҥсуа газет «Аҥсны» ианыз астатиақэеи, ажэабжықэеи, ажэеинраалақэеи рбы-зшэеи еиёурҥшыр, игэоутоит урт акыр ишеизааигэоу. Аха Аҥсны амилаттэ сахьаркыратэ литература фиауан, Тырқэтэылан, Омар иеипҥш иҥаз азэык-фыцыак ракэымзар, хатэы бызшэала алитера-туратэ фымтакэа аҥызтцоз аламала дуҥыломызт; уаҥа зынзагыы иҥамызт есымша аус зуаз аҥсуа школкаагы. Убарт ирыбзоуразаргыы калап Тырқэтэылантэи аҥсуаа рыфнутцка аҥсшэа ажэытэ чыдарақэа реикэхара. Афыратэ литература аеиара амфэы ишыақэгылоит алитературатэ бызшэа, уи ажелар рбызшэа анырра амамтар калом. Иара алитературатэ бызшэагы адуinei аҥны имфатгысуа аттцаара-дырра-техникатэ прогресс, ауафышэа (О. Бейгэа «ацивизация» ацымхэрас ихы иаирхэо ажэа) аеиара рнырра иацэыхычам. Абри аҥагылазаашыафы XX ашэышыкэсазы аҥсуа бызшэа иаланагало атэым ажэакэа рхыҥхызара рацэахо иалагеит, абызшэа ахаёра рыҥсахуа аҥынза. Уи ашэартэ иахыагы инхейт. Аха аҥсуа бызшэа атоурыхтэ ҥышэа ду амоуп, атэым ажэакэа реихаракгы арсаратэ икоуп. Цоуп, егырт абызшэакэа жэпакы ирыдыркылахыоу жэлارب-жыаратэи ажэакэак (иаххэап, абызшэаттцаараёы, афольклорттцаа-раёы, атоурыхттцаараёы убас егыртгыы рҥны иуҥыло) реитагара уадафуп. Абызшэа ацкыара айкэырхара раҥхыазагыы инаргыланы изхыпҥшу ашэкэыффеи, атцареи, аазареи знапы рылакуи, еиуеи-пҥшым ахэынтқарратэ усзуфцэеи роуп. Аҥсуа бызшэа жэашықэ-сала итызтцауаз О. Бейгэуаа агэра ганы дыҥан уи ижэйтэзатэиу абызшэакэа ишрейуоу, ажэаргыы шбеиоу; уи иазкуп 1994 шыкэсазы

Стампыл итытцыз иусумта ду «Abhazca İlk Dil mi?» («Аҧсуа бызшәа — ишьаҭоуама?»).

Абызшәа азтҭаарақәа рҕны мацара даанымгылеит О. Беигәаа; иара еиликаауан абызшәа ишамadou, ишатцатцәаху аҧсуаа ажәытәзатәи ртоурыхи рмифологиеи. Урт рытцараагы иазикит Стампыл тырқәшәала итыжьыз иусумтақәа ҕшьба: «Abhaz Tarihinin İskeleti» («Аҧсуаа ртоурых аиҕартәышьа»; 1971), «Abhaz Mitolojisi — Anaç mı?» («Аҧсуа мифология ижәытәзатәиума?»; 1971), «Hazret-i İbrahim’le Awubla ve Kafkaslılar» («Хазрети [Аҭааимбар ду] Ибраһими Аублаи кавказааи»; 1975) «Kafkas Kaynaklarına Göre İlk Yaratılışlar — İlk İnsanlık — Kafkas Gerçekleri» ԯ-томкны («Заатәи аҭафытәыҭсатә цивилизация [аҭафышәа] ашьақәгылар аизку Кавказтәи ахытцхыртәқәа»; 1985–1986), «Kafkas. Aah’ları» («Кавказтәи анхарта»; 1992). Аҭбатәи ахҭатәи аусумтақәа Омар ихатә аҧсшәахь еитеигеит (аҧсышәала урт рыхьзқәа абас еитеигеит: «Аҧсуа митология еихылтыртаума? /Ғиартаума, ҕиартазма?/», «Хазрети Ибраһими Аублаи Кавкасиааи»); уи аус аҕны дицхраауан Махинур Папаҭха. Арт аусумтақәа рҕы атцарауаҭ ихы иаирхәеит амифологиатәи, афольклортәи, аетнографиатәи, абызшәатәи материалқәеи атоурыхтә хытцхыртәқәеи рацәазаны, урт рыхәтәк хаҧсуатццараҕы атыпҭ рымамызт. М. Папаҭха ишазгәалто ала, О. Беигәаа ахытцхыртәқәа зегьы ирыликаауан хҭа. «Иара убас ихәауан: “Адунеи аҕы амц зымхәауа хы-хытцхыртәк ыҕоуп: 1. Абызшәа иунаҭо адыррақәа. 2. Ажәлар рҕаҭыцтә хәамтақәа. 3. Археология иыунаҭо аматериалқәа. Арт ианакәызаалак атцабьргқәа аазырыпҭшыуа иыхтәы матәахәыуп. Иызбанзар, афымтақәа дасыу иара иышыиҭахыу иыҕыр калоит. Еиҳарак, атоурых иазку афымтақәа ажәларқәа руысахь иышааиуаз акәын ишырыҕуаз. Хәынтқаррак иаҕа дыирехәаны азәы ихәомызт. Азәы зыпҭсы зықәыитцао адын даҕазәы даҕагыланы деибашьуан. Жәларык рлеишәа, рықбаз даҕа жәларык иыргәаҭхомызт. Уыскан уырт иырызкыны иызыҕуазгьы обиективла иырызыуамызт. Уыи амш ала арт иырейпҭшыу афымтақәа хытцхыртоуп хәа сара сыхы иасырхәомызт... Аха абызшәа амц ахәомызт. Уыи абызшәа иахәо акы ажәлар рыкультура иалазар ахьызгьы аман, мамзар уыи ахьыз даҕа бызшәак аҕынтә иаауан... Ажәлар рыҕаҭыцтә хәамтақәагьы уысоуп. Уырт ажәлар рыцивилизация, рыфилософия, рысоциалтә тагылазаашьа иышыказтцәкьа иаанарыпҭшыуан. Уырт рыдунеи хәаҭшышьа иыбзыиа иыцәҕьа-иышаказ еипҭштцәкьа иаанарыпҭшыуеит... Археология акәзар, хымҭада зегьы иеицырдыруа адыррақәа аанарыпҭшыуеит...”». (Папаҭха Махинур /Түна/. 35 шықәса Беигәаа Омар иаанда. Агәалашәарақәеи агәаанагарақәеи // Алашара. 2012. № 5. Ад. 108).

О. Беигәаа итцтаамтақәа рҕы иара ишьақәиргәгәо игәаанагара хадақәа иааркьаҕ-ааркьаҕыны абас ихәаакәутцар калоит:

– Кавказ иашьагэыту ажэларқәа (аҥсуаа, азахәкәа) ажэытэзатәи аҕа-
фытәыфсатә цивилизация ашьақәгыларә ахытхыртәфы игылан; ари
ацивилизация Кавказ иадхәалоуп; раҥхьазатәи аҕафы Аҥсноуп дуаф-
ныдахьыкалаз, дахьџиас, нас аҥсуаа ариадгьылианамк, рыхәтакеихеит
Месопотамиеи, Шьамтәылеи, Азия Маҷи, Азия Дуи, Абисиниеи
(Җабашьтәыла) убас егьырт адгьылқәеи рышқа; хаттаа реихарак аҥ-
суаа ирыцкарын; ажэытэзатәи Колхида — ҥсыуатәылан; иаҥсыуаан
аколхцәеи, гениохааи убас егьырт ажэларшытрақәа жәпаки;

– бызшәалеи хылтцшьтралеи аҥсуаа ирзааигәоуп адыгаа; аубых-
цәа ракәзар, урт аҥсуа-азахә жәларын, дара аханатә иаҥсыуаан, аха
нас рбызшәа азахәшәа гәғәала анырра анаҭеит;

– аҥсуаа бызшәа адунеиаҭ ицәыртцыз раҥхьазатәи абызшәақәа
ируакуп; аҥсуаа ажэытэзатәи афыра змаз жәларуп (ари ахшыфцак
О. Беигәаа, зусумтақәа акыр идыруаз Петербугтәи атцарауаф, абы-
зшәадырфы Г. Ф. Турчанинов игәаанагара иазааигәоуп); аҥсуаа бы-
зшәақынтә егьырт абызшәақәа ирыланагалеит 2500 инареиханы
ажәақәа; Кавкази егьырт атәылақәеи ркны иуҥыло атыҥхьызқәа
(атопонимика) жәпакы аҥсшәоуп изыдхәалоу; Җазрет Ибраһим
ибызшәа Кавказ бызшәан;

– ажэытәза гәғәала иҭианы иказ аҥсуаа мифология анырра ду
рнатеит егьырт ажэларқәа (мсыраа, абырзенцәа уб. егь.) рмифо-
логияқәа (аҭыртҥштәкәа: аҥсуаа нцәахәкәа дырхыҥхьазалоуп
мсыртәи амифологияфы еицырдыруа анцәа ду — амра анцәа Ра;
аҥсуаа ркынтә ауп абырзенцәа рахь дышнанагаз Прометеигы /уи
ихьызтцәкәа Прымца ма Прымеце ауп; нас уи Брыцкьыл, Абырцкьыл,
Абырскьыл хәа ихьз еитакны ирхәо иалагеит/); ажэытәан абырзенқәа
анцәа хьызқәа зҭыртцааз Кавказ жәларқәа ракәын;

– иаҥсыуаан, ҥсышәала ицәажәон Адамгы, Идрисгы, Нухгы
(Нои), Ибраһимгы уб. егь.;

– Ауыбла дҥааимбарын (данцәартцафын), аҥсуаа қабз шьақәзы-
ргылаз иакәын, уи ихылтцыз Ауыблаа роуп. Аубыхцәа ауыблаауп хәа
ахәара иашам уб. итц.;

– Нарт — хьзуп, Нартәа зхылтцызгы Нарт иоуп. Нартәа раб Хнышь
иакәын, Хнышь иаб Нарт иакәын;

– Аҥсуаа жәлақәа рахьтә зегь реихә ижэытәу Ауыблаа роуп, урт
рышьтахь ицо 2200 шықәса инареиханы раҥхьа Аҥсны иахы-
лаз, насгы Қырттәылеи уи акәша-мыкәша ишьтоу адгьылқәеи
зымкәытцакыз аҥсхә Фарнабаз (Ачба) ишьтра еиуоу Ачаа (Ачбақәа)
роуп.

Икалап, О. Беигәаа ихаирқәацәеит хәа згәы иаанаго ыказаргы.
Хәарада, Омар иусумтақәа ркны ирзаатгылоуп аймак-аиҭак цәырыз-
го азтцарақәа маҷымкәан, иаххәап, аҕафытәыфсатә цивилизация
ацәыртцреи аҭиареи инарымаданы; урт адунеиаҭ атцарауаа дуқәа
азәырфы итыртцаахьеит, аха дара акафы иааиратәы изыкамлеит.

Егъа ус иказаргъы, О. Беигэаа игэаанагарақэа ихэеит, инартбаангъы еиуеипгъшым аматериалқэагъы ихы иаирхэеит, еифиргъшит. Уи итгъаамтэақэа рёы иааргъшуп агъсуааи, адыгааи, Кавкази ртоурых амазақэа жэпақы, иқэыргылоуп агъсуатгъааразы акырза тгъазкуа азгъаарақэа. Атгъарауаф зегъы идирбеит иахъа агъсуаа реипгъш икоу ажэлар магъ ржэйтэ тоурых, уажэы изқэынхо, Агъсны хэычы ахэаақэа ишыртгътгъуа, ашэышықэсақэеи азқъышықэсақэеи рагъхъа урт аду-неи агъны имфогъысуаз ахгъыс дукъа ишырлахэыз. Уи агъоурых азбахэ захар тгъахым роуп Агъсны еимтгъэаны знапафёы иаазгаргъ иашгътоу зегъы. Цъ. Ахэбеи О. Беигэааи реигъэажэарак афёы Омар иазгъеигъте-ит: «Агъсабараф ашэкэыффыра шалагаз агъсыуаа рыла ауп. Аха уыи хатгъаршыаом, ишхатгъарымшыао еипгъш агъоурых дыу. Агъсуа агъоурых фзам... Агъсыуа — ныргъёы икау, ааргъёы икау — амхэгъыгъра иагаз, ишагаз, икалақэаз загъы иазаауазеи, аха агъсыуа ангъэа дишаны адёы дзыкэитгъаз дгъишгъэаларгъ ауп, илгъха хамазгаит, хашгъишгъауа магъара хгаиуеит...». (Беигэаа О. Астампылтгъеи агъсыуа бжы. Акэа, 1990. Ад. 102–103).

О. Беигэаа жэашықэсала инапы злакыз атгъаарадыргъратэ усура алтгъшэақэа ипоезиа ианымгъшыр залшомызт. Шамахамзар исахъар-кыратэ гъгъамтэақэа зегъы фуп агъсышгъэала (икгоуп гъыргъшгъэала ифугъеинраалақэагъы). Иахъауажгъраанзагъы иажгъеинраалақэа зегъы гъыжгъзам. Агъхъафгъэа азгъыргъы иргъдыруагъы, дара ркынза рнеишъа амфга уамашгъа иубаратгъы икоуп. Ишдыру еипгъш, Омар еснагъ дзы-зхъаауаз игъсадгъыл Агъсни иареи рагъхъазакгъны еинигъеит 1975 шықэсазы. Убринахыс Агъснытгъеи амилатгъэ интеллигенциа рхатгъар-накгъэа азгъыргъы иареи лассы-лассы ашэкэкэа рыбжыысуа иалагъеит. Иара ашэкэкэа изаазышгътуаз (Руслан Гэажэба, Игор Марыхэба, Анзор Мыкэба уб. егъ.) агъсуаа ртоурых, рмилатгъэ кулгътура ирызкны азгъаарақэа магъымкэа иргътон; зны-зынла урт жгъеинраалала ргътак каитгон; Агъсныка иааишгътуаз ишэкэкэа ркны ианитгон иажгъеинра-алақэагъы. Уаанзагъы (1960-тгъеи ашықэсқэа рынгъгъамтазы) акык-фбак ифымтэақэа Агъснынзагъы иаахъан. 1967 шықэсазы ажурнал «Алашара» 9-тгъеи аномер агъны икыгъгъхъын иажгъеинраалақэа хгъа: «Соушэыжъ!», «Прометеи ибжы: Ах, гъсеивгартак!», «50 шықэса рагъхъатгъеи гъэалашгъарахк». Иара абри ашықэс азы «Алашара» 12-тгъеи аномер ианын «Зызлан» захъыз дгъаеа жгъеинраалак. 1968 шықэсазы «Алашара» 7-тгъеи аномер афёы икыгъгъхъын ф-жгъеинраалак: «Еидчалара ныхъа», «Ачаратгъеи (амсылман гъгъыргъы) адвокат Цъахит Илхан агъсышгъэала иифыз ахиажэа». Ашгътахы О. Беигэаа ифымтэақэа изны-кымкэа иргъныртгъеит ажурналкэа: «Алашара» (1989. № 8; 2005. № 2; 2005. № 4; 2006. № 6), «Акэа–Сухум» (2005. № 1); агазеткэа: «Аид-гылара» (1989. № 1, октиабр 6; 1991. № 3 /012/ [ари аномер аманы агъхъа агазет гъыгътит маи 29 рзгъы], сентиабр 6), «Етгъацъаа» (2003. № 1 /6/; 2011. № 7–8 /69–70/) уб. егъ. рёы. Апоегът иажгъеинраалақэа

акыр кыпхын «Апсуа поезиа антология. XX ашәышықәса» акны (Акәа–Москва, 2001; 2-тәи атыжра — 2009). 1990 шықәсазы Акәа итытцит О. Беигәаа рапхьатәи иажәеинраалакәа реизга «Астампыл-тәи апхсыуа бжы» (иеикәдыршәеит В. Агрба, Р. Агәажәба, Ць. Ахәба, В. Атцнариа; апхьяжәа ләит Н. З. Тарпхә). 2006 шықәсазы Акәа И. Р. Марыхәба еикәыршәаны, апхьяжәаггы аццаны итижыит ашәкәы «Омар Беигәаа Апсныка иаишьтыз ипхстынхатә шәыкәкәа (XX ашәышықәса 70–80-тәи ашықәсқәа рзы)».

О. Беигәаа ипоезиа ахытхырта хадакәа иреиуан: апсуа жәлар ртоурых ду, махәта рацәала еилоу рдоухатә культура, рәапыцтә рәиамтақәа, урт рбызшәа, рсиужетқәа, афольклортә хаҕсахьяқәа (Абрыскыыл, Зызлан уб. егь). Апоет инартбааны ихы иаирхәоит ажәлар ркәышра зныпхшуа ажәапхкақәа; урт акырггы еизигахьан. Убри инаццанггы, Омар идыруан уарлашәарла Стампылка изына-рышьтуаз (еихаразак, иара 1975 шықәсазы рапхьазакәны Апсны данаа ашьтахь) азәык-фыцбак апсуа шәкәыфәцәа (Д. Гәлиа, С. Чанба, Гь. Чачба, Б. Шынкәба уб. егь.) рфымтақәа; урт ирызкны астатиақәа-ггы икыпххыит еиуеипхшым ажурналқәеи ашәкәкәеи ркны.

Апоет ажәеинраалакәа ифуан 15–16 шықәса анихытцуаз инаркны. Уи ифымтақәа ркны иупхылазом аидеология згәылжжуа ацәахәкәа. Уи идеологиас имаз Апсуара затцәык акәын. «Сара сапхсуарала ауп сыпхсабара злахаау. Сыпххыыз иалоу иассы аамтак сыгәы итау, сыз-зыгәшыу Апхсыуара ауп, Апхсышәа ауп». (Беигәаа Омар: «Сара сапхсыуарала ауп сыпхсабара злахаау». Автобиографиатә очерк.... Ад. 102). Омар изы Апсуара зегь атцанакуан, уи иахәтакын ахатәы бызшәа, Апсадггыл абзиабара, ажәлар ртоурых, ркультура, рцасқәа, рқабзқәа убас егыртггы; ипхсы ахьынзатазггы имч-илшарақәа зегь ззыкыз Апсуара аикәырхарей, ахьчарей, адунеи иаламзуа акатцарей ракәын. Иара ибзиатцәкәаны еиликаауан уи амч ду шамаз, еиуеипхшым адинқәа хазтцә апхсуаа шеифанамыргыло, ишеиднакыло. Агәраганы дыкан ажәлар рапхсуара анырцәыз — ииазаар шалшоз. Иухәар аует, ипоезиа зеггы гәыцәс иамоу, изызку Апхсуара ауп хәа, уи алахьынцә аарпхшроуп измадоуггы. Уи азхәыцра ауп шыатас ирымоу итцәарадырратә усумтақәаггы, иааизакны идунеихәапхшра зеггы. Убри акнытә О. Беигәаа ипоезиеи итцәамтақәеи шыатанкыла еидхәалоуп. Жәеинраалақәакгы рифмала еикәыршәоу астатиа кьаҕқәа иреипхшума ухәо икоуп, урт артцаратә цакы рымоуп; убасала, апоет, атцарауаф итахын абызшәа, амифология, ма атоурых зтцәарақәа рзы игәаанагарақәа апхьяф икынза анагара; ажәеинраалақәа, иара ишипхьязоз ала, ахшыфцакқәа ргәынкыла дымарион. Апоет ифымтақәа, дара рцәки, излафу аформақәеи рыла иушар калоит х-хәтакны: 1) артцаратә цакы змоу, автор абызшәеи, атоу-рыхи, амифологиеи ухәа убас егыртггы рзы имоу агәаанагара шыақәзыргәгәо, насггы аапххаратәи апублицистикатәи кәзшәа

змоу афымтақәа; 2) жәеинраалала ифәу ажәлар рәфәһыцтә хәамтақәа; 3) алирика цқба иатцанакуа, ма уи иазааигәоу ажәеинраалақәа; апо-
езиа аганахьала, урт, хәарада, иахагыи рәалырқауеит.

Актәи агәһың ахь иатцанакуеит хәа ухәартә иҕоуп ажәеинраалақәа (урт рыхәтак иахьауажәраанзагыи икьыңхьым): «Беигәаа Омар инышәынтра хахә ианыу», «Хьажәак атцыхәа», «Ажәытәтәи аңсыуа тарчеи ианыз анапы цқба еитцых», «Аңсышәа», «Грамерқы иаххәау», «Иаңсыуаан», «Артцара», «Иашеи хәахәеи еицәы кшауп...», «Цхаду», «Хабациә анцәана Цыуына лыла ңхьа ауафышәа шаңшыртцаз», «Ақултуыреи ақултфыреи», «Ацхә», «Тауадын, урт ахымызт», «Шәы “Маркыра ныха” иахысхәауа акәыу?», «Таацәара шаңшылаз», «Ма-
цәы», «Аңсышәала “Да” зыхьзыу», «Мтарабага (саат)» (ари ажәеинра-
ала иамоуп латин шрифтла ифәу авариантқәа, дара ахьеиңшқәамгыи мацым), «Фыра аңшыызтцаз аңсышәан» (ари атемала ифәу еиҳагыи инеитцыхы, «Фыреи ңхьареи аңшыызтцаз» зыхьзу даеа жәеинраа-
лак), «Хьажәа ңшыкықәак», «Хашьцәа, шәымш аабзиахааит!».

Афбатәи агәһың иатцанакуа О. Беигәаа ифымтақәа (жәеинраалала ифәу ажәлар рәфәһыцтә хәамтақәа) иреиуоуп: «Нартәа» (ишьақәгы-
лоуп абарт ахәтақәа рыла: аңхьажәа, «Нарт Хнышь», «Сатәныиа Гәашьа», «Сатәныиа лыфонт ныкәгашьа», «Нартәа реитцба Сасрыкәа дшыршьахыуаз — уыи уырт шеикәиырхаз — Амца шааигаз», «Са-
срыкәаи Адауцәаи Амцеи»), «Барчын Хакәыцәи Браскыи Прометеи». Ари агәһыңахь иуңхьазар калоит О. Беигәаа жәеинраалатцас ианитцаз аңсуа жәаңкақәа. Зызбахә хәоу зегыи уаанза цьаргыи икьыңхьы-
мызт; анапфымтақәа Д. И. Гәлиа ихьз зху Аңсуаатцәаратә институт адиалектологиа-
тә лабораториа архив афәи ишьтоуп. Арт афымтақәа афольклори алитературеи рыбжьарашәа иҕоуп. Урт аңтцоуп О. Бе-
игәаа Тьрқәтәылан ианитцази (иазхәоз ишырхәатцәкьаз, ражәахәа еикәырханы итаифуан хәа ахәара уадафуп), насгыи Аңснынтәи изынарышьтуаз ашәкәқәа ирныз афырхатцаратә хәамтақәеи
рышьатала; жәахәарадагыи ирныңшуеит апоет инапы. Цабыргуп, Сатәнеи-Гәашьа илызку афольклортә рәиамтақәа (Сасрыкәа иира
убрахь иналатцаны) иара усгыи жәеинраалала (ашәаны) антцара иахьзеит аңсуа
царауаа ихәфсыз ашәышықәсазы; урт О. Беигәаа иқәымшәакәа дыкамызт. Аха
нартәа ран илызку ахәтагыи Омар аханатә ишьтикааз ипоезиатә жәахәала
ифәу, иаадыруа афәһыцтә ашәа еиңшыи; апоет ихь иаирхәеит еиуеиңшыи
асахьаркыратә хархәага фыцқәа. Егьа ус иказаргыи, зызбахә хәмоу
арәиамтақәа (урт «апаспорт» шрымамгыи; афольклортцәара аңкарақәа
инарыкәыршәаны ишантцамгыи /иарбам зыкнытә иантцоу, уи икәра,
иахьантцоу атың уб. егь./) аңсуа фырхатцаратә эпос тьзтцауа
атцарауаа рызхьаңшыр ахәтоуп, избан акәзар афымтақәа
рәы иуңылоит шамахамзар цьаргыи икам асиужетқәа
(дара ажәлар рәфәһыцтә хәамтақәа ркынтә иаагоуп хәа
ухәартә иҕоуп). Икалап, хцарауаа Тьрқәтәылан инхо

аһсуаа рҕаһыцтә рҕиамтақәа ргьырак зны еидкыланы итрыжьыр,
уажә ицәыртцуа азтәарақәа ртак акатцара мариахаргы.

Лымкаала ирзаатгылатәуп ахҕатәи агәыһ иатцанакуа О. Беигәаа
иажәеинраалақәа, урт апоет егырт ирҕиамтақәа ирылукаауеит
рсахьаркыра-естетикатә ҕазара аганахьала. Аҕымтақәа ркны дубоит
гәырҕала итәу, еснагь ажәлар рлахьынцә иазхәыцуа алирикатә фыр-
хатца (автор ихатә); уи ихьаақәа еихаразак изыргәгәо, изырмжыжь-
куа иһсадгьыл дакәыганы дахьыкоу ауп. Ицәоушьаратәгы иказам
уи ипоезиа зегьы цәахәа каһшыла иахьагәылсуа аһсадгьыли ажәла-
ри ртема. Аһсуа поезиағы ари атемала иҕу ажәеинраақәеи апое-
мақәеи рацәоуп, аха урт реихаразак һсы рхам, угәатцанза инеиуам,
иҕацәуп. О. Беигәаа иҕымтақәа аформа аганахьала ирыгу ыказаргы,
уртәыртәуеит рыцқьарала, раартрала, ирхылтцуа адоухатә мчхарала.

Ажәеинраала «Астампылтәи аһсыуа бжы» (1968) акны иаарһшуп
зыһсадгьыл иакәыганы икоу, уи иазхьаауа, игәжәажәо алирикатә
фырхатца ихәсахьа. Уи амшын ағыкә дыкәгылоуп, хара дыһш-
уеит, ихәыцра зегьы мшыннырцәка ихоуп, уа, иһсадгьыл аҕоуп
иһсы ахьыкоу. Нахьхы, Аһсны агаҕа илцәызыз лыцкәын, «ччара
зхаштыз», дизыһшуп ан (аһсадгьыл асимвол). Игәакуа ани цкәыни
еимаздо аһша затцәык ауп.

Амшын еикәа сыҕеһынгылауп,
иасымша нырцә сыһшыуа.
Мышыи цареи зегьы ыисуеит,
рыһба ыкам са сзынхьыуа.

Сгәы-сгәатцәа нырцәка иынхаит,
Сзызысаом, сзыһыруам,
Згәахәтәы иахьзау ргәыргьа бжы нгао,
сара сгәы хәуп, схьаа тәауам...

Мрагылантәы һшак аасысыр —
рыһсы алаушь хәа сахәауеит.
Мрагыла ицао һшак аасысыр —
«Сымшра рызга!» хәа стәаауеит.

Амшын анырцә иыҕеһынгылау
сан, абааһсы бгәы камхааит,
Сгәыдбыкларцы бнап иеитцыхыу
бгәы каханы ихьамыҕрааит!

Аха апоет абастәкьа ицарым хәа дгәыҕуеит, агәра игоит иани
(иһсадгьыли) иареи анеикәшәаша аамтак шыкало:

Згәагь мһысуа ирыцхырааҕыу
аамтеи гәагыи хахәаны,

зны ҳаиндыриап, ибацарыи,
саагәйдбыклап срыгәгәаны.

Апоет иҗсадгғыл дафынтәаауа бзиа ишибо, уи азы ихы дшаме-
игзо ааҗшуеит ажәеинраала «Саушәыжь!» аҕны. Азныказ иааугәа-
лашәоит ацәанырра гәгәа зныҗшуа А. Е. Лашәриа ицәахәақәа ипоема
«Аиубилеитә» аҕнытә: «Сыҗсадгғыл, Аҗсынтәыла, / сузхәыцхәеит
акры... / Схыи-сыҗси реиҗш / бзиа усымбозар сара: / Ихыртәааит
сыхәда инықәкны ақды». Арт ацәахәақәа агәыцқәа атцантә иаауеит,
мцра рыттам. Аха урт зыфәуа апоет иҗсадгғыли иареи еимадоуп,
еицәхырқам. О. Беигәаа иакәзар, уи илахынтца атрагизм ду агәылж-
жуеит; «Саушәыжь!» ағғы, егырт ифымтақәа жәпакы ркнеиҗш,
иубоит «атәым жәфәан атцака» тынч җстазаара шимам, иҗсадгғыли
иареи реиниара дшазгәышыуа. Уи игәытшыаагоу ибжы рхыфәуеит
ицәахәақәа; ари абыжыгы — хышә нызқьфык атәым дгғыл иқәхаз
аҗсуаа ирыбжыуп.

Сыузыгәынқыуа җсык ала,
Сыузыгызуа гәык ала,
Цшыышә нызқьф идыргызуа,
Зыуарада схәао, стәыла,
Цшыышә нызқьф аҗсыуаа
Иецдыргызуа бжык ала,

Схы итау, сгуы итау, Аҗсны!
Сеигразбылуа, Аҗсны!
Аҗсабаран уа учыда
Акы сашьтам, Аҗсны!
Ах, угәафы сыҗсында,
Сааугәытцаукрын, Аҗсны!

Иара абракагы иугәаламшәар ауам Б. У. Шынкәба қазара дула
еиҗеигаз Ғаргь Чачба игәытшыаагоу иажәеинраала қаимат «Уара-
да», О. Беигәаа ибзианы иидыруз, атырқәшәалагы иирцәажәаз.
Аиҗага кыпҗхын О. Беигәаа иусумта ду «Kafkas Kaynaklarına Göre
İlk Yaratılışlar — İlk İnsanlık — Kafkas Gerçekleri» 2-тәи атом аҕны
(Ад. 276). Уи афы алирикатә фырхатца илахынтца цәгәа ала иаарҗшуп
апоет ижәлар гәакы ртрагедиятә тоурыхгы. Машәыршақә акәзам
О. Беигәаа атыжыра иазыкайтқоз иажәеинраалақәа реизга «Уарада»
хәа захьзитқаз. Ғь. Чачба иихәо «Уарадоуп» Омаргы иихәо, аха
ихәоит иара ихатә бызшәала.

Ажәеинраала «Саушәыжь!» хыркәшоуп апоет фнутқала дызбылуа,
амца зырғыкыуа ацәахәақәа рыла:

Сеигразбылуа уволқан ауп,
Исыхәылкѣауа улау ауп,
Сааихсыгъыргъы здыррыда,
Сыпѣкатауап, сыпѣжәарауп!
Саушәыжѣ! Сытѣәац, сыпѣката!
Сволқан лауха итыстарауп,
Сволқан лауха итыстарауп!

Апоет игәактәәкра, ипѣсадгъыл дшазыкоу, Апѣсни апѣсуа жәла-ри рлахъынцә рныпѣшуеит ажәеинраалақәа: «Сы “ыхх” бжыы зны уахап...», «Чкалапѣуа Махмуд илақмар» (1918–1920)», «Мчыла иызгаз итәым».

Омар ифымтәқәа уанрыпѣхѣо, иузгәамтарц залшом Апѣсны амилаттә культуреи, алитературеи, анаукеи рхытѣхыртафѣы игылаз Дырмит Гәлиеи иареи рдоухатә еимадара. О. Беигәаа илирикатә фырхатцә ипѣсадгъыли иареи ахѣеикәыгоу гәнигоит, Д. Гәлиа иажәеинраала «Сыпѣсадгъыл» (1920) акны апоет апѣсы ахатцаны дзацәажәо ипѣсадгъыл алахъ еикәуап; уи икәиргыло азтәарақәа рыла иубоит иара зтәшәаз арыцѣара хѣааны ишагроу, нхытѣка иагаз атѣицәа ишрыхтѣәыуо:

Сыхаара сыпѣсадгъыл,
Икалазеи, закәузеи?
Иупѣшаауазеи, иуцәыззеи,
Абас улахъ зеикәузеи!?

Нхытѣка ицаз угәырѣома,
Мшыннырцә икоу уѣабома?
Сылашара сыпѣсадгъыл,
Абас улахъ зеикәузеи?

(Д. Гәлиа ифымтәқәа реизга: Ф-томкны. 1-тәи атом. Акәа, 1981. Ад. 90).

О. Беигәаа дызмыртынчуа ахѣа аныпѣшуеит «Апѣсны, Апѣсны!» захъзу даеа иажәеинраалакгъы. Уи игәалақәазаара, игәжәажәарақәа цәырыргоит ацәахәақәа: «Сы-иахѣагъы уа уыла иытәны иыиыст, Апѣсны! / Еихсыгъра зкәым уымцаны сара усыгтрауп Апѣсны!»; «Ма стәыла уѣы сыпѣсында, ма суызхѣаауа сыбзазааит!»; «Уыгәхѣаа иага саблыргъы, саблааит, уымца салазааит!»; «Уымца-харпѣны уысшәын-да, ных схәарымызт, Апѣсны! / Уымца гәагъны усыгтразааит, / Сгәыгтра пѣымтәааит, Апѣсны!» Аха апоет илирикатә фырхатцә, егѣа гәкаха-ра дамѣхакны дықазаргъы, гәыгтрақәак дныркылоит, «имгәыгкәа ипѣсхѣада» хәа; Апѣсни иареи шеикәшәогъы агәра игоит: «Мамау, мамау, сгәыгтра пѣтәам, зны хәибаиыухп, Апѣсны!»

Цоуп, арт ыцъа амилаттә культура апатриархцәа еибадыруа-мызт, урт Амшын еикәа рыбжъан; Д. Гәлиа ипъсы ахьынзатаз еикә-шәаратәгы аҭагылазаашъа ыҕамызт. Аха дара, ҭ-жәҭанк рытцака ишыҕазгы, рхъаакәа, рхәыцрақәа еикәшәон, гәырҭасгы ирыман Апсуара (ахатәы бызшәа, амилаттә культура уб. егы.) аиқәырхара, Апсни апсуааи ртоурых ду атцаара, азыргара, алитература арҭеиара уб. итц. О. Беигәаа ибзианы еиликаауан Д. Гәлиа дуафылашаны, деиқәырхаҭны дышрызгылаз Апсны аанхара злахьынцыхаз апсуаа; жәеинраалакгы уи изимкыкәа шпәкалоз. «Гәлыиа Дырмит ишанаҭы» (1976) захьзу ажәеинраалаҭы апоет иҭеуеит:

Жәлар ҭаха зырцәажәаз,
Гәы лашьцакы зрылашаз,
Бзыи гәыи рыхәра зыҕазаз —
Рыхы Гәлыиа Дырмит дыу!

.....
Иуатәоу сзымхәао сгәы иалауп,
Уыхыз сгәы ианҭаалауп,
Уыпъсы атцака сыпъсы ыҕауп,
Рыхы Гәлыиа Дырмит дыу!

Апсадгьыл агәхъаагара гәгәала ирныпъшуеит ажәеинраала «Ах, угәаны сыпъсында, сааугәытцаукрын, Колхида!», настгы апоет Владимир Ахьйба изку ацикл. Актәи аҭымта рапхъазагы инаргыланы ишыакәнаргәгәоит ажәытәзатәи Колхида Апсны шакәу. Апоет дазышәахәоит Апсны, ажәа хырка асахъа тыхуеит уи апшзара, Анцәа ибахча еипъшу тәыланы иааирпъшуеит иара; уи изгәакыоу апсабара дахьалхәдаахазгы игәы инархьуеит. Апоет игәыбылра хәаак амазам:

Схы итау, сгәы итау Апсны,
Сы бзанцыра, Апсны!
Апсабара иысзаныу,
Сыпъсы, сызатцә Апсны!

Ах, угәаны сыпъсны
Сааугәытцаукыр, Апсны!

В. Ахьйба изку ацикл пъшь-жәеинраалак рыла ишыакәгылоуп: «Сара сгәыгуа схандеиуеит» (1973), «Ахьйба, сашъа!», «В. Ахьйба иахъ сыцхәатә», «Омар уыхаштым, Ахьйба Хьы!» (1988). Урт ркынгы апоет ихы иаирхәоит ажәапҕакәа, егырт ицәахәакәа жәпакы афористикатә ҕазшъа рымоуп. Актәи ажәеинраалаҭы О. Беигәаа атак иитәит «Амшын сырға иуулакгы...» хәа изызыз В. Ахьйба. Атәым дгьыл игәжәажәо иқәхаз, уахгы-еынгы зыпсадгьыл зыбла ихгылаз,

еипхызуаз, бабаца ртэылахь ахынхэра иазгэышыбуаз апоет еиуе-
ипшым атагылазаашьа уадафкэа ирыхкьаны зыпсадгьыл кажьны
ахэаанырцэка ацара згэагьыз Апснытэи иашьа – апоет иажэа ацкы
имхэакэа дызтынчхомызт. Ауафы игэы аншу, икэышра хьатцуазар
акэхап... Уи акэзами ирыхьыз хажэлар XIX ашэышықэсазы? О. Бе-
игэаа иакара еилызкаауадаз апсадгьыл ацэызра закэу. Имачума
иахэаз Б. Шьынқэба ироман «Ацынтэарах»? Ушымгэыгзо иааугэа-
лашэоит запсуара иакэзыз, ақыртуа мпытцахалафцэа псышыацэгьа
зыртэз апоет ду Таиф Ацэба иажэеинраала «Амхацэыртэа рахь»:

Иарбан, нас, адгьыл аткыс еихахаз —
Шэтэыла бзиахэ, шэыдгьыл гэакьа ныжь шэызцаз?

Ахақэитра, шэара шэзын зегь ирыцкыз —
Убри аума нак мшыннырцэахь зцэаа шэкыз?

Аха апсадгьылда ахақэитра закэхари —
Шэкаларызма шэарт ишэзеилымкаауа ари!

.....
Шэа шэхақэитра — ароуп иахьыкоу — аарцэ инхеит.
Шэыламысгьы — шэыдгьыл гэакьаф ишэзыпшуеит.

.....
Шэыпсы ара икалеит хэа — издыруеит — шэыбзахом,
Цэеижьы псы еиламкэа — пстазаара калом.

(Апсуа поезиа антология. XX ашэышықэса: ①-томкны. 2-тэи атом.
Акэа–Москва, 2001. Ад. 290).

Т. Ацэба Омар игэы итихэаазшэоуп иажэеинраала шифыз. Ажэлар
ркны еицырдыруа ажэахэафык иахасабала ифымта ахы икуеит О. Бе-
игэаа, ихгьы иаирхэоит ажэлар ркэышра иахылтэыз ажэапқакаэа:

«Апсра иацэшэаз дшыбзас
дахьыржышаз данымииаи»?
«Амца иацэшэаз азыршы
дтапалеит», — рымхэауеи?
«Цэабаа рацэа ззымычхаз
цэабаа иыгхаом», — рымхэауеи?
«Цых ныиасуеит, мышы ааиуеит» —
хабаца уыс рымхэауеи?

Апоет абарт ацэахэакэа ркны ажэапқакаэа ирыбзоураны ишьти-
кааз афористикатэ стиль еикэирхоит аладагьы; ихатэ пстазааратэ
пшышаагьы ихы иархэаны ихшыфортцароу ажэа лыпшаахла ихэоит
игэаанагарагьы:

Зтәыла аҗбабаа ззымычхаз
тәым тәылан дтәымхауеи?
Зтәылеи збызшәеи ирыламхәыз —
пхъа дпһыдаха нас дмызуеи?

Ртәыла нкарыжъ, гәтынчра
иаигәыгуа рхы рымжәуеи?
Хатә тәылан иеизыибага
хшыџла иныкәаз мыҗиәуеи?

.....
Цсыхәак змам кры ыкаума,
псыхәак шпһасымбауеи?
«Згәы кахаз иеы мыџит»,
сгәы шпһакасыжъуеи?

Уыбзыи утәылеи каужьыр,
мыш шыуҗеимпһшыу уымдыруеи?
Хәи, абаапһсы, Апһсыуа,
уыс угәы шпһа кауыжъуеи?

Ажәакала, О. Беигәаа ихәарц итахуп: «Зыпһсадгһыл зцәызыз — зегъ ицәызуеит». Ацикл иатцанакуа егһырт ахжәеинраалак ркны апоет, еихабык иахасабала, В. Ахьйба дилабжьоит, игәынкылагоу ажәақәа ихәоит. Цәыуарала зтәаракгәы узызбом: «Зыгәағъ пһсыу ахатца / Хә хзы иыпһсыу дырыуауп», — иџуеит апоет. Згәы кахаз, ипһсыгәхаз изыпһшу акоуп — атәра; мџас икоу ақәпһароуп, ақәпһарақәагһы еиуе-ипһшым («Ухәалахар, убаандаџхап, утәымхан»; «Хшыџла, хаала, қы-иарала уықәпһала»). Апоет игәаанагарала, ахеикәырхаразы иатахуп нхытци аахытци икоу ажәлар реимадара аргәгәара, рыпһсадгһыл аҗы рееидкыларә, реидгыларә, ахатәы бызшәа ацқара ахьчара:

Хәгәшәа, хгәыжәла еизакуп, хә хаймадам,
Җеизгарамзар, жәлар нырхагак хә ихамам;
Ххатә тәыла ада җеизгартак хәқәитхауам,
Тәылеи, бызшәеи, жәлари неимам — бзәра ыкам.

Фымтақәак ркны О. Беигәаа иааирпһшуеит XIX ашәышықәсазы апһсуа жәлар ирхыргаз атрагедия — Апһсны тәзырцәыз ахтәара («амхаңырыра» хәа зыхъзыртцаз). Урт ркны апоет ихы иаирхәоит ахтысқәа шахатс ирымаз ражәабжъқәа, рхәамтақәа, атоурыхтә хытцхыртақәа. Ажәеинраала «Қеца-пһа Елыф лылақмар» џуп амыткәма (О. Беигәаа «алақмар» хәа ззихәо) жанр ала. Ажәеинра-ала атцыхәтәантәи (1877–1878 шықәсқәа раантәи) ахтәара иазкуп. Елыфгһы апһстазаараҗы икатцәкһаз хаҗуп. Уи илызку ахәамтақәа

анитцахъан О. Беигәаа; урт антцамтақәа агәылоуп Гь. А. Зизариа иусумта «Махаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия» (Акәа, 1975. Ад. 399), икыпҭхьуп журнал «Алашара» 2012 шықәсәзтәи ахәбатәи аномер акны (ад. 177–180). Иара ажәеинраа-лагы ахьналаго апоет пҭхьажәак аҳасабала иацитцеит Елыф илызку ахәамта. Апҭсуаа Тырқәтәылака ианызхырга, уа иахықәнагалаз Керкен [Кефкен] аиқәынтцәара иалагеит; адә ду зегы рнышәынтрақәа рыла итәит. Акыр жәашықәсагы уи атып «Апҭсуа нышәынтра» хәа ахьзын. Зыпҭсы нхаз ауаа нхартақәак ахьырбаз ианеиха, Қьеца-пҭха Елыф анышәынтрақәа кажьны дрыцымцеит. Ачамгәыр архәо амыткәмақәа ацхәо анышәынтрақәа дрылан лара. Асултан Абдул-Хамид лызбахә аниаха, игәы пҭшааит, Риза-беи захьзыз апҭсыуак дылзишьтит дааигарцы. Уи атыпҭха илеихәеит асултан иа-алтаху зегь рыла дшеикәиршәо, лгәырфә лхаштырц азы. Елыф атакс абас лхәеит: «Асултан исзыхәыцыз абзиарақәа сытабууп. Упату схы иқәуп, аха аччара зхаштыз изы атцәыуара хьынзахаау ханцәа хазшаз асултан иыимырдырааит! Шьта, сынзымччахо, атцәыуара сахьақәитыу сықәзааит, шәыскәатц гәышья. Арт сыбафқәагы сы-рқәгамхааит, сыпҭсыргы, дара снарывартцап. Сашьцәа, сыцкәынцәа рыцхәқәа ирмауыз бзиаракгы сара истахым...». (О. Беигәаа Астампылтәи апҭсыуа бжы. Акәа, 1990. Ад. 33). 1976 шықәсәзы 80 шықәса зхытцуаз Иззет Беигәаа икынтә иантаз ажәабжь ишахәоз ала, Елыф анафсгы лыпҭстазаара мариамхеит. Шықәсқәак рышьтахь Уанарбак диццеит, фыцья ацкәынцәеи зҭабки лыхшеит. 1921 шықәсәзы, Тырқәтәыла аполитикатә тагылазаашья аныцәгъаха, асултан идгылаз апҭсуаа жәпафык Бырзентәылака рхы андырха, дрыцны дымцар амуит. Елыф 1925 шықәсәзы Бырзентәылантәи Апҭсныка ихынхәырц зтахыз апҭсуаа рхыпҭхьазарафы дыкан. Лыпҭстазаара далтцит иара уака 110 шықәса шылхытцуаз.

Амыткәма акара ауаф ипҭсра, ажәлар зташәаз агәакра аазырпҭшуа даеа жанрк апҭшаара удафуп. Уи иазызырфәуа дызустәзаалак, игәы ахахә тажымзар, ифнутка зегь еилнархуеит, илагырзқәагы изнымкыло дканатцоит. Ажәеинраала «Қьеца-пҭха Елыф лылақмар» х-хәтак рыла ишьақәгылоуп: 1. «Қьеца-пҭха Елыф ллақмар ажәақәак», 2. «Қьеца-пҭха Елыф ллақмар иалау даеа ажәақәак», 3. «Қьеца-пҭха Елыф лығала». Ажәеинраала-амыткәма алагамтафы згәы пҭжәаны икоу Елыф анышәынтрақәа ркны дааины игәырпҭшаагоу агәакажәа ахәара далагоит, ашәирақәа наццо:

Нан, нан, нан, нан, сышәзымаахыи, нанаа!
 Шәара абас шәынзыртцәаз, шәашәа иынтцәааит, нанаа!
 Нанаау, нанаа!
 Нан, шәара абас шәырыцхазтәыз,
 Иапҭсыуашәа ирыцхахааит, нанаа!..

Нас шәара абас шәықәызхыз,
 Шәашәа иықәзааит, нанаа!
 Шәлахынҗа рлахынҗахааит, нанаа!
 Рцәажәахәы қыдбажәхааит, нанаа!
 Ргәығырта цгәы тыхәахааит, нанаа!
 Мыткәмамзар ашәа рымхәааит,
 Ччара-хәмарра рмауааит, нанаа, нанаа!..

Афбатәи ахәтафәи ашәирақәа уңылазом; Елыф лажәақәа иҗахаз
 ирызкуп, лхатә лҗагылазаашьагы аадырҗшуеит. Иҗахаз рылымкаа
 аҗстазаара лхы ахылбаауа, дзатцәха адунеи дықәхеит лара.

Лашьцәаа, лашьцәаа!..
 Шәахьшьа абарс дгуыгутаҗьны,
 Дышҗа ншәыжьыи, лашьцәаа!

 Шәацхәафыкгы дышәтнымха,
 Шәышҗа нықәзааи, шәахьшьаа!

Ажәеинраала ахҗатәи ахәтафәи Елыф лмыткәма иацылҗоит, аха
 уи аритм аеиетанакуеит, зҗаара мацаралагы еиҗартәоуп иара.
 Амала азҗаарақәа тақдагы иҗам, аҗхьаф урт еиликааратәи иҗоуп:

Ччара зхаштыу аҗсыуа тәыуара дақәитыума?
 Аргама дызымтәыуааит, нкатцәыуартак иырҗаома?
 Аҗсыуа изы гәыжьжәагас убрыитцәаҗа рацәаума?
 Шәаҗсыуаушәа шәрыцхахааит хрыцхазтәуа, ишәахаома?!

Азныказ угәы иаанагар калоит афымҗа инамцхәны ашәирақәа
 агәылоуп хәа. Аха зыжәлар рынҗәара зыблала избаз Елыф лыҗси-
 хологиатә тагылазаашьа шыказ ала, илҗытцкьоз ашәирақәа цьоу-
 шьаратәи иказам. Елыф лажәақәа рҗны иаахтны ихәазам аҗсуаа
 ртрагедиа зхароу, аха изхароу рацәоуп: Урыстәылатәи аимпериа,
 Тьрқәтәылатәи аимпериа, Тьрқәтәылеи ашьхарыуааи рнапала зхатә
 политикатә ус хәымгақәа зызбар зҗахыз Европа (еиҳаразак Англия,
 Франция, Германия), Кавкази уи иқәынхо ажәларқәеи рыфнутцка
 иказ аҗсахыфцәа уб. егь.

О. Беигәаа иажәеинраалақәак рҗны инартбааны ахархәара амоуп
 Абрыскьыл ихафсахьа; апоет уи Прометә, ма Прымца хәа изиҳәоит.
 Прометә–Абрыскьыл изку ахәамҗа ус башамаша дазхьамҗшзеит
 автор, уи асиужет ихы иархәаны игәтыхақәа ааирҗшуеит иара.
 Ажәеинраала «Зда сымам сыбжы» аҗны алирикатә фырхатҗа (апоет
 ихатә) иажәа далоуп Прометә, дзышьтоугы иара иоуп:

Аашьа-ааҗсара зҗасым сауп,
 Цсра зқәым Ра иыҗсы схауп.

Промете иауп сызышьтрау,
Иырҕацафугу гәаҕь сыҕрауп.

Избанзар, иара Промете диеиҕшзар, ижәлар рыматц иулар, урт
раҕацаа ахырхәлар иҕахуп:

Сеиҕаҕафугуп, сыҕаҕафугуп,
Ацәҕауыра сабашьфугуп.
Арыҕацаа срыдкәылеит,
Ацәҕауцаа рзы схытҕкафугуп.

Промете ихаҕсахья еиха инагзаны иаарҕшуп ажәеинраала «Промете ибжы: “Ах, ҕсеивгартак!..”» аҕны; араҕа ицәыргоу Промете абырзен миф афырхатца, ацаҕа иадҕахәалоу Прометеи еихаҕы дугәалаиршәоит. Ари цыашьатәзам, абырзен миф ахытцхыртақәа рзы О. Беигәаа имаз агәаанагара уаназхәыцлак (аҕсуаа роуп уи амиф ацәыртца зыбзоуроу). Афымта шыақәгылоуп афырхатца имонолог ала, иаҕаныҕшүеит Промете игәәкра, игәжәажәара:

Ахра сукәшауп, саунашьтуам,
Шьапҕьартакгы снаҕауам.
Стыша тшәазауп, наҕшыртам,
Стаҕыҕит, сызцысуам...

.....
Сыҕаҕабжә ажәфан иахауам,
Стыша тцадоуп, итыфуам.
Стаҕәкит, ҕшак тасуам,
Мархәагакгы таҕхауам.

Ари афымтаҕы Промете ихаҕсахья датцубаауеит апоет ихата; уи атәым тәылаҕ дзатәны ихы ибоит, имацхеит деирызкаауа афызцаагы; ибжы иргоит, иргоит, аха изахауада, иҕсы еивызгаша лашарак ибар иҕахуп, аха уи изырбода... 1988 шықәса жьтаарамзасы А. Гогәуеи, Кә. Ломиеи, П. Бебиеи дрыцны Тырқәтәыла ицаны иааз Н. Тарҕха О. Беигәаа иажәеинраалақәа реизга «Астампылтәи аҕсыуа бжы» иацылтцаз аҕхьажәаҕы илыфугеит: «Иахья нахьхьи, дгьылнырцә, тәымтәылан, деирызкаауа ратцкыс деирызымкаауа, ихә ҕба иштәм ззымдыруа рацәоуп макьаназы. Уи, хара уа инеиз халалаҕ иахбеит, гәынхәтысталаҕ иахнырит. Убриҕ аҕсуаа нацънатә ишахтасхәу, ишахқәашьхәу еиҕш, хаҕышзацәымцац еиҕш...». (Беигәаа О. Астампылтәи аҕсыуа бжы. Аҕәа, 1990. Ад. 8).

Ах, иахауеи, ҕсеивгартак!
Лашара ҕытк, наҕшыртак!

Шьапкъарта тыпк, гәйгыртак!
Бжы захауа ызацак!..

Промете ихақәйттәра иазку ахшыџтак аарпшуп ажәеинраала
«Албаеҗареи Прометеи» акны. Арака апоет «сылбаеҗара» (азхыҗеа,
мамзаргы азлбаеҗеа) хәа ихы иаирхәо ажәа аметафоратә цакы амо-
уп; уи ала ицәыригоит амца зыгроу, апңынгылақәа зегъ зырхәашо
иара ихәыцрақәа; урт роуп Прометегы ихақәйттәра зылшо.

Абахә рыбга иылбаеҗеао,
Сылбаеҗара хылкаеҗеао,
Шәазызырџы иахәауа:

Итабгата агәарахәа,
Иыхәхәа-хәхәаоит «Промете!..» хәа.
«Сымардақәа ытцысжәауеит,
Уаргы ухәагәыжъ жәжәа!» хәа.

Анаџс Адауабрагъ дыдратцас ибжы геит, албаеҗарахъ ихы нар-
ханы абасгы ихәеит:

Сухшеит, суыбжъеит, кры суыртцеит,
Гәумчи хымчи сылаутцеит.
Мцеи мархәагеи иырхыбааз,
Уырт ашацәа срыжәыутцеит.

Мцеи мырхәагаи рцәысзеит,
Сыуаажәлара ирыластцеит.
Хәыцъагы уи хәхдыркъан,
Ашацәа ахра скыдырхәалт.
Быжърабыжътәа утышархәалт,
Аха зны ҳарзымхәынчацт.
Хрыжәжәа пхъаза ҳапсы талт.

Уымырдақәа ытцыхжәарауп,
Са схәагәыжъгы ҳажәжәарауп.
Зегы жәжәацкәа иықәтцаны,
Амысара хәахжәарауп.

Ажәеинраала уызнархәыцуа рацәоуп. Ухаҗы иааиуеит ацәгыи
абзиен реиҗагылара, ахақәйттра иазгәышыуа, атәра иаҗагыланы
икәпәо ажәлари апҗсадгылы уб. егъ.

«Албаеҗареи Прометеи» амотивқәа упҗылоит «Мчышь азы» захъзу
ажәеинраалаҗгы. Аџымта Н. Тарпҗа Стампыл 1988 шықәса жьтаа-

рамза 9 рзы Омар ихата уи ҫырхәала данапхьоз атаҫга иантданы
Апһсныҕа иаалгеит. Ажәеинраалаҫы зсахьа тыху азиас «албаеҫара»
угәаланаршәоит; иара абраҕа иаарпһшуп Адауабрагь ихаҫсахьагы:

Агәара хәа уцәкәырпһауа,
Мардеи шьхеи урақәпһауа,
Утаапһкыны, утабгата,
Моа уызымто шпһыла урысуа,

.....
ҫаҕьеи бахәи еикәырпһауа

.....
Ахреи ҫаҕьеи урҫабгата,
Атышацәгьа уахәлабгата,

.....
Адауы абрагь уиыдгыланы,
Адгьыл атца иытцарбгата!
Иытцарбгата, иытцарбгата,
Ихәагәыжь зласыу ытцрыбгата!

Дызустада, нас, Адауабрагь? (Иара шыакәгылоуп ҫ-ажәак рыла:
«адауы», насгьы «абрагь»; иаанагоит адауцәа ирышьташәарыцо,
ирабашьуа афырхатца). Ажәеинраала иатцагылоу автор иазгәатаҫы
хапһхьоит: «Амца адауы рнапаҫы ианыныз, ауаапһсыра инры-
рымтоз, уи амцала ауаапһсыра ираиаины ианындыртцәооз, убарт
адауабрагь амца рыцәганы ауаапһсыра ирылазтцаз иауп адауабрагь
зысхәоо: “Адауабрагь уидгыланы, Адгьыл атца итцарбгата”. Адауа-
брагь итцашыцыз Анцәақәа Члоу ахраҕны Цанау (Члоу Цанау хәа
храк ыҕоуп)... ахраҫы хәагәыжьла дкыдырхәалеит, пһсра икәым, уа
дкыдхәалоуп. Ари ацәажәара аҕынтә “Адауабрагь уидгыланы, Адгьыл
атца итцарбгата” изхихәаауазеи ани “атца итцарбгата” зхәо? Ани ахәа-
гәыжьгы ахы иакәйтхаоит, адауабрагьгы даужьхоит...». (Беигәаа О.
Астампылтәи апһсыуа бжьы. Ақәа, 1990. Ад. 32). Араҕа, сгәаанагарала,
еилазҫоуп еиуеипһшым амифтәи афольклортәи сиужетқәа, ахаҫ-
сахьақәа. Иааугәалашәоит иашьцәа реикәырхаразы ижжаза иҕоу
аетцәа кыдызпһааз, нас адауы амца ицәызгаз Нарт Сасрыҕкәа, Члоу
ахапһы итәҫахәоу Абырскьыл, Анцәақәа амца рцәызгаз абырзен
миф афырхатца Прометеи. Ажәакала, Адауабрагь ихаҫсахьаҫы еи-
лартцәоуп ажәлар ргәытрақәа здырхәалоз афырхацәа рхаҫсахьақәа
рчыдарақәа.

О. Беигәаа дзызхәыцуаз апһсуа жәлар рлахьынтца мацара акәза-
мызт, уи илапһшхәаа адунеи зегьы иахьзон. Иара гәтыхас иман
адунеиаҫ имҫапһысуа, ауаатәыҫса ытцазырбго, аҕеипһш цәгьа рзыз-
чапһо ахтысқәа; урт итцоурам, ишәартоу ацәыртцарақәа хаамтазтәи

ауафышәа (ацивилизация) ахъаһъақәа шракәу ибзиатцәкъаны еиликаауан. Аһсныгы ари адунеи иахәтакуп, цъара рыцхара дуззак каларгы, уи иавсны цашъа ыказам. Ауафы даақәымтцзакәа дықәыз-гаша абцъар ғыцқәа раһтара дафуп; ауаа, ажәларқәа рыбжъара айғарара, азеилибамкаара, аицәымгра атыһ ду ааныркыло иалагеит. Афилософия-фантастикатә жәеинраала «Цхыз иысбаз айқәынтцәара» ақны аһыжәара амоуп атрагедиятә пафос, иубоит акаамет хәа ззырхәо ацәара. Алирикатә фырхатцә иһхыз ақны ицәыргоуп иу-агеимшхароу асахъақәа:

Реимак рацәан ауааһсыра,
Цхъа аибажәжәара еиғьртцаит.
Иышнеинеиуаз реиғара азхан,
Аиба хәыршъа еиғьртцаит.
.....
Рыһрыгақәа цәынтцәақъа ихауп,
Рхы аһсабара иагәйдцәо.
Рбомба мыжда «агәақъ-агәақъ!» хәа,
Қытеи цыутеи иырыжәтцәо.

Атәылақәа хқа бзарбзанла,
Агәуз-гәуз хәа иыһқатао.
Қытеи жәлареи жәжәа-иыцқъа,
Ртәыла хәаша иықәрыттао...

Ақәылацәа рыцхашъарада миллионфыла ауаа ндыртцәеит, адунеи зегъ ақны ашъа кадыршит, афонқәа тацәит, аштақәа алақәа ууа итахеит, алақәа еиқәатцәақәа еибарқаауа ажәван ихуп. Алирикатә фырхатцә иһхыз иахъа адунеиағ имфәаһысуа ахтысқәа ирцәыхара-зам. Еиха амчра змоу, бцъарла еиқәшәоу еиха зымчхара мачу тәыс икатара иеазикуеит, иицаху аныкаимтцалак, абомбақәа иқәижьуеит, акгы зхарам ауаа таирхоит. Ари иахъзу ахәынтқарратә терроризм ауп; ахәынтқаррақәа-атеррористцәа ыкоуп иғиоу, культурала, цивилизацияла ихаракуп, идемократиятәуп хәа ирыһхъазо атәылақәа рыгәтаны; ус шакәу шыақәнаргәғәоит Мрагылара Ааигәа (Ирак, Афганистан, Ливия, Сирия убас еғьыртгы рқны) имфәаһысуаз, иахъагы имфәаһысуа ахтысқәа. Апоеит абас еиһш икоу атагылазаашъа дзакәшахатхом:

Айқәымчыра уафра иатәам,
Ақәымчыра қәыцьмарауп.
Амысара уафышәазам,
Иыуашәау қыиарауп.

1979 шықәсазы жьырныхәа мза 17 рзы О. Беигәаа Анзор Мықәба изаа-ишътыз ашәкәағы иазгәеитон: «Реиха итцәыуахьоу реиха

дрыцхашьафьуп, аҥсыуаа ракара жэйтэнатэ итцэуахьау жэлара ыкам, аҥсуаа ракарагы рыцхашьафь дыкам». (Д. И. Гэлиа ихьз зху Аҥсуаттцаратэ институт адиалектологиатэ лабораториа архив). Ари ашэкэы О. Беигэаа иацитцеит (иара ишазгэеитоз ала) аҥсшэахь еитеигаз Тьркэтэылантэи аҥсыуак (уи ихьз арбам) тьркэшэала иишыз ажэеинраала «Амфа қыиа» (агэфара хамоуп автор «аҥсуак» хэа дызфэу иара ихатэ шиакэу азы). Уака иуҥылоит О. Беигэаа иза-аигэоу ацэахэакэа: «Амфа қыиа акы затцэык ауп, / Уыигыы ауафь бзиа ибара ауп; / Ихатца, уафрас иыкау акы ауп, / Уыигыы ауаа реи-батахра ауп»; «Абжыага мфа абри затцэык ауп: / Еизгэакыарауп — ха-ибатцароуп, / Гэы рцэыцэыгас иыкаугыы акы ауп: / Азэ дымтцэыуа еицгэыргыарауп». Акыиареи, абзиабарей, аицхыраарей, аидгыларей рыда ажэлар җеиҥш бзиа рзыҥшым. Арт реиҥш икоу ахшыотцаккэа инартбааны ицэыргоуп акэыркэнтэ мотивкэа зныҥшуа амсылмантэ нцэа ду аллах изку ажэеинраала «Даны ыкамыз ыкам аллах» акны. Ашымтафь аллах даарҥшуп зегыы зымчу, «зегыы здыруа, изылшо», «бзыиа уыра зтахыу, «цэгъара уыра зтахым», «бзыиара шэыуы» «цэгъара шэымуын зхэао», гэнаха зымуа ауаа қыакэа бзиа избо, цэгъара кэзтцо лахыцэгъа рызтцо иакэны; ихэаакэтцоуп цыанати цыаханым цыакыс ирымоу.

Апоет, амсылмантэ дин шизааигэоугыы, иара изын Аҥсуара иатцанакуа иахагы ирацэоуп, убри ауп ирхэо абарт ицэахэакэагы: «Хаҥсыуара хцэыимырзааит, / Аҥсыуа жэлар рызыиырхааит». Арака иуагэаламшэарц залшом абиблиатэ мотивкэа зныҥшуа Д. И. Гэлиа заатэи иажэеинраалакэак (урт кыҥҥхын 1912 шыкэсазы итыцыз апоет раҥхьатэи ишэкэы «Ажэеинраалакэеи ахьзыртэракэеи» ркны), иаххэап: «Бзазара имоуп згэы итоу зфэы иззархэуа...», «Агычра», «Аччаа», «Хоцъан дыу», «Атцаракэа зегыы иреихау», «Иҥсны ибза-хаз иажэа» уб. егъ. «Атцаракэа зегыы иреихау» афэы ишхэоу ала, нцэа дызмам ауафь ацэгъара каитцар алшоит, анцэа игэамҥхо кэзтцо анарцэгыы бзиара изыҥшым, цыаханым дташэоит.

Д. Гэлией О. Беигэааи ф-динхатцара дук (акыырсианрей амсылман-рей) ишрыкэныкэозгыы, ирхэо еикэшэон, дара адинхатцаракэагы рыпринцип хадакэа еицагыло икам (аполитикатэ хыкэккэа рына-гзаразы адинхатцара зхы иазырхэо ауаа хэымгакэеи, асектакэеи, зхы еикэшэам афанатикцэеи ртэы арака халацэажэом). Апоетцэа рфыцэагы раҥхьазагы инаргыланы ргэы итцхоз аҥсадгыыли, ажэлари, Аҥсуарей, ахатэы бызшэа аиқэырхарей ракэын; урт иа-гырзыркит рыҥстазаара зегыы.

Виачеслав Бигэаа,
афилологиатэ тцэарадырракэа рдоктор

ОМАР БЕИГӘАА

Ажәеинраалақәа¹

ДНАЗАЗАТӘХАИТ БЕИГӘАА ОМАР

Беигәаа Беирам дызабыз,
Шамха Мыкыд дызаныз
Беигәаа Омар дышьтәуп абра,
Цсһьартахааит иыдамра.

Зықьыи жәышәыи акын диын,
Иахә иынарцә дазнейын
Дназәзатәхааит шыта нахыс,
Анцәа дыитәуп уажә нахыс.

Ацсыуара ихарта адта,
Ацсабара иышьта антә
Дцеит зыцсатә аахаша,
Ацсытхацъра ианиаша.

Цсныхәара иыгымхааит,
Цстхәцърта иытыпхааит.
Иыцсы зқәыитцаоз абызшәа,
Дыззыгәыкыз Ацсышәа

Ахаш ианны иғәғәза
Иыхчынызааит назаза.

БЕИГӘАА ОМАР ИЫЦСАТА БЗИЙАХААИТ

Анцәа иымфа дықәымтыцызт,
Азәы иыгәы деимыршыыцызт,
Кафказ жәларқәа згәырфаз иакәын,
Реицхыраара иахәаоз иакәын.

Дбызшәа қазан, дыразафын,
Ацсышәала ажәа разафын.
Тцабыргы рацәа рныцшыуан.
Ртцабыргықәа хәатицпшауан.

¹ О. Беигәаа иажәеинраалақәа аагоуп «Ифымтақәа реизга» ахәатәи ашәкәы ақнытә. Итәыцит 2021 ш. Автор ифыражәақәа еиқәырхоуп

Шәапыңаңыи рхысдыррақәа
Рҕыитҕаауан, ри́ашақәа.
Хысдырра шәкы мыцны́ изыџуаз
Ааиырҕшыуан амц шырхәауаз.

Аҕабыргы́ хартҕагақәа
Рынны итыиган Омар иышәкықәа.
Ауааңсыра уырт рылаџрауп,
Рҕабыргқәа зегыи иыртҕар ауп.

Иызба заҳаз артҕа дуўқәа
Иырхәа́ рыџуаит рҕабыргқәа.
Шәкы рацәа ҕганы итынхаит,
Шәапыңаңыи иышьҕа рзаанхаит.

Омар иыңсатҕа́ бзыиахааит,
Җсытхаңра Алла́х иыиҕааит.

АСТАМҖЫЛҒӘИ АҖСЫҒА БЖЫИ

Амшын еикқәа сыҕеңыңгылауп –
Иысымша нырцә сыңшыуа́,
Мышыи ҕареи зегыи иыисуеит –
Рыңба ы́кам са сзынхыуа́.

Сгәысгәатцәа нырцәка иынхаит
Сзызысаом, сызпыруам;
Згәахәтәы иахьзәу ргәыргҕа бжыи нгао
Сара сгәы хәуп, схәаа тәауам.

Мрагылантәы ңшәк аасысыр
Рыңсы алаушь хәа сахәауеит,
Мрагыла ицао ңшәк аасысыр
«Сымшра рызга!» хәа стҕәауеит.

Амшын аны́рцә иы́еңыңгылау
Сан абааңсы бгәы́ камхааит,
Сгәыдбыкларц бнап иейҕыхыу
Бгәы́ каҳаны ихәамыџрааит.

Бычкәын сарҕа ччара зхәашҕыз,
Бгәыхәңы сҕыи нкыдҕганы –

Атцәууара зны сақәйтхар –
Саагәдбыклап срыгәгәаны.

Сзымзысао, сзымпыруа,
Мшыни жәфәни саиааины,
Арсза ицарым аамта ааиып,
Саагәдбыклап срыгәгәаны.

Згәагь мпысуа ирыцхыраафьу,
Аамтеи гәагьи хәхәаны,
Зны хәиндыриап ибацарьи,
Саагәдбыклап срыгәгәаны.

Бычкәын сара́ ччара зхәштыз,
Бгәыхәпы схы надтцаны,
Атцәууара зны сақәйтхар,
Саагәдбыклап срыгәгәаны.

ГӘЛИА ДЫРМИТ ИШАНАҢЫ

Жәлар җаха зырцәәжәаз,
Гәы лашыцакы зрылашаз,
Бзыи гәыи рыхәра́ зыка́аз –
Рыхьы Гәлиа Дырмит дыу!

Хәрыи хәеыи зләуыжхаз,
Хышыф тцары зырфыхаз,
Хымчи гәымчи зырфыйаз –
Рыхьы Гәлиа Дырмит дыу!

Рыцәабара зларыхгәз,
Рыгәырғара злацшыргаз,
Зыхартә дыу хәихырхәаз –
Рыхьы Гәлиа Дырмит дыу!

Иуатәу сзымхәао сгәы́ иәлауп,
Уыхьыз сгәы́ ианфәаалауп,
Уыцсы атцака сыцсы́ ыкауп,
Рыхьы Гәлиа Дырмит дыу!

АПСНЫ, АПСНЫ!

Сыйахьагы уа уыла ийтэны ийыст Ацсны!
Ейхсыгыра зкэым уымцаны сара' усыгтрауп Ацсны!
Уымбадара сзычхахуам, уыгэхьаасгазеит Ацсны!
Ных шыта сыблааит уымцала, уысзычхахуам Ацсны!

Хата затэы адэы сыкэуп уыла стэы сыуцэыхара,
Уыда хэыцыртэк змау ауаа са сырцэыхара;
Уыда хэыцыртэк змам сацсыуаагы сцэыхара
Адэы саныуп сбылуа, абзангьара сцэыхара!

Ари амфасшьеи хареи арс хабанза еибаркэырлаша,
Ари агэырфееи сыжэлареи иабанза еибэхэырлаша!
Ханцэа хазшаз – иазымхаои – шэгэамчы абанзахалаша?
Тэылеи жэлареи абарсза иабанза еизынхылаша?!

Ма стэыла уфы сыпсында, ма'суызхьаа уа сыбзазааит!
Уара убара сцейпшымзар сышуызхьаауа сыбзазааит!
Уара ухаштра сзыгэыгьуам, уысхамыштырц сыбзазааит!
Уыгэхьаа иага саблыргы саблааит, уымца салазааит!

Хаштроуп цэызрас иыказау, назаза сгэы' утазарауп,
Сгэы утаз ара бжа ниарауп, сгэы' утаз, уысцэымзызарауп.
Мчыла хаймырхт, хайбатэыуп, хзышытазатэыу еибайухрауп,
Ханцэа хазшаз иапыитцеит: «Айбаиыуга еишытазарауп».

Уымца хэртны уысшэында ных схэарымызт Ацсны!
Уымца гэагыгы усыгтразааит, сгэыгтра цымтэаап Ацсны!
Мамау, маму сгэыгтра цтэам зны хайбаиыухп Ацсны,
Хайниэхп, аха уанзагы уышпэсычхарыи Ацсны!..

Зны иыстахыу бзазарауп сыла уабэхрымеишь хэа,
Зынгы псрауп иыстахыу сыпсы' уабэхрымеишь хэа,
Абарт афба рыуакы ауыкамлахра зыны хэа
Сгэыгуа сныкэаоит, хайбаиыухп иабацарыи зыны хэа!

АЖАФЫЧАФ ИЫГЭЫКШЬА

– Амза капхаот иыкачча,
Бара бкацхаот быкачча.

Сдыба тацэыуп цара там,
Барей сарей хайхэартам.

Сара мамда иысыурыи,
Бара бышцасычхарыи?

– Амамдара гыраума,
Амазара дуураума?

Ажэа аупашэыл гэы цаагауп,
Гэафь аупашэыл гэы аазагауп.
Агэшэа еилкаафы афырхатца,
Агэы цаафы ахатца.

– Сыцсабара акакач,
Сгэыи сыпхызи рыкакач.

Бара ибатэау иысхэарыи?
Бара сышцабыниарыи?

– Афырхатца дычхафыуп,
Дыгэыаарыхфы – гэы хэхафыуп.

Уымыццакын лыхаара,
Леишэала дхых уыхаара

– Арс бабанзасычхара,
Шьта иазымхаои сыхаара?

– Лылашара, лытаташь,
Уа дыузыпшыуп уытаташь.

– Бнапы сыркы сыкакач,
– Хнапы еибакыуп лыкакач.

– Хаэицгэыргъара еицымхааит,
– Хаэицгэыргъара еицымхааит.

ШЭЫМШ ААБЗИАХААИТ

Хашьцэа шэымш аабзихааит,
Бзиаразы хашэзаайхааит,
Шөгэйдкылара хазахааит,
Хамшра шэзынхааит, шэгъацааит.

Хьызхэ́ала азэы шэ́алкаамкэа –
Шэ́еибакуы хшэ́ыкэыхшааит,
Азэ́азэала ишэ́ацэажэао –
Хгэ́ы шэ́а́дхэалау шэ́а́мыштааит.

Ха́цхыз шэ́алауп, хгэ́ы шэ́тауп,
Шэ́аххашты́ша цы́шшэ́ымшьааит;
Шэ́азэ́кы ихэ́аа загы́ иаххэ́аауп,
Кыры́ ншэ́ы́хыша еи́цхэ́ааит.

Ажэ́џан хабжы́ы аха́бзар –
Абры́ хны́хэа пхы́лнадааит:
Шэ́ызны́м дунэ́и иа́лаххыи,
Хабза́зар хаи́цыбза́зааит.

Шэ́ыґеи́а шэ́ґаца́ шэ́ґы́ргґа́хэхааит,
Шэ́ґы́ргґа бжы́ы ха́хала́аит,
Ха́изынхы́ра шы́та́ иа́зха́ –
Ай́латцэ́ара ха́ґэыи́тхааит;
Сашы́цэа шэ́ымш аабза́ихааит!

А́кэа, 1975 ш., зынѳу́хмыз 27

А́ЦСЫШЭА

А́цсышэа аи́цшы бызшэа кэ́аза дгьылтэ́ылангы́ ианы́м,
Уы́и назаны́ иызды́руа изаламхэ́ара калары́м,
Иа́лаича́паз ажэ́а́цкыгы́ иазќазау изы́ тэ́ымхарым,
Има́ха́цзаргы́ ианиа́хала́ак изы́мдыркэа даанхарым.

А́цсы́уа жэ́лар тэ́ым тэ́ылақэа иы́цса́кьяны́ иры́ла́цсауп,
Еи́шьеи еи́жы́реи зéибамбауа иеизынхы́уа́ иеизры́цхауп.
Изы́меизаргы́ уы́и ра́цсышэа дара́ рзы́хэа гэ́ыртэ́агауп,
Тэ́ым ажэ́ала ра́цсышэа́қэа еи́цэы́хазхар иры́цхауп.

Еи́цырды́руа атэ́ым ажэ́ақэа иа́цсышэа́м хэа ика́хмы́жыааит,
Зегь́ иы́рзэи́цшым а́жэақэа́гы хшэ́и́цэды́рзыша хх́а́мыштааит.
Иы́ргэы́гыртау ра́цсышэа еи́цэмы́рз, ргэ́ы́гра цы́мтэ́а иы́бза́зааит,
А́цсы́уа жэ́лар ишэ́изтэ́ы́уац еи́зтэ́ы́уазао иааны́мхааит.

Ха́тэы́шэала ре́и́цэымзра́ ґенак ргэ́а́хэтэ́ы́ иахы́нагзап,
Еи́баргґа́ца ауа́фы́шэа рхар́та дыу уы́рс иады́ртцап.
Ха́тэы́ жэ́ларгы́, тэ́ым жэ́ларгы́ иа́ха иры́хэао и́кала́й,
Иы́шґа́м, иы́шуа́у ззэ́и́лымкаа́ц зэ́ыр ы́казаргы́ иы́ыршэап.

Гэре́йбага́рей, еицхы́раареи, еибáазареи рыбжбáлааит,
Даусы ртэ́йлеи ратэ́йшэеи ркэ́йтзаара рáзалааит;
Даусы ртэ́йла алахы́нтца дара ича́цао игэ́йргъалааит,
Еизгэа́кыара дыу рыбжбáлааит, цсы еи́зыцэгъара рыбжбамлааит.

Агэ́йлацэа жéларкэа мау а́харааггы иры́хэалааит,
Аицгэ́йргъара гэ́й еи́зыбылра ша́хыхе́иаауа рхамы́штлааит.
Ных́эараны абры́и ша́хэакы́у тэ́ымггы ɸна́тэггы ихáртцалааит:
«Ацсы́уааггы ра́гаца́ггы атэ́ууара рце́ипшымхааит!»

ЦХАДУ!

Иы́шэзымды́руа ишэа́ххэаозеи
Хгэ́йгырта ду шэ́ара шэ́ауп!
«Хабз еи́кэшэ́йрха» хэа хзы́хэао
– Шэ́а́гымхааит – шэа шэ́а́мауп.

«Цха»и «цхаду»и х́хашт цы́шыа
Их́ашэ́хэао «хаты́р» тэ́ым ажэ́ауп,
Хара уы́рт х́хамы́штыцт:
Уажэ́уажэ́ы иах́хэао рауп.

«Хаты́р» тэ́ымшэ́ауп, а́цсышэ́ам,
А́цсышэ́ала «цха» х́хэ́ауэ́ит,
«Хаты́р ду»ггы бжа а́цсышэ́ауп,
Уыи азггы «цхаду» х́хэ́ауэ́ит.

«Хаты́р ду зкэ́у»ггы а́цсышэ́ам,
А́цсышэ́ала «цхаду» ауп.
А́ха уыи́ггы х́амхэ́а́кэа,
Зегь иах́эа́кыу «цхаду» ауп.

«Хаты́р ду зкэ́у», «пату зкэ́у»
Рзы иах́хэа́оггы «цхаду» ауп.
«Пату»ггы а́цсышэ́ауп, а́ха
Уыи́ггы зхы́лтцыз «цхаду» ауп.

«Сала́м» гэа́кыам, тэ́ым ажэ́ауп,
Иы́збызшэ́ау иы́рзымы́шхааит;
Хара а́цсышэ́ала ишэа́хта́п:
«Зеггы х́амшра шэ́ымазааит!».

ШАМИЛ АҚӘСБА

ИКӘРАТЦО АМФӘХӘСТӘ

Ажәабжъ

Аены апырра иамшын.

Аҳаирпланқәа тәон, ишьтыпрауан. Урт ҳарзыпшуа ацәахәа ааигәара ҳылоуп. «СБ» хәа изышьтоу абомбалашьтыга ццакқәа рыла апырра ҳалагеижьтеи митәык тдуам. Руак, амтцәыжәа амра ашәахәақәа нықәырхәмарны, абар, алақәра иафуп. Иара абри, даеа ҫынтә иҫышьтыпрааны иантәалак ашьтахь, секипажи сареи азонахь ҳалацараны ҳакоуп. Саамта сахыццакуа, сгәы хытхытуа сыпшуеит. Сыштурмани срадисти рнафсшәа ишьтахь инапқәа катцаны длеи-ҫеиуеит ҳазвено акомандир, даеакала – ҳкомзвена. Ари ауафы шатлақьа, ажәахыр цаца, аеҳәапхьыз азы цыашьатәшәа икачбеиу азә иоуп. Утахызар, ирхәоит еипш, акәыбры ац завтамло удта на-угзаргы: «Итцегь еиғны упрыр алшон» хәоуп иуеиҳәараны икоу. Иаххәап, абар апырфы иқәпақәмырсзакәа имашьына ииашахәтцәаза иртәеит, аха ҳкомзвена акы игәы иамыхәазт: «Ех, ты шляпа!» – иҳәан, инапы кьаны алеиҫеира дналагахуеит. Амала, иара ихата, аполк ағы, ибзианы ипыруа ишырзырхәауеипш, апырраз «абга даҫызоуп». Аиашазы, хәартапшь иматқәам. Априбор хыцқәа ахьнықәиргылаз, иамағьазшәа, иқәацарц иказам.

Ихы тцаркәылары, ицъымшь еикәатцәақәа еимагала, жәа шыафак катцаны ишьхәа дныкәгьежәауеит. Имака иадхәалоу ипрыга наптыр-пақәеи, исахтантә шлеми, ишыафәқәа рыцхьазошәа атах-атаххәа иуатәақәа ираахоит.

Таха изымто хәыцрак дамоуп, аха изакәызеи? Издыруада азонахь хцара атәы акәзар ихшыф ззышьту?

Ииашоуп, «СБ» ала апырраз иееиу пышәа ҳамам, хәеҳәартә еипш ҳафратынгы ҳакам. Аха уажә ғыц ихнахыз ҳакәзам: «Р-5», «Р-зет» ухәа уаанзагы пытчытқәак хрылапырхәеит. Имузахт! Иара ҳадта-гы ускак баф злоу акәзам, нас иитахузеи?

Уи, усгы, азә дирехәоны хмаҳацт. Аха иацтәи азонаф сыпыршьа игәапхәеит. Ус акәымзар, ханыхынхә аҳаирплан ганы атыпаф аргы-лара сымацара исанаижьрымызт. Иара иказшьала, иазыкаттам хәа иипхьазаз апырфы уи еипш икоу аус дақәитым. Итцалеи нас? Емынас, уахык ала апыршьа схаштрызу? Мац-сачк агха змам шамахамзар пырфы дыказам...

Ахәазаразы анцәа иишаз дзыпыруам хәа рхәоит. Аха сара сыхә-таахь, ари аус ағы ацәанырра чыда аихагы аеаршьцылара атахуп. Афигуратә пыррағы, аҳаирплан ацски апедали «рхәатәы еикәшәо»,

абасоуп ныкѣцашьас ирымоу хѣа ажѣала иузхѣазом. Икѣтѣтѣу шыкѣтѣтѣу умахеи-ушьахеи рыла иунырроуп, уара ухшыѣ азушьтаа-нза дара рхала икѣтѣаны иалгахѣазароуп. Абри еипш икоу аеаршь-цыларакѣа роуп изызку азонаѣтѣи ацырракѣаггы.

Хаззыпшу ахаирплан ацѣахѣа ианытѣны, амоторкѣа рыбжьы еи-хьыр-еивырза, ашитѣхѣа абылфѣы ѣаца злоу афаѣ цѣхѣцѣхѣ хѣа-кѣаны, хнаѣсшѣа иааины иаагылоит. Хѣомзвена ишьхѣа даакѣтѣины хашѣа иѣааихоит. «Иашоуп, атакѣхыкѣра – мариа усым, – сназхѣыц-уеит, – аха уи иара иеихаггы сара исыдупеи, мшѣан... Егѣаурым, икалари, цѣушьт?!»

– Иаха ушѣацѣеи? – хѣомзвена хѣкѣымк еипш сыла дхыпшыло дсазѣауеит.

– Даара срахѣтны сыцѣан...

– Азонахѣ ацырраз ухиоу?

– Иацы хѣицымпѣыруаз...

– Уи бзиоуп, аха ухы ушѣаѣгѣыгѣуеи?

– Адѣа насыгзоит ауп!

– Ибзиоуп... – шыѣѣаѣак данаалеиѣеилак даатгыланы инаѣи-ѣоит. – Азонаѣ икѣтѣтѣѣѣоу цѣа урызхѣыцу?

– Срызхѣыцит...

Хѣомзвена илапш ахаирплан ашѣа иниаганы, ахѣ ишьарѣ иѣа-хушѣа, акраамѣа дахѣапшуа дгылоуп.

Иахѣа ари абомбалашьѣыга «СБ» конструкѣиала, цѣакышьѣала ухѣа иаѣназго даѣа хѣаирпланк ар рѣы иѣам. Уаанзѣтѣиѣѣа жѣаба ир-зышьѣыхша абомба еидара иара зныкѣарала иагоит. Ашьѣыпѣырра иазгѣышьѣа, амѣѣыжѣѣа дуѣѣа еитѣхѣа игылоуп. Икѣынаѣсараха, иѣыпѣыруа, ауразоуроу изѣазу адиураль ухы-уѣы ануѣаалоит. Амо-торкѣа амѣхара ду шрымоу мѣашьѣо, рѣыр бруѣѣа шыѣхысаа ахауа аѣѣара иаѣуп.

Зынза аабыѣѣоуп арт амашьѣына фрѣтѣѣа хѣала ианаѣа. Исгѣала-шѣоит, раѣхѣаза ари санынагѣыдпшыла, мышкы зны сѣалапѣыррушь хѣа иааѣыасшьѣеит. Азауад ахынтѣи ирѣырны иаазгаз, хѣтѣкыс аѣышѣа змаз аѣырѣѣѣа: убасѣан ирылаз хѣомзвена ихы насыѣѣи-куеит:

– Даѣа знык азонахѣ хѣаиѣѣар шѣѣоубои?

– Иаѣахны избом! – сгѣы шкыдгылаз мѣашьѣо сыѣѣы ианырѣшны иаѣаскуеит.

– Ахѣѣтѣи азонаѣ ауп шѣахыѣѣало. Уи аѣаѣоу?

– Абанѣ ашьхѣѣа ршьаѣѣы! – аштурман инапы наирххоит, ѣ-хѣык рыбжьѣарахѣ шыѣѣоу. – Уи рѣѣаѣуп: арт аѣахѣѣа ршьаѣи, ѣа-дахѣѣала – аихамѣастанѣа хѣыѣи, ладахѣѣала – акишѣлак хѣыѣеи рыбжьѣара!

Аѣомзвена изѣѣараѣѣа ѣыхѣаѣѣѣара рымазам. Урѣ зны сара, зны

сыштурман, зных хradист иеиархоуп. Абар, шыта зегыи еилхаргеит шысхэо, даеакы аацэыригахуеит. Ицъашьатэзам. Апырразы ихэычу, идуу зтаатэы ыказам. Апырфы хрыѿ ааззимуз абаша иацъалхэхар алшоит.

Хашлем тдақаа еибаркэа хёынаххарц хеазахкуан еипш, хкомзвена акы игэалашэахуеит:

– Исхаштыз! «Аштопор!» Ахаирплан тэйтэиуа хлантцы италт. Икататэуи?

Аинструкция сацхёошэа сналагоит:

– Агаз сырмачуеит. Арыгъарахь игъежьюазар, сарма шыапыла апедаль сагэтас икны, априбор-гэи сареи хабжьара апскы ааган икэсыргылоит...

– Иазхоуп! Шёышытыпраа. Амала, шэгёышэеаныз!

Акыба абжара еиѿысымшацкэа, хradист-хысыѿ ахырпсакыага ыкэыртэиаауа икабина дыштагылоу збоит. Сыштурман, уих, ишыи-ишыи еикэтцо, ихыи-иёы хёыцра тцаулак антцаны дышнеиуа, икыба ашыапаёы даатгылоит. Уахыихэапшуа, ари хадтца атапхыкэра зду иара иоуп ухэап, мамзаргыи азонахь акэзамкэа бзарбзанла италахау ага ихыргэгэарта тыпк абомба акэыжьраз хцо цёушыап...

Аиашазы уазхёыцыр, ари азонаётэи апырраан, дара аѿыцъагы митэык иахьсыхэо егыыказам. Изакеыхыи, уахыынтэ саапшыр, ишыстахыу ахаирплан ртэарта цэахэа збоит. Егыи, агёеанызаара, анапшыи-аапшра анакэха, иара уигыи сымала схы санахар, азона стытцны цъаргыи ссарым, сымпынгыи хайрплан аасыштырым.

Аха ахаирплан еицтоу аекипажаа реицпырра даеа хшыѿк атцоуп. Арт таацэашэа хасабла, асаат ахэтакэа реипш рхэатэы еикэшэо, цэаныррала еибадыруа икаларц азы, ахаир аёы енагы еицызароуп. Харт аабыкыа еиднагалаз уаауп, макыана цкыа хзеибадыруам.

Спарашит атдакэеи, скэардэ амакакэеи ааибаркны хайёцажэага афлажок снапы накэсыргэгэоит. Адэахыи, идыдыи-мацёысуа амоторкэа рыбжыи иалыѿны, еилыкка слымха итаѿуеит сѿызцэа икартцо атак. Урт хиоуп.

Минуткэак рыла адгыл, ихсаала дуззаха, изсазсо хаштца италоит. Дук мырткыкэа, ашэаны ихэошэа сыштурман ибжыи ааиргоит:

– Абан, ихъыздоу акишлак!..

Хкабинакэа реиѿкаараё иамоу ахышэ цшыыркца асаркы салцшны избоит уи инапы акэкны ишыкыу. Сара иапхыагыи нактэирахь снапшны избахъан аихамѿа станция хёычы. Иажэа снапыѿлоит:

– Ажэакала, ахпатэи азона хталеит. Иудысныхэалоит! Уёырхасуа умтэан!

Сыштурман дааччоит:

– Угёы каршэны авиражкэа ыртэила...

Сыштурман Василии сареи, «Р-5» ала, ирхэоит еипш, хар амазамкэа ахаир «хуантахёеит». Имачымкэа ацаметтэ бомбакэагыи аполи-

гон аёы илахашьтхьеит. Уи апшыхәгеи ари абомбалашьтыгеи ѿ-хәык рыбжьоуп: «Уаанза саркьатцас ухахәда сымтцакын, шыта ныхак еипш схахәда уамтцапшлап» хәа Васили, хтыцкәа рөахьырцсахыз азы дахыхәмарлоит еипш, арт ахаирпланкәа злеипшым рацәоуп.

– Уасил! – игәиеаныстоит, – авиражкәа рыртцәирахь сиасуеит.

«Исахаит!» хәаны, ара сыкоуп, акы уацәымшәан хәа сгәы иргәгәа-рашәа, даахьахәны дсалацәкәуеит. Ассир далакоуп. Синструктор иакәу цьушьап, зны: «Молодец! Уускәа бзианы ицоит!» хәа аанарго инацәа ду сирбалап, даҭа зных: «Иукәымҭеиеит» хәа ихы иртцыслап.

Афлажок храдист ишкә иниазгоит:

– Алло, Сергей! Сыбжьы шцауахауеи?

– Исахауеит, афыза акомандир!

– Аха, ишцауахауеи?

– Еилганы исахауеит, афыза акомандир!

Ари арадист-хысфы иакәын уажәы сааигәара иказарц истахыз. Уи «СБ» ала ацырра ханалагоуп хекипаж данацла. Аха цасхәа иа-уазшәа, ари итыц, кьабырхәын цьара, ахаирплан атцыхәахь икоуп. Аригь ихатә тыхәрыкькәа имоуп. «Аслужбист» хәа ззырхәо ихата-п-сатә! Уажә дызбо цьысшьоит: «Афыза акомандир!» хәа, инапкәа ивапсаны атак сыто дахьгылоу. Ихы кәымпыл ыкәыршә иркәыдны, ашлем ихамкәа икабинаҭ дубар, цыс пшқак атра иахьыхтәалоу ухәап. Сизааигәаханы цкьа деилыскаартә имариа соуам. Аучилишь-че акынтә хполкаҭ дшааитцәкьаз, априказ калан, ифызцәеи иареи илеи иларыхан, ҭацхьа аказарма иҭнарцалахт. Акурсантцәа реипш, астрои икәыргылань аеродром ахь иааргоит цыррак аан, амзар иу-зырбода. Ишакәхалак, уи илсхәара сыздырам. Сиацәажәо сҭаасхан, ахьапарч! Ицәа дтәлеит: «Исахауеит! Сзырҭеуеит!» ада уаха иееиз ак иҭымшәеит. Егьырахь, аиашазы, тцкьынтк, такьатаск иакәзаап хәа изухәартә, кәыпшк иоуп зегьрыла. Уажә дызбода амзар, ахаираҭ илапш иаатцашәалак, ахырпцакьага тацәы рыкәкны, аҭацәа какькьа рылашьтра даҭушәа, даакәмтцакәа «тата-та!» ахәара даҭызар акә-хап. Аабыкьа зны, уи, апсыз еипш дпакьпакьуа ипарашит атцәкәа дыргәылахан, хтехник даушьтны данааи, икьатеиахы птцәо: «Иараби, асаби дхаднагалт, – ихәеит.

– Идырны иумазааит, арадист изы хҭы зәзәаны хшыкоу! Рап-хьазатәи аибашьратә цырраан шәтцыхәа ҭазамкәа иҭырцкьааит ауп икоу. Лиошка иоуп кьаф зуыз!» – нацитцеит.

Аиашазы, уи Лиошка ззихәо, азвено аҭтәи свагыла инасыц иакит. Напшыхакә дызбалоит ирадист, уи убас еилкьеилгәыцәк иоуп, аха амцапшь! Ус икоу арадист-хысфы дызмоу ибаргәузеи! Игәы каршәны иапхьака дыпшлааит: итцыхәа хьчоуп.

Ари хара х-Сергей, хтехник ишихәо еипштцәкьа ҭабырхацәк иакәхарым, цьушьт, уагоу иацьал цәгьахеит... Иашала, уи ахаирплан акәым, амашьына ахьырымбац цьара кьта кҭахак далымтцкәа дыкам.

Ихы-итдыха еилкаатәуп... Егъаурым, еибашьрак ахь хнанагаанза акакны ҳкылибагап.

Икабинаҕы дызҕу збарц стахуп. Смаҕақәа ааушьтны, сөыҕеи-тдыхшәа, сышьтахь иамоу акылаара сынкылцшуеит. Азныказы аҕапарақәа, аифкаарақәа сырхыцшны акгы збом, аха ашьтахьы, маҕахәара-нахыс ицәара снахьыцшуеит: дхәыцы-зыңуа акы даҕуп.

– Сергей! Узҕуи уара?

– Акгы, иара ус снацшы-аацшуеит, афыза акомандир!

– Апилотаж ахь сиасуеит, угәуеаныз!

Адтахьы сниасуеит. Итцаулам, итцаулоу авиражқәа! Зны арыма-рахь, уахьынтәи арыҕарахь! Аки-аки еишьтаргыланы, акатахәа ихар-гьежью саауеит. Мап, аиашами иухәаша, хар амазамкәа исықәеиоит. Абар, даеакгы ыркәаптеины саалгеит. Адскы итаргьежьны авираж ааиқәхәаламтаз адыххәа ахаирплан аатгылашәа изқәаршәшәоит. Иаанаго: ишахәтаз еицш, алар итаршәны иқәсыртәиааит ауп. Уи ибоит сыштурмангы. Инацәаду харшаланы ифышьтихлоит. Аф усааит, уара иумхәазаргы сусқәа бзианы ишцо саргы избоит. Уи-атқкыс азона улацш ахыз. Амала ҳкомзвена агәырға иеаиргон. Абаа хызжәо сакәым макъаназ, аха абылтәгы баша избылуам хәа сыкоуп. Иара дансыцыз ааста сеигьымзар, сеицәам! Хәашьак амам сыхаидеи, рацхьатәи сыпырраан еицш сгәы тгәырғәауеит. Иаацәырызгоит, ариабжьарак пластинкатцас сгәы итагьежьюа итоу ашәа: «Как у дуба старого...»

Уаанзатәи закәыхыз! Абриоуп атехника. Абан, ҳаеродром зыцныу ақалақь ду хахәырқәарак иеицшха инахьхы иахькаршәу. Схаирплан азмоторк нақәыскыр аура-зоуроу ихнаҕоит. Ари, тоннала ихьантоу «СБ», ирхәоит еицш, амацәаз ахы итаргьежьюа исымоуп. Адскы иац-ныкәоит, аха ишца! Саахеит – тцәфантиҕыка итрысуеит, снагәтасит, – адгьыл хышәтны аҕаанахоит. Аеыбгаказара акны икоума!.. Ухы-угәы ақәыбзиамхан шыта! Абриоуп ари ахаирплан ырпырны рацхьаза иаазгаз ҳыызцәагы ирыхьыз. Иахауеи, сыштурмани срадишти сара амтцәыжәа сызто ацәанырра абжа ма ирыманда!..

Иазхоуп! Сиасроуп егы аибашьратә хатцәира афигурахь. Сныцшы-аацшуеит. Избоит егырт азонақәа рҕы иху ахаирпланқәа. Урт ха-роуп. Астанция хәычы абан иахьыкоу! Ихьзыдоу акишлак?.. Уигьы, аа, инахьхы, ихьча уапыжәа ишьтоу адстхәа ашәшьыра иахьытатәоу.

– Уасил! Аибашьратә хатцәиртахь!..

– Зеигьакам! Азона хтоуп!

– Алло, Сергей! Угәуеаныз, аибашьратә хатцәирахь сиасуеит!

– Исахаит, афыза акомандир!

Аибашьратә хатцәира ззишаз аныртцәага хаирплан ласқәа рзоуп. Аха абомбалашьтцәа рызгы – акыр иацсоу фигуроуп. Ари, иаар-ласны амашьына ахымҕацгашья, иаказшьоу аилкааразы иацназго ыкам. Амоторқәа рымч-рылшара рылхны, уаха царта ахьамам

аццакрафы ианнеи, ахаирплан азымтцэыжэоак икэыргыланы тэоантцэыка идэыкэутоит, ихаргьежьюа. Изызку – аамта кьафла ахырхарта апсахреи аеыхаракреи роуп. Ишахэтоу ианузыртцэи, иаархэны шытахька ианаакэургыла, быжышэы-аашэ метра уха-ракхоит. Сыхэтаахь, ари афигура, уаанзагы егырт ахаирпланкэа рэгы исыкэфеион, бзиагы избойт. Аеырхэмаршыа бзиа иалакоуп! Ишытхысаа инеиуа аеыбгаказа, иеы кьафза, ашытахьтэи ашыапкэа ианрыкэиргыло еипш ухэап.

Амоторкэа еивасны ирдыд-ырмацэысуа рцыр брукэа рыла ахаир еимгэыцкыаауа аусура иналасыргоит. Аццакрашэага хэазо ишнеи-уа, изазо иаатгылоит. Азмтцэыжэоак ахь ахирплан фхыршэтны, алапшхэаа иахыруаа аргьежыра сналагоит. Абар, сеысзеитцымхуа, сшыа тхасаны сцэа-сжыы иалалазшэа, еидара хьантак скэардэ слыкэнаркацон еипш... атаххэа иаасыкэлашыцоит. Иблахкыгаха, ишашапуа икыдыз амра, фымца лампа дуны иаафэыцэаазшэа, алашыцара хэолахауеит. Икалеи, сыла атцэыршы такызар избом?! Адгыли ажэоани абацеи?

«Апстхэа!» – атыкхэа иаасгэалашэоит. Ичакэза хэона иахагылаз апстхэа еикэатцэа хэгэылахеит ауп икала! Ахаирплан шыкэыргылатэуп, аха изла? Ергьхэа фосфор лашарала ихэытцыччо априбор хыцкэа ракэзар, еимпны, гэарапара идэыкэуп.

Ус, смакакэа срымкэытцжэа сагарц егыаасыгымхо, мчы гэгэак сырууааза саршэуеит. Иазмырхакэа, хыла сфееи акабина ахэа санааха, апырцырхэа кэиц гэартак слакытца ифэытцпраан, саахэны, зыкэхала тымитышак сталоит. Уалырла ибгартцаз сифызаха, хыхэашыак хэа сымазамкэа слеиуеит. Иара ус апскы сымкэтцмыжкэа искиууп амзар, иахьдэыкэтцатэу сыздырам. Атцыхэтэан, ахьшэтхэа иааимкэоит. Алашара сылапш анашыцыла, ажэоан ахь инанагаз шыхарцакэак еивас сфэапхэа иниакэоит. Ссахыы, азлагара-лу еипшха, пслымз дгылк агьежыра иафэуп: «Аштопор!» Мчымхарала акэымзар, апырфэкатцара дакэитым афигура! «Зныктэи акэтцэиарала хэышэ метра илакэуеит!» Адгыл бгаланы ааскыра иафэуп. Иаанкылатэуп!

Сшымгэыгэоз, сеилампсазакэа аштопор аанкыларе иатахыу катцаны санаалга, ахагьежыра иакэытцны иаашыакэгылаз алапшхэаа снахыпшуеит. Шыта иаусзымдырхуаз ахаирплан машыцаханы снапафэы иааираны ишыказ. Амоторкэа агаз нарытаны, сылапш ахышэ хэычы ашка иниазгоит. Сыштурман, икышэкэа кэацкэа-цо, дшанхашэа, илакэа хаззала даапшуеит. Ииуеи, мшэан? Иара схатагы сфэапшыларе еигымзар калап, аха ашэара хантагылазтэи аамта цейтеи? Цасхэа икастцо цыишыома? Иамузар, ахара здыу иара иоуп. Сара схы даеацыра икыдын, уи, афыстаа ихэхаша, апстхэа атэы схаштыкэкэеит: уаха усс имааз, инацэа ркьафэуа иансирбоз, ани апта ухэуымыштын хэа сгэысеанитцар, ас калозма?! Абар акгызтахым амац хыхькылнагоз! Апырра апкаракэа шыала ифэуп хэа

баша ирымхэозаап. Шака гəаакзатəу анцəаггы издырам. Абас акəхап апырфы мац-мац апышəаггы шиоуа. Егьаурым, аштопор иалазггы аабейт, даеазназы хгəахəанызаап.

Сыштурман ипланшет иқəкны қбаадк афра дафуп. Мшəан, ари ауаф уажəыгь ишьара дықəмлаци? Сыхəтаахь, сшəарақəа абаказ, уимоу, аштопор сахьаиааиз сеигəырғоит шыта.

– Уасил! – илахəыхза сыбжы найқəсыргеит. – Узфəу закəи, мшəан? Икалаз убоу?

Сыштурман атак ситом. Иаасараза хəа аанарго ихы-ифь аасеиарханы апневмоцошьтахь инапы афьнаирхоит.

– Уасил! Изакəи уара, уфь акыма?

– Минутк! – аилахареи агəамтцреи зныфəуа ибжы сахауеит, – иаасараза...

Арадист-хысыф ишка айцəаажəага флажок ниазымгацқəа Васили ибжы аагоит:

– Акомандир! Исхəо уахауоу?

– Исахауеит. Иубама, апстхəа амшала хапсадггыл агəы ытцхарча-ауан? – сааччоит.

– Икоу удыруоу? – Васили ибжы агəкахара иархəанчаны ауп ишго. – Амышьтə хзыкалеит...

Снеилууаан, исзымычхакəа иажəа снацыфолоит:

– Сара егьсурым, мацк схы кақəчааит ауп. Храдист...

– Ихьи?

– Дызит, ихабар ыкам!

– Изакəи, мшəан, узрацəажəо?

Аштурман итак сазымпшзакəа арадист ишка афлажок ниазгоит.

– Алло, Сергей! Сыбжы шпауахауеи? Атак сыт!..

Атак шытыбжы ыказам. Сыштурман – дызит, шыта уи итəы егьыкам хəа инапы кьаны исирбоит.

– Пневмоцошьтала ашəкəы изушьту?

– Исышьтит, аха атак ыкам.

Гəыгырта затцəык сзынханы икоуп. Сеыфəахаракны айфкаарақəа снархыпшуеит: Сергей икабина тькка итацəуп.

Аибашьратə хатцəираан исықəхаз ахьантара иафьзаха, аапсара гəырмацгак саамеханакуеит. Ари иукуа-иушьтуа умкəытцфоруа узтəызтəуа агəкахароуп.

Цьашьатəшəа избоит, хєкипаж афь икалаз аус агəхьаа рымазам-кəа, адəахы илахəыхза, аурур рыхга амоторқəа еивасны аусура иахьафəу.

– Ишцакаларыз, Васили? Дыцазар?

– Урт, арадистцəа, макьана апашьа рыздырзом азы, бжеихан, хкабинаф иахпырхагоуп хəа рпарашиут рыкəныртцазом. Уи акы акəым, хəба икəынхəалазарггы ихы изархəомызт. Апстхəа халтцижьтєи нацшы-аапшроуп сызфəу, аха парашеиутк цьара сылапш итцамшəеит.

Абар, сыштурман ихэан еипш, амыхьтə ахьахьыкалаз. Сериожа дта-хейт ауп, уаха егыкам. Арадистцəа ркабина хтуп, игəеанзамкəа ахаирплан анаахə дыткьаны дцеит. Апарашеит икəнызаргы иацтəи акурсант рыцха иуркатцоз. Аштопор аан, настгы ацстхəафы уакəытц, хышəынтə ипахьоу хполк апарашеиттə инструктор акапитан ари «СБ» ахьынтəи макьана игəагыны дмыпацт.

Адтца анагзаха атəы згəалашəода, акы збатəын, акы еилкаатəын.

– Васили! Уааи, хлакəзаны хацшаап, иудыруеи?

– Ибзиоуп, улакəы!

Хыхьынтəи амахе ацəацштəхəы змаз ацслымзра хлакəыцыцхьаза аеапсахеит. Улацш ахьынзаназо ацəшхəашьтракəа иреипшха ацəахəакəа алдоуп. Ана-ара ацслымзра илыхəхəоит амра иамблыц асаксаул чыкькəа. Абар акишлак. Анышəтə ьнкəа рхыбкəа кьацсза. Астанциа ьны атанакьтə хыб еикəжьакца, еилыграаза, хаштца иьытцпрааеит. Абан ацслымзрафы шəарах тыьора хəычкəак кылхəыхəза иахьаапшуа.

Васили иацхьака илацш акы иаиарханы арыгьарахь инапы икьоит.

– Итцегь иртəи! – пытрак ашьтахь инапы икьоит. – Башоуп! Азын цша иаанагаз сакаратə хаскьын еилахəарак сажьейт.

Хаамтə иахьцейт, шыта аеродром афы хаказар акəын. Хкылгəгəа хнеиуеит, аха блас ицəыраагои? Абар ар рфы «ЧП» хəа изышьтоу хаманы хəхьрызнеиуа. Аполк акомандир, ауаь фархь, ибжьы мырдуцəакəа: «Апырра апыхзааит, аполк астрои икəыргыл абыржəытцəкьа!» – хəаны, иахьатəи апырра анапхгафы априказ аниито уажə избо цьысьшөит.

Урткəа шыта храдист излаихəартəи? Ицшааьцəа ибаьчаха иахьыгəларц ишыкьоу хəа сшазхəцуа, ус, аецыхəшə анытцкьо еипш ахəахəа даеа гəыграк сыхшыь назцоит. Иараби, уажəраанза схəаы ишцамааи?! Схəта акабина хəа хыла санасуаз, атурель данкьазтгы ицсы илшəшəаны тцака дтажьуп.

Ибла гракəа шакьшакьо, ихəымаа-жьымааза иаинышəшəылоз ихы-иьы ухəа – сылацш даахгылоит Серге. Игəалашəоит, аабыкьа урт реицынхарта казармаф данызбоз. Иьызцəаки иареи адомино иасуан. Сибазомьт, длахьыхза, акы рымакəа, днапырхахо дыштəаз сангəейт, цəгыарак иакəыркыз азə иеипш, инапкəа ивапса дкацшьшьза деицраланы дьатцкьейт. Мап, хтехник уи дахьидыруаз егыкам. Сергей икəыпшра, иццакра ихьзон ауп икалаз!..

Абар, атəартə цəахəа иацынгылоу арадиомызгəытцкəа ьба сымтəыжəьа аназараф иьыиакьоит. Ахаирплан ртəаны ацəахəа сныкəтцуан еипш, сылацш иаахгылоит сахьакəак, мацк иадамзаргы, сгəы ркычуеит. Еилафеласрак ыказамкəа тынч апырра иафуп. Тынч, игəы каршəны, ибарак шкəакəа хьыдышьшь кны, афинишиоргьы итыцаф дгылоуп. Хаамтə хəхьцейт, аха хкомзвена дыгькьаса дыьны хашка иьааихо дызбазом.

Акыбыа ааргаанза хэа апшыха сымам. Ахаирплан амтэыжэоа сыкэтэраа сынқапаны, атыхэахь сытрысны сёынасоит.

Сергеи икабина тыкка итацэуп. Имидагэидаха ипланшет хэычы гьало атурель аёы ихшыуп. Абас ххынтафынтаха х́казтэз, иара убри апстхэа мыжда, илеины апсабара инахатэазшэа, иаразнакы иаа-сыкэлашыцоит.

Азныказы х́комзвена и́калаз изеилкаауам: «Иаба́калеи? Узла-цэажэо сзеилкаауам!..» – Имахац бызшэак ала сияцэажэошэа ихы-иёы ианырцшуа дгылоуп. Ус, уаха ажэак мхэазакэа, дсыдкьаны ахаирплан ахь дыёуеит. Дук мыртцкэа ауаф фархь х́арак, х́полк акомандир исаржатэ гимнастиорка цёыш снахьыпшуеит. Ахаир-план ааигэа игылоу ауаа ахьышэтхэа амёа наиртоит. Ара ды́коуп апарашеит матура аинструкторгы. Уи, инапы амтэыжэоахь, зны ахаирплан атыхэахь инархо ак реихэоит. Ишы́калах анцэа идырп хэа, цёоукы, рхыжэоабжыкэа ышытырхлоит, даёа цёоукых, ус акёым хэа, ишамаркэа мёашьахуа, рыхкэа аадыртцыслоит. Иаины ааигэа иаагыло аидарамёангага машьына хыхь изыкэтэоу реибыташыала, Сергеи ицшааразы ицарц и́коу шракэу сгёы азёоит. Реихаб иакэхап, азёы акабина ашэ ныджьланы аполк акомандир иахь иёынеихоит. Аотор златархэхэо мшыамба гэартак наганы ачарт иакэыртцоит. Х́техник даахадыххыланы:

– Аполк акомандир дшэыпхьоит! – ихэоит.

Аполк акомандир ссиршэа ибжы тынчуп. Одеколон «шипр» афёы лахалахауа спынтца иаатасуеит. Х́командир арадист изшыахаз дазтца-ауеит, азона иатданакуа адгьыл тып, апрыга хсаалакэа рыла ихарбоит.

Акрырбараны и́коума мамзаргы?.. Сергеи ицшааразы ицаз хаир-планкэак хынхэит. Артцага хаирплан хэычы «У-2» ала акомзвенеи сареи ахпатэи азонахь х́даны хаимдарц х́коуп. Ишлем атцдакэа еибаркуа дааин даасыдгылоит.

– Уаала! Усгыы уштурмани уареи ашэиқашы х́алашэыжыт.

Илакэны алапшхэаа иахагылаз амра капшь адгьыл ахаёра ареи-цакуан. Уаанза избахьаз ракэзамкэа акатахэа хаштца итцпраа ацара иаёуп асаксаул чыкыкэа, аихамёастанциа, акишлак ын шыта-сыкэкэа. Хаимдоит, агэыр каршэзар иаабартэ х́лакэны. Зны-зынла, гёоарак анхауло, ххыпша апслымз саба аргыларатэ х́лакэуеит, аха изхэартэи? Сергеи днытдашэкэа дцеит.

Ханыхынхэ иааилашэшэахьан. Илахёыхза, ишэтышха а́калакь аёы ана-ара иёытцхаахьан афымца лашаракэа. Аха х́арт х́алахь еитцыхны х́зеихэапшуамызт. Х́комзвена икёёахэага ма́какэа на́к иныпхьаршэт-ны, атытцра илымшошэа дтэоуп. Дсацэхар, дсабашьыр исыбаргёыз! Ёитуам. Стэоуп саргыы. Ус, сылапш нарыкэшэоит на́ктэирахь «СБ» амтэыжэоа атца́а иголоу цёоукы. Иашала, арт, гёёыгышақэ баша еиднагалаз ракэмзар калап? Аха, сишь, инапырхахо акы иалацэа-жэоит, акы иахыччошэа сахауеит. Ари гёеитэоит х́комзвенагыы.

Ҳнарыдгылаанза сылапш нақәшәоит икәашза рыгәтахьшәа ишьтоу еилаҳәарак. «Дааргамашь, анаңьалбеит?...» – сгәы нтыпсаа-уаны еипш, акырқырхәа иаабарччоит арт. Кай, арт избо ҳара ҳахь зхы кыду уаам! – хәа срызхәыцуа сышнеиуа, азәы ишьапы итцшьуа дрылтцны ҳашка иғәаихоит. Снеилууаа сцоит. Абар, ихы гыдза хра-дист Сериожа! Сериожа, афыстаа ихәхаша уара, уабаанагеи?! Сна-идыххыланы, снапы иқәсыршарцгы цәгәа избом, аха ҳкомзвена илахь тырқәағь Сериожа днеиғәаңшит:

– Ишаасоухәара, уафыстаацәа укьо урыма иабадәыкәыз?

Сергеи илаба нкаршәны, иеааириашоит:

– Афыза акомандир, ажәахә сақәитышәтә.

– Уақәитуп, ихәа!

Апхәа ихәатәыз ашьтахь ихәо, цкәагы еиғәкаамызт уи иажәахә, аха ишакәхалак, уи иафыстаацәа дкьо дрыма иахьгәараз хәа иеи-лаҳкааз уиоуп:

Ҳгәаҳәанзамкәа апстхәа ҳанналаҳа, Сергеи итәала шыта аҳаир-план шықәыргылашьак амам, итахеит ауп икоу хәа избан дыңеит. Иңьоушьаша, апарашеит артлага агәыргәыл маңәаз пшааны дшаха-зоуп. Амала, адгьыл ағь, алеишәа издырамызт, тәка апша гәгәаны иасуан, ишьапы ххәыңит, уигьы измырхакәа, ашьтахь, имтарс апша идәықәнагалаз апарашеит дырхәазо асаксаул қәаңқәа дахьрыла-нагалаз, дцәыххаа дагеит. Ҳишьталаз цышьа акыргьы ихы раҳаны ажәан датәапшуан, аха ҳимбеит. Инасың излакыз, азона аҳәаағь икәз аихамға станция ааигәан, ипарашеит иазқәынтцаны уака днеин, имфасуаз дәығбак ала дааит.

Пытфок аабарччақәеит, аха ҳкомзвена илахь еитцымхзакәа дгылан.

– Ишсоухәара, аңара азин узтада?

– Азәгы. Ыы, аҳаирплан анхышәт ус иахәтоуп...

– «Ус иахәтоуп!» – иажәа днаңыфлеит ҳкомзвена. – Жәамш ага-уптвахтоуп уара иухәтоу! Шляпа! Акомандир изин уамкәа аңара ушақәитым узымдырзоз?

Сергеи, иңынтә хашәшәала цәыпцы, ихы-иғь ырқачақьуа да-акәаҳаҳан:

– Аминауатра сымаз, – ихәеит, – исыздырзомызт...

Ҳкомзвена азныказы иихәарыз иғамшәеит, ашьтахьы:

– «Исыздырзомызт» – ихәан, ихы-иғь инықәхәмарыз аччаңшь ҳаимырбарц зымға дынхәхәын, инаңитцеит: – Ишпыкәу ишузым-дыруаз, азәгы иуеимхәазаңыз?

– Мап! – Сергеи ихгы ааиртцысит.

Уи аф дытцало акәзамкәа, итырпыжны акомзвена иеирханы иикыз иблақәа: «Егьсашәымхәаңызт, иалыздыраауаз» – рхәон. Сериожа аамзахә! Уизхәыцыргьы гәыбғанс иутои? Аңара-пыррағ абас та-гылазаашьак ҳақәшәап хәа икадаз. Иаадыруазар ускан апстхәагь

халахазомызт. Аха аиашазы, «уаниашья ухатдашьоуп» хэа, Сергей дызтагылаз аус уадаф афы еиғамск шиакэыз ааирцшит. Сыхэтаахь, ххаирплан атдыхэа иахьарнахыс ихьчоуп хэа агэрагара соуит, уи акыр иацсоуп.

Арратэ дисциплина-лашэ анафсан, абасқэа иказ гəаанагарақəак шиоуз мфашьо хкомзвена илахь ааитдыхын:

– Ушиашоу абыржэйтдэ́кья асанитархэтахь ухы рха! Уқəнага уашьтан тынч хазхэцып! – ихэан, днахдыртцны ифынеихеит.

Иахьантəарак исзааигахьаз агəырфəқəа зегь ыказамкəа ифас-хыпраан, Сериожа снапы икəырша, дсыма ахəышəтəыртахь сфы-насхеит.

Абас акəзаап аишьцыларей апышəей рымфəхəаста шыкəаратцə. Ирацəзаап макьана шьала ифым, апырратэ цқарақəа рахьынтə итцегь иазгəататəқəоу!

ЕЛЕОНОРА КОҒОНИАПҚА

ХӘЫЗМАЗАМ АРҒИАРАТӘ ТЫНХА¹

(Актиор, аиҥагаф Иасон Чочуа игәаларшәара)

Хышықәсақа рацхә арежиссиор Мадина Аргәынца дсыхәеит илзыскыпцхьырц апсуа театр архив аҕынтә апсшәахь еиҥагаз, аха аамта ихнарғапцшәахьаз пиесак. Аиашазы иус мариамызт снапы ианылтҥаз, аха ашәкә ду аартны апцхәара саналага нахыс, испҥылеит иссирзоу апсуа бызшәа. Сагәыланахалеит. Анбанқәа зырдууа алу-па ахархәарала сацхәаны акомпиутер аҕы акыпцхәра сәазыскит. Зызбахә сымоу Фридрих Шиллер ифымта «Мариа Стиуарт» ауп. Хә-қәгыларак змоу уи атрагедиа 1968 шықәсазы еиҥеигеит иахьатәи сантҥамта ззыскырц стаххаз ауафы. Апсуа театр аҥоурых здыруа ирахахьеит актиор, аиҥагаф, Апсны зәапсазтәыз артист, Асовет Еидгыла ашәкәыфәцәа Реидгыла иалаз Иасон Чочуа атеатр ишазы-нижьыз апсышәала ирцәажәаны зейҕыҕам аклассикатә рҕеиамтақәа. Атекст аус адысулонатцы акыр исахьарку ажәеидхәалақәа спҥлон, насҕы, сзыпцхьоз аиҥага еипцшымызт, уи апсуа шәкәыфәы иацитҥаз адраматә рҕеиамта акәын изеипцшнысшәалоз. Кеннеди Мариа лзы:

Агәырҕьара барақьатра марымажаха
Гәеитцыхтбаала иалачоз,
Агара дышгараз ихәынтқарпцхәысхаз,
Афранцуз хтынра иаазахьаз,

¹ Аматериал аагоуп «Спутник Аҕсны» аҕнытә.

Иасон Чочуа иуа-иҥынха рыгәтаны

Сыгәлымтәахцшза, схыршәыгәлаша,
Илымаз закәытә лахьынтәз!

Адуineiжәларбжәратәи атеатр амш аены, акыр истахны снапы асырkit Иасон Тыкә-иҥа изку сантәмтә. Сара атеатр санаднагалаз 1985 шықәсазы Иасон Чочуа аус иузомызт, Иасон ипха Цбулетта ишылхәо ала «игәамбзиара иахкьаны атеатр аанижыит, аха аиҥагара аус еснаг даҥын». «Сара сиит 1911 шықәсазы иауз асду ашьтабарахь инеиҳьаны Азҭыбжәа ақытан, хәажәкын 15 рзы», - иҭеуеит игәалашәарақәа рҭы Чочуа, акьыпхь аҭы цъара-цъара 1912 шықәсазы диит хәа хәпхьозаргьы. Иасон иаб дуастан, тҭа змам ацсаса ззаныз нхаҭы наган. Иан иара дшыҳәычыз лдунеи лыпсаххьан, уи хьааго иара иҭуан «ишпакастдарыз сан сара иахьынзастахыз Анцәа дсәтәе-имшьазар...» хәа. Чочуа инысымҭа иазку антәмтәҭы иан Шьаныс Цбардалаапха лзы абас иҭоу ацәахәақәа хцылоит:

Деибакәеибоуп ззырхәо соуп,
Дахьсымам сан Шьаныс.
Сцъахацъафа сара саазоуп,
Аха иахьсымоу Ацсны разкыс,
Зегь рацкыс ибеиоу соуп...

Чочуа игәалашәарақәа ирнубаалоит иан лыблатәпшра игәазхара иахьимаз аз шыгәнигоз, аха еиҳагьы дыгәцаракны дшыраазозгьы азгәеитәит: «Иагьа кастдаргьы, иагьа схәаргьы – зегь санарыжьуан.

Уи сара иахаггы схы иасырхэон. Схэычы қыанцыцрақәа иахаггы исылсыржжуан. Ахэычы-бжыс сакэхарцы акгы сыгмызт, сан лахэшья даасықәымшэар...». Чочуа иан лдунеи анылыпсах лхэычқәа дырхылаазаларц иан лахэшья Мкыд дылгоит. Быжьбақа шықәса рышьтахь, иаб апқхэyseйба Камкиапқа Тамчыч пхэысс дигоит. Чочуа ишиоуа ала, ианцса пхэыс кәыған, лара рапхья дахьрымаз ақынтә апқа длыман. Иасон аоныка даалгоит еихылаазаларц. Абар иара уи аххәаа шеито: «Учкэынзатцэы нтытц аазара ирымоу шыта сара дсоушьт, уара дышучкэыноу еипш, сарггы дсычкэыноуп...» – лхэеит, сан Тамчыч. Ианцса лзы «сан Тамчыч» ихэоит, уи алаггы еилақхаауеит гәыблыла дшылзыказ.

20-тәи ашәышықәса алагамтазы еитцагылаз аинтеллигенция дырхатарнакын Иасон Чочуа. Иабду иашья Андреи Чочуа ифы дынхон Акәака даниас. Уи ифитцаазггы акыр ирацәоуп хымпада. Иасон ипқа лаб инысымфазы аилыркаакәа хыкалтцеит: «Дуаф тынчын, дыпхашьяпхатцо дықан. Рапхья Архангельск Абнатә нхамфатә институт дталеит. Нас уи ааныжыны Москва Луначарски ихьз зху атеатртә институт дталоит. Уа дыштаз Акаки Хорава апсуаа еизганы Қарт атеатртә институт иантеитцоз иарггы уахь диаргоит, убра далгоит итцара. Адрамаггы акомедиаггы изеипшыи актиор иахасабала. Аицарага аус ихала итахны далагеит. Есыуаха дтәаны аус иуан, аицарага дафын. Атцыхәтәантәи аамтақәа рзы еихарак аицарага акәын инапы злакыз. Атеатр афы аусура данакәытц Акәа ақалақьтә совет афы аус иуан, нас тәанчара дцеит».

Иасон Чочуа ипстазаара агырак зеггы атеатр иадхәалан. Иактиортә нысымфа дуззоуп узымхәозарггы, Чочуа дыхәмарит Мыкыч – («Ханума» Цагарели), Миллер – (Шиллер «Абзиабарей агъангъашрей»), Маркиз – (К. Гольдони «Асасаирта апшәма»), Ахәаахәтфы – (Гь. Гәлиа «Асас еиқәатцәакәа») ухәа арольқәа мацымкәа. Аха, иаххәар иашахоит Иасон Чочуа ажәа азқаз, аицарага иахасабала атеатртә культуразы илшаз хәызмазам рфеиаратә тынхоуп хәа. Ажурналист Владимир Ахашбей Чочуеи еиуацәан, астатиа афразы аицарага ифнахыи санымфахытц аены иарггы уахь днеит.

«Уи мазас иатцоу уи ауп, иара ифнутцкатәи идунеи тбаазар акәхарын. Ақыбаф чыда иара ипсабара иалан. Мыцхәггы дзыргазамкәа, хара ҳапсуа культуразы дфеноменын. Ускан алитературатә бызшәа афазара ус иамазамызт иара иахьынзахеигалаз. Аицарага знапы алакыз ықан, аха аклассика ас еитазгоз атоурых афы дысгәалашәом», – хәа ихәеит Ахашба, Чочуа ифеномен азы.

Аицарага аус афы ихадоуп иахьейтоуго абызшәа гәгәала адырра, ацәахәантца хәа изышьтоу алымтырц азын. Иасон Чочуа иоуп еитазгаз Апсуа театр азын адунеитә классика ашедеврқәа – Софокл «Ах Едип», Еврипид «Медея», У. Шекспир «Отелло», «Хамлет», «Ромеои Цыулеттеи», «Ах Лир», «Амбжых лыбжьара», «Ах Ричард III»,

Ф. Шиллер «Мариа Стиуарт», «Абзиабареи агъангашреи», «Ақәылаф-цә», К. Гольдони «Фыцъа ахцәа рматцуфы» ухәа хыпхьазара рацәала арфеиамтақәа. 1962 шықәсазы Миха Лакрба итижъыз «Ацсуа театртә казара атоурых ахтә аочеркқәа» захьзу ишәкәафы дазаатгылоит адунеитәи аурыс классикеи ацсуа культура алагаларафы Ацсуа театр иабзоуруу шырацәоу.

«Ацсуаа ироуит алшара рхатәы бызшәала ирбаларц иреиғъзоу адунеитә литература: Еврипид, Шекспир, Молиер, Лопе де Вега ухәа рфымтақәа», - ифәуеит Лакрба. Автор ари аусумтафәы акырынтә даза-атгылеит аитагара аус афәы Чочуа ацхьагылара шимоу: «Иара иеита-гақәа рыбзоурала ацсуаа ртеатр афәы ирбеит «Отелло», «Абзиабареи агъангашреи», «Фыцъа ахцәа рматцуфы...». 1940-тәи ашықәсқәа рзы атеатр арфеиара аххәаа азуа Лакрба қәнагала иаликааит Чочуа ицъа-баа: «Атеатр арепертуар иалоу аклассикатә рфеиамтақәа реиҳарак ықәыргылоуп актиор қәыпш И. Чочуа иеитагамтақәа рыла».

Иасон Чочуа ашәкәыфәцәа Реидгыла далан аитагаф иаҳасабала, хаз шәкәны ацсышәала итрыжхьеит еитеигаз: Шекспир «Отелло», «Гамлет», иара убас аурыс шәкәыфәцәа Н. Островски, Л. Толстои ухәа рпрозатә рфеиамтақәагы. Сеитазыхынхәырц стахуп Шиллер ипиеса. Ишәыдызгалоит даеа цәахәақәак, насгьы иазгәастарц стахуп аитага ишеицшым, шақа иацсышәаны иқатцоу атекст. Арақа иаццатәуп, Шиллер «Мариа Стиуарт» «ажәеинраала шкәакәа» хәа изышьтоу аформала ишәу Чочуа егьырт иеитагамтақәа рғьырак реипш, убри акынтә, ас иқоу адрама аитагара зылшо апоезиа зыпсабара иалоу иоуп ххәар иашоуп. Мариа дзыхьчоз Паулет иажәақәа урысшәалеи ацсышәалеи ҳаицрыхәапшыр стахын:

Решетчатые окна не спасут
От хитростей Марии. Не уверен,
Не скрыт ли в каменной стене проем,
В окне не перепилены ли прутья,
И не пройдет ли к ней, пока я сплю,
Необлечённый новый заговорщик.
Анафемская должность сторожить
Коварную. Я ночью сна не знаю,
Брожу, как преданный проклятью дух,
Замки на каждой двери проверяя...

Еихацеихышьла ишшу аценцъырқәа
Ирзеиқәырхом Мариа лыгызмалрақәа.
Агәра сызгом, издыруада
Атзы кылжәаны нас ишьыхзар,
Аценцъыр еихацқәа хытәтцәазар,
Сшыцәоу сара ачапшьараф
Хәшьадофы гәымхак дыфналар?

Шәйпхызыз зкәызааша матцуроуп
Апхәысгъангыаш лыхъчара...

«Ажәеинраала шкәакәа» хбызшәа алартцәарфәы Чочуа илагала абас дахцәажәахъан ашәкәыффы Кәаста Гьерхъелиа: «Иасон Чочуа илшеит ажәеинраала шкәакәа апсшәа аарбра, уи еихышәшәо артист иихәо амонолог дуқәатцәкәа ркынгы, цъара ажәак даамкзакәа арфаш ацәкәырцакәа реипш ажәакәеи ахәоукәеи еишътарххы, ахшыфтак гәылыршәаны иаадырпшыртә акатцара». Чочуа апсуа бызшәа апсы ахътоу нагзаны идыруан. Шәахәапш «решетчатые окна» апсышәала ишихәо «еихацеихышыла ишшу апенцъыркәа». Шака иссирузеи! Алшаракәа шцатбаау апсуа бызшәа. Изхәарыда ацәахәакәа даеа бызшәак акынтә еитагоуп хәа? «Заговорщик» азы Чочуа «ахәшъадфы гәымха» ихәеит. Исахъаркны, апсуа дазызырфыр, ма дапхъар ихдырра мфашъарада иаднакылартә икатцоуп аитага. Цәахәакгы алкыкызом, даеа бызшәак акынтә иаагоуп узхәарым. Шиллер идрамафы хара иахпылоит «адамра ахыкәан» (у порога вечности), «ашәт фәхәаракәа» (букет цветов) ухәа абызшәа абеиара аазырпшуа ишъахәзоу ажәидхәалакәа. Иубоит аитагаф аурыс текст акынтә еитеигоз иашъашәалаз апсуа жәар ахархәара шеитоз.

Атеатртцааф Алыкьса Аргәын урысшәала итижыыз «Апсуа театр атоурых» афы изныкымкәа Чочуа дизаатгылоит. Аргәын иаликаа-уеит Ацъынцътәылатәи аибашъра Ду аамтази уи ашътахыи атеатр аибашъра атема шхацнаркыз, уака икәдыргылоз аспекталькәа рфәы Чочуа шъахәла ишынеитгзас акапитан ироль – (Гь. Гәлиа «Афырхацәа рыцакәа»). Уи аамтазы хәарада акомедиакәагы ыкәдыргылон. «А. Цагарели икомедиа «Ханума» афы актиор Чочуа ихәмарра иазкны ирыфуан атуцъар Мыкыч ироль уаха натахымкәа ишикәфеиаз. «Атитул аиура атуцъар изы атцак ду шамоу аарпшра илшеит актиор хәа рхәон», – ихәоит Аргәын. 1952 шыкәсазы атеатр арепертуар афы ицәыртцит акомедиа «Асасаирта апшәма» (К. Гольдони). Уака маркиз ироль дыхәмарит Иасон Чочуа. Ускантәи аамтазы атеатр етцәахәкәас иамаз Л. Касланзиа, А. Аргәын-Коношок, А. Агрба рыгәта игылаз иакәны избахә рхәон Чочуа ускантәи аххәаакатцафцәа Аргәын ише-итеихәо ала. СССР жәлар рартист Шәарах Цачалиа аамтак дицанысуан Чочуа. Уи изкны цәыббрамза 10, 1982 шыкәсазы агазет «Советская Абхазия» афы иикыпхыыз астатиафы ифыза абас дихцәажәоит: «Иасон Тыкә-ица ахәапшфы игәы аыххра зылшоз артистын. Иара ирфеиоз ахафсахъакәа ахәапшцәа ирзааигәан, иагъеилыркаауан». Цачалиа артист ирфеиарафы иреигъзоу хәа иаликаауан Миллер ироль (Шиллер «Абзиабареи агъангыашреи»), иара убас ароль мацкәеи адуқәеи хәа артист ишеилимхуаз, «имачу аду алихыр илшон» хәа азгәата кәитцон Цачалиа.

Апсуа театр иабзоуроу рацәоуп ашәкәыффыцәа атеатр радпхъала-

Угыл уласны, уееилахаа,
Угәуеанзамкәа, угәы тыржәеит...
Иуцәырзеит упсатыфра абжа...
Ааи, абри асаат азы, абри аминут азы ани –
Атаҳмада еикәатцәа-самсал, атыгъ,
Игәышпы дытгагәаны уыс шкәакәа
Лыхәәера даеуп.

162

Ари антцамтаҕы иахбоит зхы иакәитү аиҕага хәа изышьтоу ашьтра. Чочуа «халат накинъте» аґсышәла «угыл, уееилахәа» ихәеит, избан-зар аґсуа ихәазом ахалат ушәтца. Черный матерой баран – Атахмада еикәатцәа-самсал, атыґъ – абарт атекстқәа еиґхарцшуазар, изылшода абри аґсышәам ахәара? Чочуа данеитагоз дзызхәыцуаз ацәахәантца акатцара акәмызт, иара ибзианы иидыруаз, дызлахәыцуаз абызшәа ззырхоу амилаґ ртеатр аґы ирахаларц иґахын аґсшәа цқба.

Иара убас, иазгәастарц сґахуп Чочуа аграмматикатә цқарақәа бзиа ишидыруаз, уи хбоит апунктуация ахархәараґы. Атеатр аґы даара ихадоуп ажәахәа артәашьа, ахазырхақәа. «Еикәатцәа-самсал, атыґъ» – Мавр иґеитцши иказшьеи арбаразы, настґы ахәараґы ал-кааразы, ґартцәила еикәытхоуп атыґи, еикәатцәа-самсали. Актиор ииашоу аинтонация наигзарц азы, арака иахбо атекст аґы иахьахәтоу иргылоуп аґартцәикәа, иалкаауп аказшьарбагақәа. Иалыскаарц сґахуп Отелло и-Дездемона данлацәажәо, аґсшәаґы иманшәалоу, мыцхәы иаартым, аґсуара иашьашәалоу исахьаркзоу алексика ша-дигало автор:

О, сыхаара, сылашара,
Агәырґьареи анасыци сара
Даара мыцхәы сдырхәацәоит...

Моя душа полна таким блаженством,
Что радости, как эта, ей не встретить...

Чочуа «блаженство» иазицшаауеит «сдырхәацәоит». Уи иаана-гоит Отелло иґсеицш дшиґаху Дездемона. Чочуа аиґагаф иахасабла илшарақәа ртәы Кә. Гьерхьелиа ахәшьара бзиа аиґоит: «Аиашазы, Иасон Чочуа аиґагамтақәа рыла ирбеиеит аґсуа литература мацара акәымкәа, иара аґсуа бызшәа ахатаґы, казарыла ицәыригеит, изы-ригеит хбызшәа абеиара ду, иамоу алшарақәа».

1968 шықәсазы хаз шәкәны итыґцит Чочуа иеиґеигаз хә-қәгыларак змоу Шекспир итрагедия «Гамлет» (Хамлет). Ишәыдызгалоит Хамлет имонолог ацыґтцәаха:

О, шәарт, зцәеи зыбафи еикәырқаца
Еилшәара ақәымкәа еикәыршоу,
Азаза еицш шәышьтамтақ нымхо
Ахауа шәалазытуа шәзыкалеи?

О, если б этот плотный сгусток мяса
Растаял, сгинул, изошел росой !..

Чочуа ƨ-цəəхəак икоу ахшыƨтак цшы-цəəхəак рыла иааирцшуеит, избанзар ацсшəа зны-зынла инартбаау аилыркаа атахуп. Аиҗагаƨ амонолог атҗакы дахəацшны ауп ишеитеигаз, мамзар ажəа-жəала ихифылаауа далагар атҗакы бжəазуан. Шака иацсышəоузеи – «ахауа шəалазытуа»! Ари иаанаго – шəықəзаара шҗакалеи, шəышьтамҗа шҗабжəази акəхап. Ацсуа театр зны Шекспир итрагедиа «Хамлет» иазыгьежьюазар, иаххəар аеуеит иазыцшуп хəа набыцра злам ацсуа текст. Ишəыдызгаларц сҗахуп Б. Пастернак шьяхəла еиҗеигаз Гамлет имонолог «Быть или не быть» Чочуа иширцəажəаз:

Быть или не быть, вот в чем вопрос. Достойно ль
Смиряться под ударами судьбы,
Иль надо оказать сопротивление
И в смертной схватке с целым морем бед
Покончить с ними? Умереть. Забыться.

Аказаарей акамзаарей – аус злоу убри ауп иахья.
Иарбан еиҗа еиҗхаша – идады-мацəысха,
Ахəа зхымзо, ишьҗхыс инеиуа сразкыцəгья
Схы теислымтəны сеастару,
Амшын цəқəырца иафызаха
Агəафра-цəгья сызтагылаз
Напышьашəа сажəларцу?..

Иасон Чочуа ихата алитературатə ƨымҗакəа апитҗомызт, актиорра инаваргыланы аиҗагара аус дафын. Ус акəзарггы, ицсабара иалаз апоезиа зны-зынла аеҗцəырнагон. Ипҗацəа зыхзызааны еиқəдырхаз иархив афы избоит ипшəмапхəыс Гəыгəыл Коғониапҗа илзикыз алирикатə цəəхəакəа:

ƨынƨажəи жəба мши-җхи цшы-җзык дышрыҗнатəаз,
Апшəмапхəыс Коғониапҗа илхылгаз,

Пхэыск лыпшэма изыхэан ишылхылымгоз,
Сынцэа иахь истоубоуп хэа сзымкэрыз...

Чочуа ари ацэахэақэа ззыкыз апхэыс акыр дтылуауан ирфеиара-
фы ахақөитра иманы дыказарц. Кэыдры зырмақаруа Амткьал ауп
шырхэо еипш, Гэыгэыл лааигэара иара иман арфеиаратэ хақөитра.
Иасон Чочуа дынхон Акэа, апсуа театр артистцэа рагырафык
ахьынхоз. Иара иаазеит цшыфык апхацэа, урт зегы аклассикатэ
реиамтақэа рфы иаликаауаз ахэсахьзқэа ритеит – Дездемона, Офе-
лиа, Цбулетта, Белла. Раб итынха хатыр ақэтцаны итэахны иры-
моуп ипхацэа. Хэарада, уи ирфеиартэ тынха, еихаракгы адраматэ
реиамтақэа реитатыжыра атахуп, аха хаихьымзарақэа ирыхкьаны
макьана азэгы инапы аимаркыцт. Ашэкэыфөцэа Реидгыла абри
азтцаара иазхьацшыр ахэтазар акэхап, избанзар Иасон Чочуа акуль-
туратэ тынха ду азынижыт бзиа иибоз ипсадгыл. Сажэа хсыркө-
шоит Апсны жэлар рпоет Баграт Шынкэба Чочуа изифыз ацэахэақэа
рыла:

Даеазныкгы иугэаларшэа, Иасон, –
Абзиара уны азы иат,
Уи азы иазгазом,
Цьара ифықэнажьоит ауаа рзыхэа
Имышхэыбзаны!

АЛМАС ШЪАЛАШЪАА

Ажәеинраалақәа

АҲАРАКЫРАХЪ

Сара исфызоуп амра шаша,
Ажәџан, ашьха, ицшахәаз!..
Сара дысфызоуп ацсуа иаша,
Бзиарада цәгъа зымхәаз.

Сара исфызоуп азиас хьшәашәа,
Амшын ахь иццакуа хара.
Сара исфызоуп ацсуа иашәа,
Сара исфызоуп Ацсынра!

Аҳаракырахъ амџа сызто,
Азәы ихыхәхәара иазкым...
Сазгәдууп сыдгъыл, бзиа избо,
Иароуп изырлашо сразкы.

Сара еилыскаауеит мазас иатцоу,
Уатцәтәи амш агәагъ лазто.
Ацсуа иоуми Ацсны зырцшзо,
Ацсыуароуп игәы зызцо.

Ицәырбымган ахъаа зкысхьоу,
Ахәра имгъац аабмыртын.
Мџакгъы шыџам ҳаицызнысхьоу,
Аханатә иаартны ихәатәын.

Ашәтқәагъ уаҳа афџы хаа рхылтцзом,
Мцы цәанырраз баша ишьын.
Ирызҳаргъы ашәтра рылтцзом,
Изызнаргаша ирызкым.

...сара сышәкәуп зыбгыцкәа былхьоу,
Суафуп... ауаа ргәаг ианияхьоу.

Зыхабар ыкамкәа амшын иагахьоу
Среиуоуп... еикәхарцаз ахыкә иазцахьоу.

Ари жәеинраалан иназгом шәа шәфәы,
Хәаууп ианысто, сапыларц уатцәы...

Азынра изалымтцыз ашәткәа сгәафәы,
Рышәтшәа шәсырбарц... ирызхазтгыи адәафәы.

ИМААИБУА АУАА

Акгыи еибакхәом, фыбтзом, фыстзом...
Фыцәа имааибуа ауаа,
Баргыи ибхарам, саргыи исхарам,
Анцәа ирцәгыейт хәазшыакәа.

Хлакәатәткәа хаара рхымкәа,
Ас уафәи ибахьоума, ишәхәа?
Хамшкәа ималыз иахзыпшымыкәа,
Уртгыи дәыкәлар еицырхәхәа?

Акгыи еибакхәом, фыбтзом-фыстзом...
Ихәбжәашәышәуейт ацша,
Ибгәацхом са схымфәапгашәа,
Слакәа иабылуейт бгәага.

Бәыргызмалны, бфызцәа брыцны,
Бсафсны бцоит анахь-арахь.
Сара стәоуп сыхшыф сахытцны,
Амш ааилахәлаанза еиҗах.

Зегь акоуп, ба боуп са сымра,
Бзиа избаз атыпҗа.
Баргыи ибхарам, саргыи исхарам,
Анцәа иахырцәгыаз хәазшыакәа.

ИНЫМТЦӘО АЖӘЕИНРААЛА...

Азыркәикәа асаркәа иалхуп,
Ажәәан мшынуп, амшын жәәануп.
Лашарбагас амра ҳзалхуп,
Илашоу мәакы иануп.

Амза акәзар уи уаф рхәыцгоуп,
Адәы шкәакәа амтц зықәтәоу...
Мазала сысқамгы сытцгоуп,
Атәәа азна афы зықәтәоу.

Спатца салоуп зны напыла,
Сыхәра имґац снацәа ахьырс.
Сзыназар уаха шыапыла,
Иаґа схырхәаап Анцәа иныс!

Аха сашьтам азә сеинраала,
Сшыґам ала схы ирбо...
Иатахызарґы сыґаз схала,
Ацәґеи абзиеи еилырго.

Сиаша азыхәан сабцъар тызгоит,
Сашьцәа сыцзар хаҳәк сызхоит.
Статын цыблыха ашьтра уныстцоит,
Истәу рзыхәа утасырхоит.

Аха ахьаа ґыц ицәыртцуеит,
Изыз амшқәа шыта ихынхәзом...
Ацәашьызатцә, амч ахылтцуеит,
Уигы дыргоуп...амц сажьом.

Сышьтахь иґоу уахь иаансыжьюеит,
Сгәы рахәыщуп, аха иптцәом,
Зышьтра ызхьоу, рышьтра ылсхуеит,
Станархарґы, ус сацәцом.

Амшқәаґ схыцпраait, уигы цәызуп,
Саамта – тдысхеит, сзахьязом...
Иґазамызт, иґыщу цәыртцроуп:
Зегь зышьталаз, уаф дахьзом.

Сажәеинраалақәа сыман шәара шәахь схынхәит:
Ааи, уигь аамталоуп, саанхагәышьом!
Апоезиа ашәкәы җазныкгы иаасыртит,
Җаиҗызцәанатц сагъзыцәом, сыцсгы зсышьом!

Шьта схәыцрақәа җакала еилашит,
Ахааггы уиакара сазгагам.
Сыҗнытцка имааибуаз, еизыцшит,
Реинышәара уаха сапырхагам.

Исхәар аҗеит: шәара шәахь схынхәит,
Иазыцшыз мацзаргь сара сҗымта.
Фышықәсатәи сыцәа салтцын саацшит,
Сагымхарц уаха ацтазаара — ашамта!

«ХАМЧ АХБАҚӘХОЗ ХҒЫЛАН, АХАЦӘА АХЫКАЗ»

*Члоуаа реибашьцаа ргэың «Ажэеиңшыаа» адцәкайаф
Зураб Кэарциа иецәажэаракынтә*

Аказара

Аибашьра ианалагоз амузыкатә школа ағы аус зуан. Музыкатә на-
пхгафыс сыкан Члоу Акультуратә хан акны. Ацсуа жәлар рашәархәа-
гатә аоркестр сыман.

Аибашьраан аказара азхәыцха абакоу. Ацстазаара атынчрафоуп
ухы-уцсы зегы ахыкоу. Уааигәара ауаа рышьра иафуп, уара узаа-
нфасзом. Иулаҳаз, иуларыжыыз агәам алгара – ухы-уцсы зегы убрахь
ауп иахыкоу. Егьырт зегы – нас. Ихадараны икоу – ууаажәлар
еиқәырхатәуп, акыр улшозар. Хауаажәлар зегы зфыз убри акәымзи,
ибналаз рыда. Нас, аибашьра аамышьтахь, аказара казыжыыз ыкоуп.
Саргы иаанысмыжы. Ицәгәхеит ахныкәгара. Ухәыцкәа зланыкәуго
умамкәа уанықәхалак, икаутдои? Сара аибашьра сыхганы агычра
сзалагом.

Иахьа ацсуа жәлар ринструменткәа кәзцо Уасил Арухаа затцәык
иоуп, сара издыруа. Узакәытци хәа ецныхәас иситалоит, хәифыз-
цәоуп, цкәына бзиоуп. Убас иакәнахкәаз кәлазар акәхап, ззанаат
ааныжыны, ртаацәа зланыкәыргаша иалагаз. Итахы-итахым дакәнах-
уеит ауафы. Ахәыцкәа ркны аус сыман. Ацыцәахәа ахәыцкәа ахьей-
лоу, уанрышьцылалак, рныжыра даара ицәгьоуп, аха уаха цсыхәа
аныкамла, исцәымгны акәзам, аха ахныкәгара иснаркатцеит.

Аибашьрей ашәеи

Ашәа ххәон ханаайдтәалоз. Нартаа рхылтцшьтракәа ҳауп хәа, нартаа рашәа ххәон. Аибашьра калаанза инструментқәакгы касталон. Аоркестр акны ахәыцкәа ирккәаз сыкаттамтакәа ракәын, Акультуратә хан акны икан аибашьра ианалагаз. Акгы еикәым-хазеит, иахьцаз сыздыруам. Очамчырааггы ирыман, гәдоутәаггы җбака рзыкастцахьан, атцаралашаратә ццараиуртаҗгы җба ыкан сыкаттамтакәа, аха уртгы хазар акәхап шыта.

Хтак аицтаршәра

Зегь азә ҳакәын. Абри сара изгеит, сара истәуп хәа узыкалазом. Ухала акымзарак катцашьа умазам аибашьраҗы, уеидгылазароуп. Зыгәра уго ачкәынцәа удгылазароуп. Убаскан ауп акы аналтцуа. Сара истәуп, уара иутәуп хәа иказам. Азәы имамзар, аҗбатәи атрофеи згаз дыками, измам иитон, аҗныка игазомызт. Изкымызгы ҳацымзи. Измамызгы абцар анроулак иаахавагылон. Убас акәын, уаха азәгы иааганы иуитомызт.

Аибашьрей алахьынцәи

Җагацәа аминаршәгала ҳалахысра иалагеит, ҳахьтәаз гәартан, ҳеахацсахуан. Хзыпсахшаз ааираны икан. Урт анааилак абцаркәа иахкыз еимахдар акәын. Уара уцар акәын, егы даангылар акәын. Хзыпсахуаз ирахтон. Ауха амш цәгьан, хбаазеит, аха сбаазеит, ахьта сакит ыказам, уа указароуп. Уаха цыххәа ыкамызт. Ахәба чкәынак днеит, Тьжьа хәа иаххәон, Микаиа чкәынкгы дыкан (уи иашьцәа аҗыцәаггы иаргы еибашьуан), зынза дкәыпшын, 21 шыкәса роума ихытцуан. Еицнеит.

– Шәца шәара, – рхәеит, аха – ҳабацо икоу ала, – ххәеит.
– Шәхацсахырц хааит, бцарда ара хтәоума, – рхәан, ирымузт, ҳабцаркәа рахтеит.

Абри ҳара ҳахьтәатцәкьаз азгы татәаны икан. Лабақәак хтцашәа, ишиашоу иаауа ахы умаахартә еицш, хләкәшәа ҳахтәалан. Хрыпсахын, ҳара ҳаштәаз еицш даргы аакәтәеит. Амиқааи сареи абцар еимахдеит. Цьумбер ихьзын. Ацьалгы ыкоуп рхәоит, икатцәкьазар акәхап, сара даҗа чкәынан абцар змысдоз – Мирцхәлаа Гиви.

– Гиви иахьа дкалазом, сыгәра угроар, исыт абцар, – ихәеит.

Агәрагара захьзузеи, зегь ҳагәра еибамгоз. Даасгәйдсыхәхәалан, савтомат сыхәда иахшын, иаасхысхын, ихәда ихышьит. Сыла ихгылоуп иахьаггы... Исымтазтгы еиғзар каларын. Иахьтәатцәкьаз рыгәта ибжьахаит. Еизакны ишьтухуаз хәа акгы ыкамызт, еыт-еыт... Абас ртаацәа ирызнаргеит.

Арзынба икайтцаз – амаана хэа сашьтоуп, ихабжьартцаз. Убри аамышьтахь, мазала, хара хтэқэа ақэыларе еиғьиркаауан. Ацьяжэнтэи Арадука хдэықэыртцеит. Ацшыхэратэ гэыц ағы Гарри Адлеиба хэа чкэынак дтахеит. Димеи Илиеи Цэыцаа – постк ықэыргеит. Дара ртэқэа ракэыз цыыршьеит, ианнеиуаз. Нас аиғыхысра дэықэлеит. Хэыртбааны амфадуахь хдэықэлеит, хеитцыхны. Убра ачкэынцэа хэцэтахеит: Гивии Тенгизи – Цыапуаа.

Гиви Цыапуа Ткэарчалка дцон, амашьына узықэтэоз абаказ. Акабина хыхь дықэтэеит. Цатраз ианылбаауаз далкьан, хыла дкахан, ихшыбаф тьысит. Ткэарчал дышьтан ажэыларе ханалагоз. Фымшка цуан уа дышьтеижьтеи.

Тенгиз Цыапуа иакэзар (аимаа хашьамызт), ишьапкэа зыфан, ибжьысын, ацэақэа рхытцит зынзаск, ифшьапыкгы. Ажьаза дықэгылан дааит. Шаанза, асаат хэба рзын Арадука хцараны ханыказ, иан афны днеины слыцшаан: – абри дузаанкылозар, даанкыл, ишьапы ацэа ахазам, ажьы кьантазза дзықэгылазом, абамбақэа акэыршаре дафуп, дшэыцымцар иуам, – лхэеит.

Исхэоз азын дшаанымгылоз здыруан, аха анс схэеит, арс схэеит, ахэгы-ағгы сықэимыргылеит.

– Сара сышьталан сыцсы сшьалап, шэара аибашьра шэцоит, – ихэеит.

Арахь ишьапкэа збоит. – Ублааит ихэоит, – ицэдукэаз магэқэак ицшаан, абамба акэиршоит, ианишьаитцалак ишьапы инархьуеит, аха дымцар имуит.

Абарт рфыцагы убра итахеит. Рацьал иаанагама, ишыкоу сыздырам алахьынтца. Абас калагэышьеит.

Ула ихымтцуа

Славик Цыапуа днеин: – Аибашьра мацк иалацшхьоу, ахысбыжь захэхьоу, еизакны, иалх-алхны, Заур Зарандиа урыск дааигеит, агэыц чыда еиғикаарц итахуп, ацшыхэрақэа, ажэыларакэа рымфадгаразын. Зыгэра угауа ачкэынцэа уманы убрахь уаала, – ихэеит.

Зыгэра гамыз хэа азэгы дыкамызт, аха азэыр хазыкатцазма, арратэ тактика абахдыруаз, ххала иахтцаз ауп. Ауафы далашьцылоит. Азныказын агэыткьагақэагы ыкоуп. Ахы анаауа ушьтахь абжьи гоушэа уахауеит, аха абарт ипжэо зеггы хкэоума хэа аурыс чкэын ханиазтцаа:

– Ахы агэылкьан ианцо, ацша ркьаны имцои, ашьтахь ацша еидыс-лоит. Ара утэазаргы иуахауеит, нахьхьи утэазаргы. Ипжэо ахқэа ракэзам, – ихэеит иара. Абарткэагы хаздырамызт хара.

Ауафы далашьцылоит аибашьра. Угэгы бажэхоит. Уфыза дыршьит ула ишабоз, ани дыршьит, ари дыршьит, аха уи азын аибашьра ацара

уакәйтцзом. Еихагы ргәаг шьтухуеит, уаргәгәоит, угәы хахәхоит, уалашьцылоит. Ханхәычқәаз айбашьра хшыхәмаруаз иахзеипш-хон. Убри акынза унанагоит. Уарзрыжәуазар акәхап. Уи бзиоуп хәа сзәзхәом.

Ажәакала, аурыс хазыкатцара далагеит. Цлоу астадион акны хазыкаитцон. Изгәампхазгы кәлеит, аха арратә цараиурта далгахьан, Афганистан деибашьхьан, Жуков ижәлан. Маршал Жуков хәа хишьтан. Убри иахирбақәаз ахьхахәақәазгы кәлеит. Иаарту тыпк афь цьара укәыркыр, псыхәас иамоу, аминакәа ытцоуп хәа агәфара умазар, аныкәашьа, еишьтаргылан, иаартны акәымкәа, ахәы дкалар, иалгашьа, ишьтыхьа. Цьара ханцоз, иара ихата дцон цшыхәра. Хцара саатк акара шагыз, хааизганы ихалаихәон, заа акәымкәа. Избанзар, айбашьра, иара акәаматцамарақәа амоуп. Заанатц иухәаз зегьы ирахәуан. Нак даргы ирахалон хәгәтакқәа. Измаануу сыздырам, аха ус икалалон. Рацхәа жәылара ханига, ачкәынцәа тахеит. Воуба чкәынак дыршьит, дафәзәы дырхәит, ипсы таны далыргеит. Иахәа дыкоу сыздырам. «Абрахь ала сыпсып шцо умбазои» хәа сеихәеит. Ирпха икылкьаны икан, «шшы» хәа абжы гон, икәакәа аганахь. Иара ишидыруаз ала хәигеит, аха уамак алтцшәа зыкамлеит. Афбатәи аангы ажәыларахь хәигеит иара, уахь. Апшыхәра каитцеит ихата. Уакагы хманшәаламхеит. Иара ихатагы ипсы штәз дыргеит. Ткәарчалтәи азгаб дыкан, уигьы лыпсы штәз дыргеит.

Иршьызгы ргеит, зыпсы тәзгы ргеит. Рыпсы штәз аадыруан. Нас айтныпсахлара кәлеит. Арахь икны ирымақәази дарей айтныпсахлазын ус картцеит, артгы мшьыкәа, егыртгы рыпсы штоу раагаразы. Ихартәз рыла иахдырбарц иртахыз, «шәахкыр ишәзаахго шәхарбоит» хәа акәзу сыздырам, ран ишаалыхшаз икьантазза, рызегь шьны, алафет иантцаны, амшьамба рықәыршәны ихартеит. Хәызбала ишшьыз убон. Рылақәа тыхын. Ирыртөзгы «Камаз» ишақәтәаз ишьны ирыртеит. Анацәа ыкан, игылан уа. Апхәысгы дхәхәхозар акәхап, лычкәын дышьны данылзаарго...

Итахаз рызхәыцра

Исгәалашәоит, абри Апслахәтәара ханыказ, уахьынтәи амшын ухыпшылоит, ачкәынцәа ирхәон, «мышкызны, абна, хамшын акны хнейны хәахкәабартә хкаломашь, анацәалбеит» хәа. Изхәозгы итахаз ракәын. Нас, убри дугәалашәарами, зегь рацхәа дыргылан. Гәык-псыкала, зыпсадгыл азын, апсуаразын, ак каландаз хәа ихәыцуаз – уи дызламшәо асекундқәа ыкоуп хәа сгәы иаанагом, аха баша итахатцәкьеит хәангы ххәартә хаказам иахәа, избанзар, афар агылара иафуп. Абзиақәа зегь таханы, иаанхаз зегьы баапцкәаны иказам. Зны-зынла афар урыдтәалан уанрацәажәо, угәы аатгәыргәаап, ибзиан ихәыцуеит, ииашан ихәыцуеит, апхьака ак каларц ртахуп. Угәы тызгақәо рацәаны икоуп. Баша итамхәзеит хачкәынцәа.

Хапхьака итцегы хайгъхароуп. Уажэы апартиакэа рычешаны икоуп, аха нас уртгы партиакны икалозар акэхап, сара сполитикым, аха... Учкэынцэа еилыхны иубараха, ужэлар узшом.

Аибашьреи алафи

Аибашьрафэы алаф даара угэы шытнахуеит. Атынчпстазаарафэы аастаггы, аибашьрафэы алаф еихаггы икоуп. Ухы уанахыччо ыкоуп. Змахк утахарггы, уиггы алаф алухуеит. Мурман Цьапуа хэа дыкоуп, аснаипер диеихсит. Ихы цэырпссаны, икэсны ицеит, иаламлакэа, наф. Убри алаф илаххлон: «абри, уара, уабагэанатеи, уабицазатцэын, мацк илаиркэырауааз» хэа ачкэынцэа атцэы илырхуан. Алаф умхэар аузом. Уфыза дыршыит иацы, аха атынчпстазаарафэы апсра аныкала-лак угэы дузалхуам, уакны уамоуп, амартхэкэа зеггы уаарылгаанза. Аибашьрафэы иацы анышэ даутазарггы, пхьака ицатэуп. Ашэаггы ухэоит, аха игэакны. Агэыргэгэара атахуп. Убри уазхэыцны, абас икататэуп хэа акэымзар калап. Анахь – агэаг умоуп. Алафггы уам-хахэоит. Ашэаггы ухэоит. Иахьцатэуггы уцоит, агэарахэа. Узыкэ-гэыгуа анувагылоу акггы уацэшэазом. Аибашьрафэы угэы камхароуп, аха ушыршыаггы удыруазароуп. Зегь ныртцэаны, уара уеикэханы, ус изыкалазом.

Владислав Арзынба изхэыцра

Арзынба дахныкэуан аибашьраан. Убри акынза игэрагара хаут. Иахьауажэраанзаггы, сара сапсы танатцггы, сыхшыф, сгэатцакын дынхоит. Аибашьраан аиааира хазтаз, хажэлар рфахэы зхэаз, хтоу-рых здыруаз, хтоурых мацара акэым, егырт ажэларкэа ртоурыхкэа тцэаны измаз. Акы апхьара атахзамызт, зеггы ихафэы икан. Уи ифыза ауафэы – Анцэа дахзааишьтит, апсуаа хайкэырхаразыхэан. Иара дан-цэажэоз, убас ажэлар рхафсахьа ччон, ирхэарц иртахыз зеггы, ргэы итаз зеггы анихэалак – ажэлар арлашон. Ажэлар рапхьа дгыланы, абцар кны аиааира хиргеит. «Апсуаа рынцэахэы» хэы аамтаказы ихьз фэафаза икалозар акэхап. Иара ихазы дыказамызт, иуаажэлар рзын дыкан. Итоурых айкэырхаразын дыкан, иапсуара айкэырха-разын, идгьыл айкэырхаразын. Ихазыхэан – акггы, хара хзыхэан акэын дзыказ, иахьатэи афар рзыхэан, уатцэтэи апстазааразыхэан. Уи иеихау дыказам. Ханцэахэы. Сара сынцэахэ иоуп. Ихы хақэитцеит, ипсадгьыл иақэитцеит.

Ахацэа ахьыкоу аказаара

Амбатэ кэзтцоз хэа азэггы хакамызт, аха иулшо катца. Доусы илшо аныкаитцо бзиоуп. Хамч ахьақэхоз хгылан, ахацэа ахьыказ. Адунеи хара иахзаамырхэызарггы, Шевардназе ихы хтцэаны ихаман хзымаа-зарггы, ихалшоз ахэычы хэфын. Иказ ачкэынцэа зеггы убри акэын изфыз.

Аңеипш азхәыщра

Аңәгәа акатцара зегь реиха имариоуп. Аңьабаа дузза зтаху – аб-
зиа акатцара ауп. Убри хазхәыцуа Анцәа иҕаитцааит аңсуаа зегьы,
бзиақ ҳарғеио. Зынза акгы улымшазозаргы, анаңьалбеит, цъара
тәашьапык еиҕах. Уатцәы игыло «абри еиҕазхаз, анцәа уиныхәааит»
рымхәои. Быргк дхаман, Цлоу, диасны дахьцоз атцәа еихаихауан
рхәеит. Абнағы еихеихауан, акыр ихәартоума рхәон. «Иҕалар, ииас-
ны ицауа азәы иаағыхны, Анцәа уиныхәааит абри еихазхаз, имхәои»
ихәон. Иара акыр инатозма, аха ауаа рзыхәан иҕаитцон. Убри ағыза
ахәыцрақәа ҳауа Анцәа иҕаитцааит.

***Анҕамҕа калҕеит, атекст акыңхь иазлырхиеит
афилологиатә тҕаарадыррақәа ркандидат Саида Хәңьым***

ВАЛЕНТИН КЭАҒӘАНИА

ТАИФ АЦЬБА «МАП ЗЦӘИКЫЗ» ИАЖӘЕИНРААЛАҚӘАК ИРЫЗКНЫ

Таиф Шьяадат-ица Ацьба (1939–1992 шш.) Анцәа иатәеишьаз аамта кьаф иалагзаны иапитцаз асахьаркыратә рҕеиамтақәа зегьы, шамахамзар, ацхьаф икынза инеихьеит схәар аеуит, ицсы антаз адунеи збаз ипоезиатә аизгақәеи, данхацха ашьтахь итытцыз ишәкәқәеи ирыбзоураны. Аха иагьа ус акәзаргьы, атцыхәтәантәи ашықәсқәа ирылагзаны, имџапгоу ацшаарақәа изласдырбаз ала, макьанагьы икоуп иахьатәи ацхьаџцәа, уимоу, алитературатцааџцәа ирзымдыруа, шықәсы 50–60 рацхьа еиуеипцшым аперидикатә кьыпхьымтақәа, еихарак агазет «Ацсны қацшь», ажурнал «Амцабз», ирнылаз ипоезиатә рҕеиамтақәа. Убарт иреиуоуп апоет ишәкәқәа иргәыламлаз, ирҕеиара атцааџцәа зызфлымхәхаша ажәеинраалақәа быжьба: «Хҕирак», «Ашықәс ҕыц», «Апионерцәа рмарш», «Сара сныхәа», «Аибашьра афырхацәа», «Ленин имра», «Ақалақь лақәа рашәа»¹.

Изызкуи абарт ажәеинраалақәа? Избан автор ианиааз ишәкәқәа ргәылатцара зрықәнаимыргаз?

Меижьарада, зызбахә цәырызгаз афымтақәа реихарак асовет аамта иатәышьтроу аидеология иахылкьаҕылкьоуп, усқан ахра зуаз ауаажәларра-патриоттә тцатцгәы рымоуп. Уи ус шакәу игәфарамкәа иаабоит «Ленин имра» хәа хыс измоу ажәеинраала амацарагьы хазхьацшыр. Асимволтә тцакы зтаны иџу ари афымта ихьзынџылоуп Урыстәылатәи ареволиуционер, Ацсны автономтә республикак ахасабала излаз, адунеи атоурых аҕны рацхьазатәи асоциалисттә хәынтқарра ду – Асоветтә Социалисттә Республикақәа Реидгыла – ашьатаркџы, уи рацхьатәи ахагыла Владимир Илия-ица Ленин (1870–1924). Ажәеинраала џынтә акьыцхь абеит агазет «Ацсны қацшь» аҕны: рацхьаза – 1970 шықәсазы «Ауаф ду иира» (В. И. Ленин изкны) хәа ахьзны (Апрель 15), аџынтәраан – 1986 шықәсазы (Февраль 20). Ажәеинраала тцакылеи идеиатә хырхартәлеи ирықәҕнәтуеит асовет хәынтқарра иаланхоз амилиатрацәа ирхатарнакцәаз апоетцәа нагақәа шыардаџык – В. В. Маиковский А. И. Безыменский инадыркны ацсуа поетцәа Д. И. Гәлия, Л. Б. Кәытцниа, Қ. К. Агәмаа, А. Е. Лашәриа ухәа рҕынза – апролетарцәа рацхьагылаф В. И. Ленин изкны иацырцаз тцәа змам апоезиатә рҕеиамтақәа. Урт арҕеиамтақәа зегьы рҕы афырхатца хада даарцшуп иуникалтәу хатараны,

¹ *Абри айыхәтәантәи ажәеинраала шеибгоу иаалгоит апоет изку лыстатиаак аҕы ажурналист Е. Когониаңха [2019: 758–760].*

дыхшыфтраны, ацъажэлар дреикэырхафны, дырралеи кэыгаралеи дытцаданы, зымчи зылшареи хэаадоу хэынтқарны, иара убри аамтазгы кэзшыалеи уафышыалеи адгыл икэгылоу ауаа гэыла-псыла ирзааигэаз уафыцқаны.

Ашэкэыфцэа В.И. Ленин изыркуаз арфеамтакэа гэыкала иртахы-хатаны ирыфуазма хэа азцаара узцэыртцыр аует.

Агъырак ртэи ххэозар, жэахэарада, ааи. Уи азы ифырцшыгоуп И. Коғониа «гэылеи хшыфлеи мыцхэи идууз» апролетарцэа рпыза ипсра инарфыз ажэеинраала «Ленин». Уака ихэоу цэахэакгы, ажэак-гы царшеира аланы иаабом, апоет гэтыгыгала ихэоит иихэо, абри атыхэтэантэи астрофагы убрахь иналатцаны:

Владимир Ленин ицсыз рахь дыкам,

Иуасиати иажэеи зегы бзоуп.

Иара иускэа кэаратцашам,

Имфа иаша ацъажэлар ануп.

[Коғониа 1974: 59]

Иаххакмырштып, апсуа совет поетцэа, Т. Ацъбагы убрахь дна-латцаны, излагылаз аамта – зхатэ идеология чыда ныкэызгоз, «итахэхэа-татцахны» иказ арфеиаратэ цкаракэа змаз, уимоу, агэым-былцъбарагы зцыз аамтан, еихарак 30–50-тэи ашыкэсқэа. Иахтны изахамхэари, ускан арфеиарауаф «деикэпах дфахэан», алитература дзалагылазомызт ахэынтқарра анапхгафцэа (иаххэап: В. И. Ленин, И. В. Сталин, Л. П. Берия ухэа) ирызкны ажэеинраала имфыцзар. Знык урт апхыагылафцэа ирзикир ирыкэнагоу афымта – апоет натрак изафызан, уи аамышытахь дыгэрагоуп, политикала ыпцныхэа имам хэа ипхызан, анафсан, Ашэкэыфцэа Реидгыла иалатцарагы аует хэа алкаа катцахон. Т. Ацъба иецэажэарак афы, ускан, иказ-шыказ аахтны иазгэеитон: «Асовет литература зегь акны иказ аидеологиза-ция хлитература апырхага анатеит... апартия иахэо, аихабыра ирхэо аеамадара, уимоу, ус ада ашэкэыфцэа алитературахь изцэырымтуа икалеит. Уи изацэымцаз рацэафуп ашэкэыфцэа дуззақэагы» [Ацъба 2000: 247]. Акыпхь иазаапсоз аинтеллигенция ртагылазашыа ирзыцъбараны ишыказ убартууп урт ашыкэсқэа ирытцаркуа агазет «Апсны капшь» адакыакэа рымацарагы еихыршэшэо уфынаухар.

Апсуа литература атоурых иадыруеит имачымкэа афырцштэкэа, апоетцэа излагылаз асовет аамта аидеология гэымбылцъбара иахкыа-ны, атиранцэа – «патцаду» хэа апсуаа зышыз И. В. Сталин, «абласаркыа» хэа зызбахэ рымаз Л. П. Берия ухэа убас азэырфы ирыхзынфы-ланы ажэеинраалакэа рымфыр ада цыххэа рымамкэа иштагылаз. Иахыагы изгэалашэо ыкоуп «абласаркыа» изкны ажэлар ашэаны ирхэоз, «Кавказ качча апа хазына...» хэа иалагоз ажэеинраала.

Ускан, аидеологизация убри акара амчак гэгэан – атцарауаа-

Са истахымз ашәа иссамтәит ахәашьа,
Иумоуааит хәатәыс уаргыи иутахым ашәа!
[Ацъба 1977: 7]

Ас ахәара зылшоз – ацхьаф иҕацхьа зтакпхыкәра харакыз, аидеология злаеымыз, арҕиаратә хақәитра иазгәышьюаз апоет иакәын. Изеицәаазари, убри «ахақәитра» иахкьаны акәхоит акьыпхь ашка ицәырттра зны-зынла изымариамыз, уахь ашә-гәашә кьақьаза еснагь изизаартымыз. Икан апартией ахәынтқарра аиҳабырей мыцхәы ирхьыпшыз, асовет редакциякәа рнапхгафцәакәак, илирикатә рҕиамтакәа аамта ахаҕра рныпшуам хәа азыпхьазаны, ианырымкьыпхьуаз. Уи зыртцабыргуа акоуп 1984 шықәсазы Москвантә (ускан уа атцара итцон Иреихазоу алитературатә курскәа рҕы) ипшәмапхәыс лахь иааишьтыз, агәынамзара зныпшуа асалам шәкәы ацыптәаха: «Агазет “Ацсны кәпш” акны подборкак рыстан уа саныказ, аха аредактор ипсы таны имкьыпхьуазар акәхап <...> ...имхны ига урт ажәеинраалакәа, уаха акгыи иамхәакәа» [Ацъба 2018: 189].

Т. Ацъба асовет аамта аидеология злаены иказ, уи иазышәахәоз поетмызт схәеит¹, аха, иазгәататәуп, дарбан шәкәыфцәаалак иаамта дшацоу, дызлахәу ахәынтқарра, ауаажәлар иныкәырго аидеология, иаазаганы ипхьазоу, иргәацаганы ирымоу ацәафа чыдакәа, итахи-итахым, анс акәу, арс акәу, иаргыи дышрыхәтаку.

Апоет, ишдыру еипш, 1971 шықәса инаркны 1975 шықәсанза аус иуан агазет «Ацсны кәпш» аредакцияҕы. Икалап, хзыхцәажәо иажәеинраалакәа аредакция ма Ашәкәыфцәа Реидгыла рыдтцала ифызар. Иага шәымхәан, ускан уи афьаза апрактика атыц аман: асовет органкәа азҕлымхара чыда артон хразлоу хәа ишьаз аидеологиатә «цәырттракәеи» (иаххәап, акомҕарра, апионерра, акоммунисттә партия ухәа) еиуеипшым аныхәатә рыцхәкәеи (март 4 – Ацсны Асовет мчра ашьақәгылара амш, Май 1 – Ацбажәлар жәларбжьаратәи реизыразра амш, февраль 23 – Асовет ари Арра-мшын флоти рымш уб. егь.) уеизгыи-уеизгыи акьыпхь ианырпшлатәын.

Амала, «дтцала» иацитцаз хәа сгәы иззаанаго ажәеинраалакәа рахьтә икоуп апоет иеизгакәа иргәылеитцазгыи: Ашықәс Ғыц ахьзала иифыз ажәеинраала «Хара хныхәа» (ацхьаза икьыпхьын: «Амцабз».

¹ Асовет хәынтқарра аилахара ҕытк шагыз, аофициалла акәымзаргыи, Ацсны аиҳабыра рганахьала икан ацәажәарақәа Т. Ацъба Ацсны жәлар рпоет хәа ахьз ихцаразы. Уи амфаҕы апоет иҕырхагаз, ҕынгылас имаз, идыру усуп, акзайдык акәын – акоммунисттә партия даламызт. Аңсуаа иреиуаз Ацсны аиҳабыра рхатарнакк апоет игәы иқәишьхьан апартия иалалара аҕахны ишыказ, рыгәтәк бзиа нагзахарц азы. Аха апоет ираамстәишәаны мап икит.

Ари исхәаз, ускантәи документк иахәо ма акьыпхь ианны икам, апоет жьра-цәарала изааигәаз, систудентра аамтәзы, ифны инхоз азә иахасабала издыруа ҕоурыхуп.

1971. № 6. Ад. 1) агэылеитцеит ахэычкэа ирызку иеизга «Аапын ашэа» [Ацба 1978: 25–27]; Асовет ар рымшныхэа иазкны иацитцаз ажэеинраала «Баагэаран игылаз, игылоу уажэгы», анафсан «Хар рзы ашэа» ахэзтаны, аусгы адуланы, иагэылеитцеит ашэкэы «Амфа икэу» [Ацба 1979: 10–11]; Ацбажэлар жэларбжыаратэи реизыразра амш иазкыз ажэеинраала «Маитэи ашыжэ» анылеит аизга «Амфа икэу» [Ацба 1979: 14]; ииун 1 азы иазгэартауа – Ахэычкэа рыхьчара жэларбжыаратэи амш ахызала ифу ажэеинраала «Ахэычра» (ацхьаза икыпхьын: «Апсны кэпшь». 1980. Май 31) агэылалеит ишэкэы «Ашэткэа рыччапшь» [Ацба 1980: 5–6]; асоветтэи америкатэи акосмонавтцэа ацбакэа «Аполлон-Соиуз» рыла акосмос ахь 1975 шыкэса, ииуль 15 рзы реицыпырра иазкны ифу «Хазлахало» (ацхьаза икыпхьын: «Апсны кэпшь». 1975. Ииуль 17) анитцеит иеизга «Амфа икэу» [Ацба 1979: 42].

Асовет аамтазтэи аидеология ахыпша ахырмаз (иаххэап, ажэеинраалакэа «Ленин имра», «Апионерцэа рмарш»), насгы «гэатала» рацэак иафсам хэа дахьрыхэацшуаз акэхап Т. Ацба апхьанатэ зызбахэ цэырызгаз ипоезиатэ ццамтакэа быжьба игэы зрызтамыз, ишэкэкэа ргэылатцара ахэтаны изимпхьазаз. Мшэан, зцыпцэаха аазгаз иажэеинраала «Абицара фыцкэа рахь» афэ автор уи атэы аахтны ихэеит: «Икажэ нас, уамеигзан са сашэа – иажэызар, / Иумхэан апхашьараз, ижы нас – ижтэызар» хэа! [Ацба 1977: 7]. Идеалла иухэатэкэозар, ауафы итахымкэа иацитцэ ашэа – уи гэы зызтам, цсы зхам акэхоит, асахьаркыра наза иазрыцхахоит. Аха, иагэа ус акэзаргы, хрызхьапшып убри аганахьала иажэеинраалакэа излашоу, еилахкаап зынза урыгэтасыртэ икоу икаму.

Хазлацэажэо ажэеинраалакэа реихарак Т. Ацба ирфеиара заатэи апериод иатцанакуеит, жанрлагы, еитасхэахуеит, ауаажэларрапатриоттэ лирика ашка ихьапшуеит. Икоуп асатиреи аиумори рцэафа зхоу, иахьагы ахтныкалакэ Акэа зтыц икэтцам азтцаара иазку, ус анакэха, зактуалра мызыц ажэеинраалагы – «Ақалакэ лақэа рашэа».

«Хбирак» хэа хыс измоу анафстэи ажэеинраала азкуп асовет хэынтқарра асимвол хадакэа руак – абирак кэпшь. Уи иатцагыланы, хэбацэа аамтаказ, аибашьра адэафэ ашыа картэахьан, хэпсадгьыл ахэаакэа рыхьчон. Апоет, ацбажэлар ршыа зхьыршоу («Хатцала ахацэа / Апылон ацсра, / Аб ихатыцан / Дгылон аца»), рхақэитреи рхьыпшымреи иршыануу иабирак («Ишыркыц ишытыхны / Иркын абирак. / Шэартак ааныжыны / Дымцеит азэгы нак»), изнысхьоу атоурых ихафэ иааганы, абицаракэа реилатцэара, ркеибамыжьра («Мариала иахмоуит – / Мариала иахтиуам! / Хаканатц икоуп – / Икахар аауам!)) иадыргоу акакэны дазышэахэоит:

Ахьз-апша шэымоуп,
Ахацэа итахаз!

Иахкуп абирак қапшь,
Шәарт иахшәыркыз.

Мариала иахмоуит –
Мариала иахтиуам!
Ҳаканатц икоуп –
Икахар аауам!

Ҳанасыц кыдуп,
Ҳамоа лашоит.
Ажәоан иатцәарае
Ҳбирак цырпыруеит.
[Ацьба 1969: 1]

Ари ҫымта асовет аамта ишалиаазгы (уи иаышахатуп, хәарата-хума, ажәидхәала «абирак қапшь»), уи ахәынтқарра аидеология иазчыдаз ахәаштыбжьқәа шырхоугы цәахәак («Ажәоан иатцәарае / Ҳбирак цырпыруеит», «Ҳанасыц кыдуп, / Ҳамоа лашоит»), иахәа иоушәа икоуп: цакылеи идеалеи, иахылтца апафоси рыла зынза иакәшәоит хаамтазтәи ихыпшым апсуа хәынтқарра. Иара убас иахәтәи аамта излатәым хәа акгы збом егырт ажәеинраалақәагы – «Ашықәс ҫыц», «Сара сныхәа», «Аибашьра афырхацәа». Урт ишахәтоу, иахынзахәтоу «хәашәа сызрымтеит» хәа ипхәазаргы автор, егыс, цакылеи идеиатә хырхарталеи изақаразаалак урыгәтасыртә икам. Ажәеинраалақәа «Ашықәс ҫыц», «Сара сныхәа» зызку аныхәакәа – Ашықәс ҫыци Апсны Асовет мчра ашыақәгыларамшныхәа Хәажәкыра 4-еи – иахәагы иазгәахтоит гәацпыхәарала иааипмырқьазакәа. Егыи ажәеинраала «Аибашьра афырхацәа» зыхьзынҫылоу – Ацьынцәтәылатә еибашьра Ду (1941–1945) аветеранцәа-афырхацәа рақәзаргы, рыхьзқәа ипшьоу роуп апсуаа хзы, ипрогрессивтәу адунеи ауаатәыоа рзгы, иахныкәуеит, иргаз аиааира хазгәдууп, хыхьхәоит.

Апоет, «дцала иоит» схәазаргы, иазгәатәтәуп, Апсни апсуа жәлари рлахынцәа дапшны исахьаркыратә цәахәакәа шгәылиршәоз, уи аҫыза аабоит «Апионерцәа рмарш» захьзу иажәеинраалаҫгы. Аҫымта ахьзи атекст аҫы знызатцәык иахдыло ажәа «апионерцәеи» ртәи хамхәозар, егыс, «ижьымдырны» ула ихысло, угәи еихьызшыуа, асовет аамта аидеология иатәышьтроу цәахәакгы ыкам. Ус анакәха, «Апионерцәа рмарш» «апсыуоуп», «Апснәтәуп» ххәар ауеит.

Ажәакала, зызбахә сымоу ажәеинраалақәа Т. Ацьба иреигу ипоезиатә рҫеиамтақәа изрывамкәылозаргы, рсахьаркыратә ҫазара уеизгы-уеизгы икәнүшьо икам, апоезиатә мцабз иазрыцхам. Абаҫхәтәрауаҫ, иагәа итахымкәа акәзаргы, инапы итцытцыз аҫымта – ҫашьара зқәым иқазаратә напкымта анымпшырц залшом. Аха апоет,

еитасхәахуеит, иажәа дамеижьеит, ипоезиатә хәахьа еилеимгеит: мап рцәикит, дыршакә ишәкәкәа ргәылатцара рыкәнаимыргеит «акьыл» зманы иибоз иажәеинраалакәа, иара убри алагьы урт али-тература тбаахь амҗа риимтеит.

Икәымгылар аушам азтцара: иахьа Т. Ацъба данхалагылам аамта-зы, ишцарызныкәатәу убарт «иетымхаз» ипоезиатә җымтакәа?

Сгәанала, арака гәыҗбара камлароуп: урт ацхьаҗ дырхьбаа-тәым. Иагьа шәымхәан, хара хзы хәрымазам, апоет, изакараза-алак ихәычы-иду инапы итцытцыз – жәеинраалоума, статиоума, салам шәкәума ухәа. Адунеитә литература апрактикаҗы ус икоуп: ашәкәыҗҗәа дуқәа (Цъ. Баирон, Р. Биорнс, И. Гиоте, А. Мицкевич, А. Пушкин ухәа) ртынхажәаҗы икам амач, аду; дара ркалам итцыргаз закәызаалак – доухатә тынханы иахзызаауеит, изтәу амилаткәа. Ус анакәха, еитазгәастоит, ихақым, игәнаалам аибашьра иахцәалазыз, иреихазоу ацсуа поетцәа ируазәку Таиф Ацъба, изакаразаалак, иара икәырчахоу атынхажәа агәтасра. Ус хәхьыр, уи идунеи лаша, идунеи тбаатыцә, идунеи тцула иатәу-иамаау доухамчк халцсааит ауп иаанаго. Апоет ирәиамтакәа академия хасабла реитатыжьраан, урт ипцхзы зыхьшу инапҗымтакәа быжьба (символра зуа хыцхьазароуп!) уа иаарбтәуп, хымцәда, «Ишәкәкәа иргәыламлаз ажәеинраалакәа» хәа хазы иалкааны.

Алитература

I

Ацъба 1969: Ацъба Таиф. Хбирак // «Амцабз». Акәа, 1969. № 5. Ад. 1.

Ацъба 1969: Ацъба Таиф. Хбирак. [Ажәеинраала] // «Амцабз». Акәа, 1969. № 5. Ад. 1.

Ацъба 1972: Ацъба Таиф. Апионерцәа рмарш // «Амцабз». Акәа, 1972. № 2. Ад. 1.

Ацъба 1977: Ацъба Таиф. Сара стынчра. Ажәеинраалакәа. Акәа: «Алашара», 1977. Ад. 108.

Ацъба 1978: Ацъба Таиф. Аацын ашәа. Ажәеинраалакәеи апоемакәеи. Акәа: «Алашара», 1978. Ад. 48.

Ацъба 1979: Ацъба Таиф. Амҗа икәу. Ажәеинраалакәеи апоемакәеи. Акәа: «Алашара», 1979. Ад. 160.

Ацъба 1980: Ацъба Таиф. Ашәткәа рыччапшь. Ажәеинраалакәеи апоемакәеи. Акәа: «Алашара», 1980. Ад. 56.

Ацъба 1986: Ацъба Таиф. Ленин имра // «Ацсны кәпшь». Акәа, 1986. Февраль 20.

Ацъба 1990: Ацъба Таиф. Ақалакь лақәа рашәа (Ажәеинраала «Иама, иама ицеит» амотив ала) // «Ацсны кәпшь». Акәа, 1990. Октябрь 10.

Ацъба 2000: Ацъба Таиф. Ифымтақәа Ө-томкны. II атом. Ахәычтәы рѣиамтақәа. Ажәабжьқәа. Астатиақәа. Амшынҭа / Еикәиршәеит, акьыпхь иазирхиеит, азгәатақәа ифит В.А. Кәагәаниа. Атакз. аред. III.Хь. Салакаиа. Ақәа: «Алашара», 2000. Ад. 360.

Ацъба 2018: Таиф Ацъба исалам шәкәқәа / Акьыпхь иазирхиеит, азгәатақәагы ацитцеит В. А. Кәагәаниа // Алашара. Ақәа, 2018. № 2. Ад. 189.

Коғониа 1974: Коғониа Иуа. Ифымтақәа / Еикәиршәеит, апхьажәеи ашьтахьажәеи ифит Хә.С. Бҭажәба. Ақәа: «Алашара», 1974. Ад. 216.

Коғониа 2019: Коғониа Елеонора. Згәыхәтәы иахьырмыгзаз апоет // Ацъба Таиф. Аизга. Ө-шәкәыкны. Аџбатәи ашәкәы: ажәеин-раалақәа, ажәабжьқәа, астатиақәа, амшынҭа, агәалашәарақәа / Аикәыршәара, апхьажәа В.А. Кәагәаниа. Ақәа: Апхәынҭшәкәтыжы-рҭа, 2019. Ад. 756–763.

II

Соколов 1941: Соколов Ю.М. Основные линии развития советского фольклора // Советский фольклор. Сборник статей и материалов. № 7. Москва–Ленинград, 1941. С. 38–53.

ТАИФ АЦЪБА

ҲБИРАК

Ажәџан иатцәараџ
Ҳбирак цырцыруеит.
Ҳанасың кыдуп,
Ҳамџа лашоит.

Иаадыруеит, иаххаштұам
Ари зыбзоуруу!
Иаадыруеит ҳбиракҭгы
Зшьала икәабоу!

Амшын џада ихалон,
Ашьхақәа бгон.
Адгьыл хыңхыцуан,
Ажәџан лагон.

Ишыркың ишьтыхны
Иркын абирак.
Шәартак ааныжыны
Дымцеит азәгы нақ.

Хатцала ахацәа
Апылон ацсра.
Аб ихатыцан
Дгылон аца.

Ахъз-ацша шәымоуп,
Ахацәа итаһаз!
Иахкуп абирак кацшь,
Шәарт иахшәыркыз.

Мариала иахмоуит –
Мариала иахтиуам!
Хақанатц икоуп –
Икахар аауам!

Ханасыц кыдуп,
Хамѡа лашоит.
Ажәѡан иатцәараѣ
Хбирак цырцыруеит.

(«Амцабз». 1969. № 5. Ад. 1)

АШЫҚӘС ҒЫЦ

Шака гәыгра уара иуцу,
Шака ус ду узыцшу,
Шака иахамбац иґыцу,
Шака хзыкамтцац, хазґу...

Уара, Ашықәс ґыц, хазцыло,
Урт зегы-зегь ҳархыгза!
Уара ушка инахаргылааит
Мышьтабзиала хшьаґа!

Адгыл тәызааит шәахәабжыла,
Гәакра рымамзааит ауаа.
Амра гылалааит шыжыла,
Ус ишгылац ихааза.

Иамузакәа ахысыбжь гозар,
Ажәѡан хысны ақәа анаруааит.
Иамузакәа ахысыбжь гозар,
Атаца инарго лгәы тнагааит.

Уара умшқәа, хназлагыло,
Гәазырхагазааит ҳа ҳзы.
Зегь насыпк-насыпк ҳазрылаз
Уара умшқәа зеггы.

(«Аңсны қаңшы». 1970. Ианвар 1)

АПИОНЕРЦӘА РМАРШ¹

Адгьыл хазыноуп,
Ажәџан хазыноуп,
Харт адунеи ду
Зеипш ыкам хануп.

Ашәақәа заххәо
Харт уи азыноуп –
Хамчи халшареи
Хапсадгьыл иазкуп.

Ашьха цшзаза
Ипшуеит иаххагылан,
Агаггы цшуеит,
Ха хбирак харакуп!

Ихану, ихабу,
Хзаазаз Ацсынтәыла,
Иаадыруеит, иаадыруеит,
Ха хусқәа ирзыпшуп.

Харт хагәра ргеит –
Идхарбароуп ихалоу,
Апионерцәа хаицнеиуеит
Хаицнеи!

Анасып шкәакәа
Хчацароуп хнапала,
Итцегь ишәтышха
Икахцароуп хдунеи.

(«Амцабз». 1972. № 2. Ад. 1)

¹ Ажәеинраала иацуп акомпозитор Ражьден Гәымба уи иалихыз ашәа ано-
тақәаггы.

САРА СНЫХЭА

Адгьыл шәтүеит Егри Цсоуи рыбжьара,
Ас еипш адгьыл калом җаңьара.
Ара иуҗаңчойт хәычтас аңсабара,
Ара игәнаҳауп ашьаңгы аркыңра.

Март аныхәа – абри адгьыл аныхәа,
Ахақәитра мраны иказырңхаз,
Аныхәақәа ирейгуп сара сзыхәа,
Сыңстазаара – са стәыла еиқәзырхаз.

Абри амш ауп рыңстазаара зқәырңоз,
Иамеигзакәа изыхтнырңоз рыңсы,
Аринахыс Аңсны-жәған мхәашьырңаз,
Наунагза икеикеиуа инхарцы.

Абри ауп иашьамху сара сашәа –
Сара сныхәа саңылоит иахьа.
Еинааламзаргь – иңқьоуп сара сажәа,
Җымт аганахь сызгылом наңтха.

О, сыңсадгьыл, иудыруеит са исыгу,
Аха усымоуп уара – зегь рыңкы!
Уахьсықәгәыңуа – ирейгуп насыңуп,
Уа укынтә сашьтам еихау даҗаакы!

Адгьыл шәтүеит Егри Цсоуи рыбжьара,
Ас еипш адгьыл калом җаңьара.
Ара иуҗаңчойт хәычтас аңсабара,
Ара игәнаҳауп ашьаңгы аркыңра.

(«Аңсны кәңшь». 1972. Март 4)

АИБАШЬРА АФЫРХАЦӘА

Шәара шәыңсадгьыл агәра жәгон,
Шәара аиаша агәра жәгон,
Шәара аиааира агәра жәгон,
Шәара шәыңгәған уи ала.

Ахьатра, агәәкра... Зегь шәычҳаит,
Шәымч еизышәкит, шәгәаң иазҳаит –
Аға дшанхеит, аға дырҳаит,
Шәара ишәзыңшың аиааира!..

Ицеит акыршықәса нтакәкәа –
Аха ирынхалазеит шәхы-шәғқәа
Ғынҗажәиактәи атсақәа,
Ғынҗажәихәбатәи амра.

Гәырҗак – зегь реиха илашыцаны,
Шәахәак – зегь реиха илашаны,
Инхеит шәыпстазаара иатәны,
Шәыпстазаара хьзырхәага!

Шәара шәыпсадгьыл агәра жәгоит,
Шәара аиаша агәра жәгоит,
Шәара аиааира агәра жәгоит,
Шәара шәоуп ҳаргьы ҳазғьыпшуа.

(«Аңсны қаңшь». 1975. Март 19)

ЛЕНИН ИМРА¹

Иахажьын апта еилачыра,
Еиқәылашыца адгьыл гәынқыуан.
Аеыларқәны, ашьха еибаркыра
Иақәығәғәон ажәҗан-атуан.

Амшқәа цон еишьтагыла,
Игәытшьаагаха агәақашәа хәо:
«Ианбыкәу, нас, амра ангыло,
Ианбыкәу, нас, амра анкақхо?»

Ишнеиуаз, абар, апсабара
Инықәҗит игәакьаз абжы:
Апрель мза ашьыжь ашара
Иналцхеит шәахәа ссирк ашәшьы.

Иқәыпсычхаит Апсны ақазшьала –
Даиут уи ғымт иззыпшыз.
Ажәҗангьы пшит даеакала,
Ажәҗан – злакытца хәашьыз.

¹ Ари ажәеинраала рақхьаза акьыңхь анабоз «Ауаф ду иира В. И. Ленин изкны)»
хәа ахьзын («Аңсны қаңшь». 1970. Апрель 15).

Афада игәыргәыруан ашьхақәа,
Алада амшын ду цәқәырқон.
Аптақәа еилагъежь-еилахынхәуа,
Хгартә хәа рмоуа ишақьон.

Аптақәа еилагъежь-еилахынхәуа,
Ирыцхаха иатқан жәфәнгәы.
Аптақәа ирхыкны, аеыҳарак,
Амра тагәыргъон агәы.

(«Аңсны қаңшы». 1986. Февраль 20)

АҚАЛАҚЪ ЛАҚӘА РАШӘА

(Ажәеинраала «Иама, иама ицеит» амотив ала)

Амра хыхьынтә ишеишеиуеит,
Анцәа икынтә ҳа хзы.
Ҳақалақъ агәта ҳлеифеиуеит,
Иалоуп уи ҳацсы.

Ажәырт ҳахо абна ҳалам –
Ҳарт ҳануп асфальт.
Ацацшьара – мап, иаҳуалым,
Иаалашьцеит – ҳашьталт.

Хтарца зхамгы, хтарца зхоугы
Ҳара хзын еипшуп.
Цшьба зтдоугы, фба зтдоугы –
Мфакы ҳаицануп.

Чили, Мексика, Тырқәтәыла,
Африкантә иаауа –
Ҳара ҳауп зегъ рацхәа ирпыло,
Хцыхәақәа бгәауа.

Ақяфуртагы ҳахыбаам –
Есымша иаартуп.
Уақа иҳауз ацә ахыбаф
Амхара ҳафуп.

Ауадазыхэан шьюуы ргэамтца,
Рышэқэа тцхархаауам,
Хакоуп ххала, ус хацэгьамкэа,
Ахныкэгараз хашшуам.

Иахдырхагоу, хазтахытцэкьам –
Ххатагы даабоит,
Аху-хухэа знык хаизытцкьар –
Агэыткьа дагоит.

Амра хыхьынтэ ишеишеиуеит,
Анцэа икьынтэ ха хзы.
Хақалақь агэта хлеиџеиуеит,
Иалоуп уи хацсы.

Хазхаратцэкьа хшьапқэа еитцаххит,
Хазхаратцэкьа хфеит.
Итабуп хэа хара иуаххэоит,
Ақалақь совет!

(«Аңсны қаңшы». 1990. Октябрь 10)

ШЪАЗИНА ЦЪАПУАПЦХА,

Д. И. Гәлиа ихъз зху Апсуатцааратә институт
атцаарадырратә усзуә

АПСУА ЖӘЛАР РЫТРАДИЦИАТӘ ХӘЫШӘТӘЫШЪА АЗЦААРАҚӘАК

«Дасу ихәшә иаатрафәы иҕоуп!» – рхәоит. Апсны иқәынхо апсуа жәлар еснагь ирыман рхатәы хәышәтәышьяқәа. Ирхәышәтәуан еиуеипшымыз ачымазарақәа. Уи ус шакәу иазаатгылахьейт ҳапсуа тцарауаа Шалуа Инал-ипа, Иван Ацъынцъал, Лили Акаба, Сима Дбарпха ухәа азәырфәы.

Светлана Начкьебиапца «Лексика народной медицины в абхазском языке» захьзу ашәкәы давторуп. Зураб Азынбеи Таисиа Ала-ниапцаи «Лекарственные растения флоры Абхазии» захьзу аусумта трыжыит. Москва, Миклухо-Маклаи ихъз зху Аетнология аинститут афәы «Народная медицина Абхазов (конец XIX–XX вв.)» атемала акандидаттә диссертация лыхьчейт Стелла Арышпца.

Акырзтазкуа зтаароуп апсуа жәлартә хәышәтәышьяқәеи иахьатәи амедицинеи реизыкәзаашья. Уи иазкызароуп ичыдоу атцаамта. Ҳара хықәкыс ихамам ари аусумтафәы ус еипш иҕоу аган азаатгылара.

2020–2025 шықәсқәа рзы Апсуатцааратә институт аҕны ис-зазгәатаз атема «Апсуа жәлар рытрадициатә хәышәтәышьяқәа» инақәыршәаны, апсуаа иахьатәи рыхәшәқатцашьяқәа рзы 170 нтамта қахтдейт. Антамтақәа анықахтцоз, ҳартааит: Очамчыра араион ақытақәа – Река, Баслахә, Тамшь, Цлоу, Кәтол; Ақәа ақалақь, Ақәа араион Ешыра ақыта. Гәдоута араион – Ацандара, Абғархықә, Уатҳара, Дәрыпшь ақытақәа. Гәылрыпшь араион Агәызера ахабла.

Ианахтдейт апсыуала ахәшәқәа кәзтцә ахәшәтәышьяқәа: Цанпца-Зантәрия Емма (Тамшь), Абыхәпца-Царгәыш Нонна (Ацандара), Цәеипца-Кәарцхьиа Фируза (Дәрыпшь), Ибрагим Ремзи (Лыхны), Лашәриапца Инга (Агәызера), Ақәспца-Нинуа Нато (Баслахә), Карамзи-Кәрыкь Милиа (Ешыра) ухәа убас ирацәафәны.

Ҳантамтақәа анықахтцоз ахәышәтәышьяқәа хратцаауан, ирацәафәума ишәйдтцәало апсуахәшәқәа рзыхәан хәа. Излахархәоз ала, иахьатәи ҳапстазаарафәы апсуахәшәқәа ахархәара бзиа рымоуп. «Апсуахәшә умышәаргы, иуцырхагахазом» – рхәоит дара зегьы. Урт ахәшәқәа зегьы, шамахамзар, атциаақәа ирылхуп.

Иахьанза ахәшәтәышьяқәеи, ахәшәеилатцашьяқәеи, излархәышәтәуаз атциаақәа рыхьзқәеи зегьы еиқәхатцәкьаны изнымхазаргы, имачым хныкәарақәа ирылагзаны ианахтцаз.

Апсуа жэлар рыфнытқа иқан аказацға, ахәышәтәыџцға дуқға. ахәышәтәыџцға рыфнытқа, ахәса реипш, иахпылеит ахацғагы, зықәра неихьоу абыргцға реипш, зықәра бжьаратәызгы, иара убас иқәыпшыз. Абицарала еимырдоит рдышә: Ан → апқа → атаца; Анхәа → атаца → амата; Аб → аца.

Излахархәаз ала, ирхәышәтәуан еиуеипшымыз ачымазарақәа, еиқәдыршәон абаџцтәарақәа, итадыртәон итпаз абаџ. Иара убас ирхәышәтәуан аххәыцрақәа, акәақәарақәа.

Иптәаз абаџ еипыршыуан, еиқәдыршәон. Еиқәдыршәаз абаџ аткыац ианыртон, ирытлон, иғархәон ицахны. Ас изхәышәтәуаз – аказацға хәа ирыштан.

Ахәышәтәыџцға рхы иадырхәон игәатаз, еиуеипшымыз атциаақәа. Урт ирылхны иқартон аитцарпхьақәа, ахышәтәқәа, арыжәтәқәа. Еитцартон зхьампшла, мамзаргы иаха ицъбараз арыжәтә ала (ауаткала).

Хзыҟцәажәоз ахәышәтәыџцға ишазгәартоз ала, ахәшә злеитцартцо арыжәтә (ауатка) амыцхә ицъбарамзароуп (50 градус еихамзароуп.)

Цъара-цъара, ианахтцоз ахәышәтәыџцға излахархәаз ала, ахәшәқәа злырхуа атциаақәа рхатақәа рдыруеит, аха рыхьзқәа рхаштхьеит, еиқәымхейт. Урт ахьейқәымхаз зыхьяз, атциаа ахьз ахәара калом хәа иахьазырыпхьазоз акәхап.

Ианахтпаз, ахәшәқәа злырхуаз атциаақәа иреиуоуп: ашьхардац, амтцырбгы (адац, ахышәт, мамзаргы иара абгы), ахәрабгыц, ахәац, апап ихаскын, алымхардагәа, адырзы, ацъақәа, адәыпырпыл, амыркыцгы абаца, акәадац, апшпатца, ашәшьбгы, ахәаркама, ажьафархь, азазартәага, ацъампаз, ауадабаа, амаахыр адац, ацгәыхш, атагә хәшәы (зыхьыз хзымдыруа), апшахәшә убас ирацәазаны.

Ахәшәқәа ирыцын атәхәақәа. Рацхьа атәхәа картон, нас иара ахәшә картон.

Хныкәарақәа раан имачымкәа ианахтцейт ахәыч чымазарақәа шырхәышәтәуаз. Иаххәап, Акәыда чымазара. Акәыда чымазара ахәышәтәышьяқәа анахтцейт Очамчыра араион ақытақәа – Тамшь, Цлоу, Гәылырпшь араион Агәызера ахаблаҟы, Гәдоутә араион Ачан-дара ақытан.

Ари ахәычтәы чымазара амедицинаҟы ишахьзытқьоу хзеилмыргацт. Хапсуа ажәарқәа рҟы «Акәыда» – детская болезнь хәа еитагоуп. Ахәышәтәыџцға излархәаз ала, акәыда зыхьыз ахәычы, игәчамақәа еиқәатцәаграхоит, ишоура ҳаракхоит. Ахәычы ирласны ахәшә иқәымшәар, дагоит.

Иахпылаз ахәышәтәышьяқәа еипшым. Акәыдахәшә – цъара еиуеипшым атциаақәа еилатданы иалырхуеит, даеацъара – амшә аз рҟаны, гәырпцынтцак иштнахуа азы, ма агәыпхәыхш иалатданы, изҟаны, акәыда зыхьыз ахәычы идыржәуеит. Излахархәаз ала, ари ахәшә инамыцхәны ахәычы иуржәыр ипырхагахоит, зынза дуцәагар-

ггы аует. «Амшә аз даара ицъбароуп. Уи ишәа-иза иказтар зылшо ахәышәтәџы лоуп» рхәоит.

Ахәычтәы чымазарақәа зеггы рыхәшәтәышья хатә-хатала иа-нахтцеит, икоуп џба-џба, хца-хца вариант змақәоуггы.

Иахзануп Адуцәа ирыхьуа ачымазарақәа рыхьзқәеи урт рыхәшә-тәышьяқәеи.

Ианахтцаз ачымазарақәа злархәышәтәуаз аитцарпхьяқәа еитцартцон зхьамцшла, уаткала, мамзарггы цхала. Ихәшә дуны ирыцхьазоит ацхеи абагцәламсеи (прополис). Аха иазгәартоит, ацха зцәеи-зжьи иаднамкыло ауааггы шыкоу.

Хәкспедициақәа раан ианахтцеит имачымкәа ашәрақәа раан рхы иадырхәоз, атциаақәа ирылхны икартцоз ахышьтәқәа – изыршәуаз, ашәра цызжәоз.

Иара убас изныкымкәа ишьтаҳкааит, ацсуаа рҕы ашьха изызхауа ашьхардац хәышәдуны ишырыпхьазо. Уи шьхалбаан итцхны илба-аргоит, нас имырмыцхәкәа арыжәтә цьбара иатцартцоит. Рыжәтәс, мамзарггы хышьтәыс рхы иадырхәоит. Ирлас-ырласны иахзе-итархәоит ацсуа таацәарақәа рҕы ашьхардац еитцарпхьяны, ахьта злаланы икоу изы ишныкәырго.

Излагәахтәз ала, ирацәоуп ацсуаа ирхәышәтәуаз ачымазарақәа рахьтә иахьанза изеикәымхаз ахәышәтәышьяқәа. Урт рызра зыхьяз рахь ицхьазазар калоит: акы – амедицина цхьяка ацара инамаданы, жәлар рыхәшәтәышьяқәа рыгәрагара ахьмачхаз, иџбахаз – зны-зын-ла ахәышәтәышья здыруаз даеацәоукы иахьрымарымдоз, ихцахаз – ахәшәқәа злырхуаз атциаақәа рыхьз ахәара амагиатә цакы аман иахьахәапшуаз. Ахәшә злырхуази акатцашьеи мазан, ирхәазомызт, «амагиатә мчы» аман иахәапшуан, ианырхәа нахыс амч ацәызуеит – уи хәышәхазом хәа ирыцхьазон, ирыцхьазоит иахьаггы. Уи иахьаны атциаақәа рыхьзқәа бжьазуан.

Аказацәа, ахәышәтәыџцәа хзыҕцәажәоз иазгәартеит, хџык иддыртцар шауа. Аха убриггы, шамахамзар, дара дыртәызароуп. Насггы, далырхуан иаха ишьтызкаауаз, изымпытцаманшәалахоз, иазҕлымхаз, изтахыз. Мчыла азәггы идыргаломызт, идыртцомызт.

«Зеггы ирызтцазом, зеггы иртәышьтразам, зеггы рнапаҕы ихәшә-хазом! Згәы қалалу, знапы бзиоу, згәы аарту икаитцо ауп ихәшәхо-ггы. Иара убри аџыза ахәшә калтцааит даеазәы. Уи лнапы итццыз зыхәшәхазом! Ахәшәггы ауаа еилнахуеит, анапы бзиазароуп» хәа илыпхьазоит, 2018 шықәсазы Ачандара ианахтцаз, абаџхьяахәшә акатцашья хзеитазхәаз, хинститут аусзуџ, абызшәадырџы Фатима Лакрпха.

Изныкымкәа иазгәартахьеит, ацсуаа алаапк ахәшә шыкартцоз, ишырхәышәтәуаз, аха рыцхарас икалаз, иахья Апсны ахы-атцыхәа азәызатцәык иоуп изхәышәтәуа хәа зызбахә хдыруа. Уи – Уатап инхо Маршьан Арзуман иоуп.

Хныкэарақеа рёы иргэаларшэаны ирхэоит Члоу инхоз Кап Цьота алаапк зыцхаз дшихэышэтэуаз. Хэанхэахла иахдыруеит, алаапк зыцхаз иёытца азағыа атцалон хэа. Уи азағыа Цьота аёытца итцадикон рхэоит. Аха уи ахэшэтэышыа змеидаз деилкаам.

Хара хкынза апсыуала зыхэшэтэышыа мааиз рахь иупхьазар ауеит амшэаазачымазара (остеомиелит, туберкулиоз костного мозга). Амшэааза рхэышэтэуан Ферызаа. Уи азоуп «Ферызаа рыхэшэ» хэа изашьтоугы. Абжыуаа рёы иаанханы икоуп «Ферызаа рыхэшэ» ахьз. Аха ахэшэ ахата кэзтцо хэа уаф дахдымлеит.

2015 шыкэса жьтаарамза 27 рзы Апсуатцааратэ институт аусзуфы Пиотр Кёытцниа икынтэи ианыстцеит иара ихата ихьхьаз амшэааза шырхэышэтэыз атоурых. Ферызцха деикэлырхеит Пиотр, аха ахэшэ иалалтцоз ахаскынкэа еилкаам.

Иахьатэи ахэышэтэыщэа, ачымазара злашэхэышэтэуа атцааа иахьзуи хэа уанразтцаалак, цьюкы-цьюкы – «Ахаскын ахьз хэздыруам, аха иара ахэшэ злаххуа хбар иахдыруеит», – рхэоит. Убри азы ахэшэ злырхуа атцаақеа рыхьзқеа аиҳарак хзанымтцазеит.

Харзаатгылоит ианахтцаз ахэшэкатцашьақеа рёырпштэқеа акык-обак:

Ацандара инхо Нонна Абыхэба-Царгёыш, ахэшэ злылхуа атцааа анытцылхуа афашеи апшьашеи роуп. Шьыжынатцы ауаа амфақеа ирнылаанза дгыланы дцоит. Данцо ацбыкхыш шьтцылхуеит. Мышьтабзиала амфа дыкэйтцарц азы Анцэа диҳэоит. «Атцааа адац анытцыхуа, абри ззытцыхуа хэартас ироуааит, амч иамоу дара ирыхэааит!» хэа ацбыкхыш нытцалыцсоит.

Атцааа ахьытцухуа, хымпада ацбыкхыш ытцапсатэуп хэа ипхьазоуп.

Ажэлар рёы ажэапқангы ирхэоит: «Ахэшэ ахьытцырхуагы, цыкацык ытцадыршэуеит» хэа.

Гёаныла иныхэаныпхьаны, иааргоит азхьампш. Ашьтахька ахьампшра – алацши амшьтеи рёырцёыхьчара, ахэшэ амч агэгэахара ауп изызку рхэоит.

Ахэышэтэы, рацхьаза ахэшэ акатцара лнапы аналыркуа инаркны, дныхэоит – дныхэоит ахэшэ азы амфа данықэло, ианытцылхуа, ахэшэ анлырмазеиуа, ахэшэ анрылтэ. Ахэшэ ззыкалтцо хэартас ишиоуша хэа хэаны, ахэшэ рнапы иалыркуеит.

Иара ахэшэ ззыкартцаз ачымазафгы идкылара даналаго, – «Хэартас Анцэа исыт!» – ихэоит.

Ара икоуп тыхэаптцэара змам аныхэара, ажэа амч агэгэара, ажэа агэрагара.

Ахэшэ кэзтцо, хымпада, хамтак иртоит. Уи ахьчачцса хэа иашьтоуп.

Рызбахэ ахэара иапсоуп хэа исыпхьазоит зыдуinei зыцсаххьоу, аха иахьауажэраанза ирхамышткэа зыхьз рхэо ахэышэтэыщэеи аказацэеи. Урт дреиуоуп Очамчыра араион Баслахэ ақытан инхоз, еицырдыруаз ахэышэтэы ду Берулаапца Цука. Дыкамзар калап уи абжыуаа рёы лызбахэ змахац. Хантамтақеа аныкахтцоз ихақе-

шәеит лара лтацацәа ҫыңа. Имачым ихархәаз ахәшәкәа. Аха лара леипштәкәа ахәышәтәрақәа рәазкытәкәаны икамызт. Тоумышь ақытан дынхон ахәышәтәҫы Еимсых Тарас. Иара убас иказацәа дукәан Агәмаа Кәышә, Ануа Сиса, Цәыңь Сардиан. Урт еикәдыршәаз абаҫ икамлацызт иманшәаламкәа игьо хәа рхәоит Цлоуаа иахьагы, изгәалашәо. Иара иеипштәкәа дказан Сардиан ичкәын Славик Цәыңь, аха рыцхарас икалаз, аибашьраҫы иоуз ахәрақәа ирыхкәаны, аибашьра ашьтахь хара имгакәа идунеи ипсахит. Иахьа хара дхәкәымшәеит абаҫтцәа еикәзыршәо аказа. Уи зыхкьо рахь ипхьазатәуп аптәарақәа рыхәышәтәраҫы иахьатәи амедицина еиха агәра ахьырго.

Апсуа жәлар рытрадициатә хәышәтәышьақәа рышьклацшра, рытцаара даараза аинтерес узцәырызго зтцаароуп. Уи макьана инагзаны аттцаара иазыпшуп.

Иаазгоит еизахгаз аматериал акны иахцылаз ахәыч чымазарақәеи урт рыхәшәкәеи рыхьзқәа:

Акәыда – акәыдахәшә.

Аблы – аблыхәшә.

алымхахьаа – алымхахьаахәшә.

Ахәдатагыла (гланды) – ахәдахәшә.

Аблахьаа – аблахьаахәшә.

Аларқәыкә (абжь.); акәыртцыкь (бз.) (ячмень) – аларқәыкәхәшәы.

Анацәхкәырша – анацәхкәыршахәшә.

Ахәдарчы (свинка) – ахәдарчыхәшә.

Ацәыркычы (краснуха) – ацәыркычыхәшә.

Абчы (корь) – абчыхәшә.

Аимхәаршәаа – аимхәаршәаахәшә.

Аталоу (холера) – аталахәшә (ахәашьақәа ҫбаны иахцылеит, цьоукы атола рхәоит, даҫацьоукы – а́тала).

Анапра зпырхагаз изыкартцоз, идыржәуаз.

Ажьамра – ажьамрахәшә (иҫоуп ажьамра хаскын, атәхәагы ацуп).

Ацәама – ацәамахәшә.

Арысра – (ицәеи–ижьы рыбжьара ацәама змоу ишалырхуа).

Аткьыл (гемангиома) – аткьылхәшә.

Ацәачымазарақәа (абарбац) – абарбацхәшәы.

Апхтра – апхтрахәшә.

Апстхәыстра – апстхәыстрахәшә.

Акынтцытыра (шамырхуа).

Адуцәа ирыхьуа ачымазарақәа рыхьзқәеи урт рыхәышәтәышьақәеи:

Амшәааза – амшәаазахәшә.

Ашьырыхынтц (бронхиальная астма) – ашьырыхынтцхәшәы.

Еиуеипшым ашәрақәа рыхәшәқәа.
 Амаасил – амаасилхәшәы.
 Апшәра (рожа) – апшәрахәшә.
 Аимхәаду (туберкулез) – аимхәадуахәшә.
 Агәатцәа – агәатцәахәшә.
 Ачаца – ачацахәахәшә.
 Ахәса рчымазарақәа рыхәшәқәа.
 Ахшара аиуразы еитцахо ртәы (рыхәшә).
 Аҟнытцкахәахәшә (азкатәара иадхәалоу, ирлас-ырласны азкатәа-
 ра ахьыртаххо, мамзаргьы изызкамтәо).
 Акыдшәарахәшә (апцхәыс зцәазтәым лзы иҟартцо ахәшә).
 Ацахәаа – ацахәаахәшә.
 Аду – адуахәшә.
 Ахәрахәшәқәа.
 Ацәачымазарахәшә.
 Абылра – абылрахәшә.
 Апцтхәыстра – апцтхәыстрахәшә.
 Акьатеичымазара – акьатеичымазарахәшә.
 Амгәахасра – амгәахсрахәшә.
 Ахәызхәарахәшә.
 Аҟежәра (желтуха) – аҟежәрахәшә.
 Ачыҟә (болезнь щитовидной железы) – ачыҟәахәшә.
 Ахәса рчымазарақәа рыхәшә.
 Алахәахәшә.
 Атагәхәшә.
 Азыткьылхәшә.
 Абаҟхәахәшә.
 Аимхәахәшә.
 Ацхаҟәа иашьыз дызлалдыргоз.
 Ашҳамахәшә.

Алитература

- Адджинджал, 1969:** Адджинджал И. А. Из этнографии Абхазии. – Сухуми: Алашара, 1969.
Адзинба, Алания, 2001: Адзинба З. И., Алания Т. Г. Лекарственные растения флоры Абхазии. – Сухум, 2001.
Адлеиба, 1996: Адлеиба Е. А. Хаибаркыра. – Аҟәа, 1989.
 Акаба, 1984: Акаба Л. Х. Исторические корни архаических ритуалов абхазов. – Сухуми: Алашара, 1984.
Дбар, 2000: Дбар С. А. Обычаи и обряды детского цикла у абхазов. – Сухум, 2000.
Начкебия, 2007: Начкебия С. М. Народная медицина// Абхазы. – М., Наука, 2007.

Начкебиа, 2013: Начкебиа С. М. Лексика народной медицины в абхазском языке. – Сухум, 2013.

Аршба, 2005: Аршба С. Г. Народная медицина Абхазов (конец XIX–XX вв.) Москва, 2005.

Адлеиба, Инал-ица, 1967: Адлеиба С., Инал-ица Ш. Ажәацқақәа. – Аҟәа, 1967.

Шьынқәба, 1990: Баграт Шьынқәба. Ахьыртцәатцәа. – Аҟәа, 1990.

АРТИОМ АХСАЛБА

АРАСАЗЫХЪАА РАЖӘАХӘА ЦАКЫРАДГЫЛЛА (ЛИНГВОГЕОГРАФИАЛА) АТЦААРАЗЫ АЖӘАҚӘАК¹

(Арасазыхъ ақытан ианџоу абызшәатә материал ашьаҗала)

Арасазыхъаа ражәахәа цакырадгылла атцаара саџуижьтеи акраа-
тџеит. Уи салагахъан арака адемографиатә тагылазаашъа аеаҗса-
хаанза (1987 ш.).

Ишдыру еипш, 1990 шықәсазы усқантәи Апсны аихабыра ирыдыр-
кылаз Апсуа бызшәа аџиаразы ахәынтқарратә программаџы «**Апсуа
бызшәа тџаатәуп алингвогеография аспект алагы**» – хәа хазы
ахәтаҗ (статья) азырбаз афилологиатә тџаарадыррақәа ркандидат,
адоцент Е. Қ. Кылба лоуп. Адиалектологиатә лабораториагы
рапхъаза ианаартха, уи еихабыс Емма Кылба дқатқан. Атермин
алингвогеография апсышәала рапхъаза лара ишеиталгаз «**абыз-
шәатыпџаара**» хәа ауп. Ари аиҗага раҗәак илгәапхомызт, пытрак
ашьтахъ илыпсахит «**абызшәа цакырадгылла атцаара**» хәа. Абри
аиҗага иахъауажәраанза ахархәара амоуп.

Имашәырзам, ари **ахырхарта җыц** рапхъаза, 1987 ш. Ара-
сазыхъ ақыта иадгаланы атцаарақәа ҳахърылагаз. «**Арасазыхъаа
рҗәажәашъа цакырадгылла атцаара**» хәа атема Е. Қ. Кылба
исылтартә еипш аҗагылазаашъа апызџаз – Арасазыхътәи ажәа-
формоуп, иаагозар: «**ардәыдәра**», иаанагоит «**арҗааҗара ааста
иркәазны алагара**».

Ихәатәуп хәа сгәы иаанагоит ажәа ардәыдәра изадхәалахаз стема:
«**Ардыдрә**» ахатыпан, «**ардәыдәра**» аформа Арасазыхъ ишахпылоз
рапхъаза еилылкааит Е. Қ. Кылба, Арасазыхътәи арпыс – лара лы-
студент Җаҗымба Илларион ибзоурала (иахъа Кәтол ақытан инхо).
Нас, лара Қарт атцара анылтқоз напхгафыс илымаз Қ. В. Ломтәтизе,
Арасазыхъ ақыта аҗәажәашъаџы абри ажәа шахпылоз лалхәеит.
Академик илаҳаз ажәа ааҗалшыан: «Избан, Арасазыхъ аубыхқәа
нхозма? Итџаатәуп» – лхәеит. Абри аамтазы сара 2-тәи акурс аџы
стәан, азанаатцара ағанахъалагы «**абызшәа ахырхарта**» алсххъан.
Убри акынтә, сыртцафы-лаша Емма Кылба наукатә темас исылтәит
«**Арасазыхъ ақыта аҗәажәашъа**» (алингвогеография аспект ала)
захъыыз.

Афилологиатә таарадыррақәа ркандидат Е. Қ. Кылба ишаз-
гәалтқоз ала, «**алингвогеография**» амаҗар – адиалектқәа рыкәзаара
мап аҗәнакуеит. Аха абас анылхәоз аамтазы «... иахъа, аибашъра
ашьтахъ **Акәатәи адиалект** ашьақәгылара амфа иануп» хәагы
агәаанagara лыман.

¹ *Аусумтә актәи ахәта кыпхъуп «Алашара» №2, 2025 ш.*

Абызшәа тҕакырадгьылла аттҕаара – аҗсуа диалектологияҕы **иах-нато алшарақәа** макьаназы җаҗсуа ттҕаарадырраҕы игҕатазам. Уи хықҕакыс иамоу – **«абызшәатә Атласқәа»** раптҕара маҗара акәзам. Ари ахырхарта ҕыц иабзоураны еилкаахар алшоит қытаҕыцхьаза, җаблаҕыцхьаза – аҗсра иалаҕахьоу адиалекттә ажәәқәа аҗстазаараҕы изнысыз ртоурыхмөа. Уахь иатцанакуеит **«асаз диалект»** иатәу, мамзаргьы иаанагаз ажәәчыдарақәа иахьатәи ртагылазаашьа, иахьатәи җаамтазы рхархәашьақәа, алитературатә бызшәа иаднамкылази иаднакылази, насгьы урт тҕакырадгьылла (рымөхаки рхәааи) ашьақәыргылара.

Арасазыхь ақытан имөапаҕахьоу алингвогеографиатә ттҕаарақәа ишахдырбаз ала, арака иахпылоит ичыдоу абызшәатә фактқәа маҗымкәа. Урт ачыдарақәа ргьырак аиндивидтә җазшьа рымоуп. Убри акнытә, урт индивидуалтә чыдарақәоуп хәа исыпхьазоит.

Аиндивидуалтә чыдарақәа Арасазыхь ө-гәыпкны иалыскааит: 1. Асаз диалект цәажәашьақәа рахь иатцанакуа чыдарақәак. 2. Аспециалтә литератураҕы атцарауаа (8-өык) иазгәартахьоу чыдарақәак. Уажәтәи сажәахә акны, атцарауаа: К. С. Шьакрыли Хө. С. Бҕажәбеи иазгәартахьаз ө-чыдарак сырзаатгылоит. Урт, иахьатәи җаамтазы, Арасазыхьаа ражәәхәаҕы ртагылазаашьа ауп.

1. Ажәа «мгәачьйиа» иазкны

Арасазыхьаа ражәәхәаҕы иазгәатоу «мгәачьйиа» аформа ахцәажәарахь сиасаанза, зегьрапхьаза, сазаатгылоит уи бзыптәи адиалект акны иалызкаахьаз К. С. Шьакрыл ижәар аҕы ишазгәеитаз. Атцарауаө иусумтаҕы иарбоуп: мгәачьйч «ахәычы бызшәала амгәа ахьыз», өаҕҕы, өаҕхәы, мгәачьйч, гәбыц'ак, хымхым, боуажә нтаҕьытцәы-аатаҕьатцәы, хыкәәпеи. Ахәычқәа рыхәмарга (өагаҕы – ашьапы акьақьара, өагахәы – ашьаргәәцә, мгәачьйч – амгәа, гәбыц'акь – агәышпы, хымхым – аҕы, боуражә – апынтца, нтаҕьатцәы – аатаҕьатцәы – аблақәа, хыкәәпеи – ахы); (К. С. Шьакрыл. Аҗсуа бызшәа бзыптәи адиалект ажәар. Акәа – 2014, ад.128–129).

Уажәшьта сиасуеит ари ажәа Арасазыхьаа ражәәхәа ишазчыдароу ахцәажәарахь:

Афольклор жанр иатәу ацуфарақәа иахьа лассы-лассы иуахазом, абызшәа иалзаауа иалагеит. Арасазыхьаа ражәәхәа тҕакырадгьылла (лингвогеографияла) аттҕаара иабзоураны арака еилкаахеит, ажәа **мгәачьйиа** цуфарақ акны ахархәара шамаз: **«Дарды, дардха, хы-кәымпыл мгәачьйиа»**. (Иантҕан 2010 ш., Гәыц агәы аҗаблаҕы, 1938 ш. ииз Бганба Ноча Есыф-ица ихәамтаны.) Ажәәхәаөы излеихәаз ала, ажәа **мгәачьйиа** иаанагоит «амгәа-хәычы». Ари ацуфара, аласа злархахоз «адырды» иазынархоуп.

Анкетатә метод абзоурала ажәа **мгәачьйиа** даөа пхәыск ишылдыруаз еилкаахеит (игәат. 5-өык). Уи излалхәаз ала, ари чымазараны

и́коу «мгəахьáауп». – Мгəацьíа – чымазароуп, ацхыраара анарталак ауафы дшьякəгылар ауеит. Ускан имгəа иахьканы ашоура иоуеит, шоуралоуп ишеилыркаауаз. Имгəа **«ацчахəа»** абжьгара иалагоит, афархь амца ианакəутцалак «ацчахəа» абжьгара ишалаго еипш. Амгəахьáа иахьканы ахыхь калар ауеит. (Иантцан 2024 ш., Гəып-агəы ахаблафы, 1943 ш. ииз Бганба-Цьапуацха Ирина Уартан-ипха илхəамтаны, цьынцьла – Уатацтəуп, Арасазыхь даанагеит 1960 ш.).

Ажəа **мгəацьíа** иадхəалоу даеа хəамтакгы (атəхəа) антцоуп Арасазыхь ақытан:

– Циа, циа, циа,
Рыс, рыс, рыс,
Рани раби уахь шəыказ,
Рцацəа зеггы арахь шəааи.

Абри атəхəа **ацəамахəшə** иазкын. Атəхəа амч аиузом хəа ипхьазаны, уи **ацьíа** хəа иашьтан. Ахəыцкəа рымгəа анрыхьуаз ацьíа рымоуп хəа **«ациахəшə»** картцон, атəхəа анафсгы. Атəхəа – ажəақəа анырхəоз, рыжəафашəа́кьафы ахьшьтəы ахьшьразы заа уи дырмазеиуан: Ауасеи ацьмаруаци, ацьши еилакəа́кəаны икатцатəын. Ауасеи ацьмеи – изгабымзар акəын. Фынтəка абас атəхəа аны́карцалак ашьтахь ахəыцкəа рыжəафашəа́кьафы ақəыцкəа реипш иалыхəхəон. Урт хəызба царыла ихырыссон, нас **ацьíақəа** цсуан, адəахьы ианцоз икарыцсон. (Иантцан 1994 ш., Гəып-агəы ах., 1922 ш. ииз – Сабекьиапха – Ахсалба Зина Хəамаскьа-ипха илхəамтаны, цьынцьла – Азəб-жьатəуп, Арасазыхь даанагеит 1946 ш.).

Бганба Ноча ихəамтаны хыхь иаазгаз ацуфара сгəафы иарəыхеит абарт ацəахəақəа:

Ее, кьапс, иухьзузеи? – итцааит адарды,
Дəрдмха сыхьзуп, схы кəымпылуп,
Умгəацьíа сахарцоуп, – ахəеит адардхá.

2. Ажəа ауанáба иазкны

Арасазыхьáа ражəахəафы иазгəатоу **«ауанáба»** аформа ахцəажəарахь сиасаанза, зегьрацхьаза, сазаатгылоит уи бзыптəи адиалект акны, абызшəадырфы Хə. С. Бгажəба ишазгəеитаз. Уи имонографияфы иарбашьала, иаанагоит **«ақьала»**, урысшə. **«шалаш»**. Насгы, уи **«аа-цытəи ацəажəашьа»** иазчыдароуп хəа иаликааит. (Хə. С. Бгажəба. Бзыбский диалект абхазского языка. Карт – 1964, ад. 204).

Уажəшьта сиасуеит **«ауанáба»** аформа Арасазыхьáа ражəахəа ишазчыдароу ахцəажəарахь: Ажəа **ауанаба** – тагылазаашьа чыдак иадхəаланоуп рхы ишадырхəо, иахьеи-уахеи иуахəзом. Ари ажəа рацхьаза ианысцылоз ажəахəафы инхартафы **ақьала** изгылазамызт. Саниазтцаагы: «Ари иаанаго **«ақьалоуп»** хəа сеимхəазеит. Ихы ианаирхəоз лафхасабла, инхара-интцыра **дахьччашəа** дцəажəеит. Инхарафы акгы иапсамкəа «хьбрак-фныжəк» сызгылоуп, хəа да-лацəажəеит.

Ажәа **ауанáба** Арасазыхь иананыстцаз аахыс краамта цит. Уажә-ааигәа сеитаиастцааит ихата игәалашәозар хәа. Аха игәалашәазомыст. Рапхьаза ихы ианаирхәаз автобус дантытцауаз аамтазоуп, абас: «Суанáбаҕ сааныж» ихәеит. (Иантцан 1996 ш., Гәып-агәы ах., 1936 ш. ииз — Каитанба Шь. П. ихәамтаны. Иара иабшьтра иатәыз аиха-бацәа, амхацьырра калаанза Цсхәынтәи арахь иқәнагалаз иреиуоуп. Рхатақәа аакьыскьанза «хчерқьезқәоуп» хәа рхы иазырхәон).

2024 шықәсазы Гәып-агәы ахаблаҕы «ауанáба» аформа анкетатә метод ала иахьгәастаз даҕа хатцак (1935 ш. ииз Асланзиа Шь.), иаҳахьеит, аха изакәу игәалашәазом (игәат. 5-шык).

Капаа рымарда ахаблаҕы иахьгәастаз – азәгы издырзом (игәат. 6-шык). Арасазыхь-агәы ахаблаҕы иахьгәастаз хатцак (1942 ш. ииз – Амчба Адик) идыруеит, егырт ирыздырзом (игәат. 6-шык).

Цыббынмза 15, 2025 ш. анкета иахыжын агаз. «Ерцахә» аредактор хада (1950 ш. Аацы ақытан ииз) Хь. Шь. Аоцпха ишылдыруа аилкааразы. Аха ари ажәахәаҕы «ауанáба» аформа зынза илыздырзом.

Уажәааигәа Гәып-агәы ахаблаҕы ажәа ауанáба даҕа пхәыск ишылдыруаз еилкаахеит. Уи лареи сареи ажәалатәи хайцәажәараан: «**Иуанáба** дыһналеит» хәа рхәо саҳахьеит, рацәак ибзиазам, аха хыброуп, – лхәеит. (Иантцан 2026 ш., ах. Гәып-агәы, 1969 ш. ииз Гогиапха Жанна Вова-ипха илхәамтаны, нацьнатәаахыс Арасазыхь дынхоит).

Абтцарамза 16, 2025 ш., Гәада ақыта иашьагәыту Агәхаа Заур Котик-ипа (1944 ш. ииз, иан Дачиапха Лил – Арасазыхьтәын), ишхаихәаз ала, «абзиа ныжьны иахьеицәоу ахь уцар, убри – **«ауанáба»** ахьзуп. Иаххәап: Апхәыс цәгьа дкажьны абзиа дааигеит, аха нас уи абзиа дкажьны илеицәаз дааигар, «уи иуанáба лахь дцеит» – рхәоит, ихыччаны.

Сгәанала, ари ажәа иаанахәаз афбатәи атцакы – еитарсу атцакоуп. Ажәа ауанáба – Гәада ақытан убаскак амехак тбаазар акәхарын еитарсны рхы иадырхәартә еипш. Гәада ақытан ари афбатәи атцакы зыкалазомыст апхьатәи атцакы ыкамызтгы.

Ажәа **ауанáба** – иахьатәи апсуа цәажәашьақәа ркны тцакырадгьыллеи рхархәашьеи зеипшроу инагзаны итцаам, уи пхьакатәи усуп. Абас еипш икоу ажәақәа ицегьы иантцаны ихамоуп. Очамчыра араион акны урт қыта-қытала инагзаны рытцааразы аусеицура напы аркуп. Абжыгуаа рқытақәа рцаоцәа (ажәапшааоцәа) алархәны. Еиҕкаау ажәапшааоцәа ргәып иахьзуп «Арҕаш». Абжыгуаа ражәахәа атцааразы Апроект аус ауеит 2024 шықәса инаркны. Апроект ала артцаоцәа русура аиҕкаараҕы афинанстә цхыраара хазто: И. Б. Басариапхаи, апсуа банкир А. Хәырхәмали даараза итабуп хәа расхәоит.

Пхынчкәын 20, 2025 ш.